

Anna Beek en Eugène-Henri Fricx

Een vergelijkende analyse van militaire nieuwskaarten uit de
Spaanse Successieoorlog

Oscar de Vroomen, s1046004

oscardevroomen@gmail.com

MA Scriptie Maritime History

Universiteit Leiden

Eerste lezer: Prof. dr. M. van Groesen

Aantal woorden: 25.333

Datum: 11-04-2021

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Diplomatie en de Spaanse Successieoorlog	21
1.1 Introductie	21
1.2 <i>New Diplomatic History</i>	22
1.3 De Veertigjarige Oorlog	27
1.4 De Spaanse Successieoorlog tot 1706	29
1.5 Conclusie	34
2. Netwerken en Boeken	36
2.1 Introductie	36
2.2 Nieuws en publiciteit	37
2.3 Netwerken	42
2.4 Conclusie	49
3. Analyse nieuwskaarten Anna Beek en Eugène-Henri Fricx	51
3.1 Introductie	51
3.2 Taal	51
3.3 Materiaal	53
3.3.1 Afmetingen en schaal	53
3.3.2 Kleur	54
3.3.3. Nauwkeurigheid	56
3.4 Ramillies 1706	59
3.5 Lille 1708	64
3.6 Tournai 1709	75
3.7 Malplaquet 1709	81
3.8 Conclusie	87
Conclusie	89
Bibliografie	93

Inleiding

Op 13 augustus 1704 werd bij het Beierse Höchstädt aan de Donau een van de belangrijkste en bloedigste veldslagen uitgevochten van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Een geallieerde coalitie onder leiding van de hertog van Marlborough versloeg vernietigend de Franse en Beierse troepen. De bevolking bleef graag op de hoogte van de militaire campagnes die de strijdende partijen met elkaar uitvochten. Een manier waarop dat gebeurde was door middel van nieuwsprenten of nieuwskaarten. Op deze prenten is vaak chronologisch het verloop van een veldslag of belegering afgebeeld en doordat ze snel na de gebeurtenis werden uitgegeven hadden ze een belangrijke nieuwswaarde voor de bevolking. Twee uitgevers die zich bezighielden met de productie van nieuwskaarten waren de Haagse Anna Beek (1657~na 1717) en de Brusselaar Eugène-Henri Fricx (1644-1730).

Op afbeelding 1 uit het Rijksmuseum is te zien hoe Anna Beek de Slag bij Höchstädt (ook wel de Slag bij Blenheim genoemd) heeft afgebeeld. De prachtige gekleurde nieuwskaart laat niet alleen het verloop van de slag zien, maar geeft het publiek ook een inkijk in de topografie van het terrein. Plaatsnamen, wegen, rivieren, bossen en weilanden staan op de nieuwskaart afgebeeld. Daarnaast ontbreekt het op de nieuwskaart niet aan essentiële elementen als de datum van de veldslag, de uitgever (Anna Beek) en de graveur (Jan van Vianen). Er was een heel netwerk van ambachtslieden betrokken bij de productie van dergelijke nieuwskaarten. Deze specifieke nieuwskaart wordt door Anna Beek opgedragen aan de overwinnaars van de veldslag: John Churchill, Hertog van Marlborough; Prins Eugenius van Savoye en Erfprins Frederik van Hesse-Kassel (de latere koning van Zweden). Op basis van al deze informatie kon het publiek voor deze nieuwskaart zich een redelijke voorstelling maken van wat zich had afgespeeld, waar de veldslag plaatsvond en wie er bij betrokken waren. Samen met nieuws uit onder andere kranten en pamfletten bleef de bevolking in de Lage Landen, en daarbuiten, goed geïnformeerd over de ontwikkelingen op het slagveld en het verloop van de Spaanse Successieoorlog.

Afbeelding 1 De slag bij Höchstädt 1704 – Anna Beek. Rijksmuseum: RP-P-OB-83.193A.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.472481>

Militaire nieuwskaarten

De militaire nieuwskaart, ook wel krijgsgeschiedkundige prent genoemd, is een onderdeel van de militaire cartografie. Cornelis Koeman, oud-hoogleraar cartografie en geodesie aan de Universiteit Utrecht, onderscheidde de militaire kaarten in een aantal categorieën waartoe de krijgsgeschiedkundige kaarten ook behoren. De belangrijkste hiervan zijn: a) de militair-topografische kaarten, b) strategische kaarten, c) fortificatiekaarten en d) kaarten van militaire operaties.¹ Tot de militair-topografische kaarten behoren alle topografische kaarten die voor militair gebruik bestemd zijn. De militair-topografische diensten karteerden niet alleen hun

¹ C. Koeman, 'Krijgsgeschiedkundige kaarten', in *Miscellanea Cartographica: Contributions to the History of Cartography* (Utrecht 1988) 221.

eigen grondgebied maar waren ook verantwoordelijk om dergelijke kaarten te bemachtigen van staten en steden die mogelijkwijs in militaire operaties betrokken zouden worden.² De strategische kaarten zijn kleinere geografische overzichtskaarten bedoeld voor specifieke militaire operaties. Fortificatiekaarten zijn gedetailleerde kaarten van verdedigingswerken van versterkte steden en hun directe omgeving. Ten slotte zijn er de kaarten van militaire operaties. Deze kaarten werden veelal getekend tijdens of na belegeringen of veldslagen en bezitten hiermee een krijgsgeschiedkundig aspect. Ze verschillen van topografische of geografische overzichtskaarten doordat er bewegingen en opstellingen van troepen staan afgebeeld.³ Een andere functie die kaarten van militaire operaties kunnen hebben, is die van nieuwskaart. Nieuwskaarten zijn vaak contemporaine kaarten waarin het beeldende element van de veldslag of belegering sterk naar voren komt.

Koeman betoogt dat ‘nieuwskaarten’ niet behoren tot de militaire cartografie omdat de makers van deze nieuwskaarten geen militairen zouden zijn.⁴ Uit de analyse zal blijken dat een groot deel van de prenten in eerste instantie opgetekend werd door militaire ingenieurs en dat de prenten in een later stadium zijn gegraveerd. In de meeste gevallen is het beeldende element sterk aanwezig in de gekozen prenten waarbij dit mogelijk pas door de graveurs is toegevoegd aan de originele schetsen. De betekenis van nieuwskaarten ligt volgens Koeman in het feit dat ‘de afbeeldingen een belangrijke bijdrage leveren tot de bronnen waarop het historisch onderzoek berust’ en dat ‘in vele gevallen de afbeeldingen elementen bevatten die men niet in de geschreven bronnen van de betreffende gebeurtenis tegenkomt’.⁵

Nieuwsprenten (of nieuwskaarten) behoren tot de historieprenten. Strikt genomen is een historieprent niet synoniem met een nieuwsprent, maar is het een verzamelbegrip waaronder alle gedrukte verbeeldingen van historische gebeurtenissen vallen.⁶ Kunsthistorica Christi Klinkert noemt als voorbeeld dat een historieprent zowel een ‘negentiende-eeuwse als een zeventiende-eeuwse weergave van een zeventiende-eeuwse gebeurtenis kan weergeven’.⁷ Een nieuwsprent duidt altijd een contemporaine verbeelding van een gebeurtenis aan en is als nieuwsbericht bedoeld geweest. Wanneer een nieuwsprent na enkele maanden of jaren nog steeds verkocht wordt, en dus in de tussentijd zijn nieuws waarde heeft verloren, kan men spreken van een transformatie naar een historieprent. Deze definitie van een nieuwsprent

² Koeman, ‘Krijgsgeschiedkundige kaarten’, 221.

³ Idem.

⁴ Ibid., 223.

⁵ Idem.

⁶ Christi M. Klinkert, *Nassau in het nieuws. Nieuwsprenten van Maurits van Nassaus militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600* (Zutphen 2005) 11.

⁷ Idem.

verschilt dus niet veel van de ‘nieuwskaart’ van Koeman. De nadruk ligt in beide gevallen op het contemporaine karakter van de prent en de nieuwswaarde die het illustreert.

Militaire nieuwsprenten, gaat Klinkert verder, ‘vertonen verhalende en cartografische karaktertrekken: de voorstelling – meestal een ets, vaak een gravure, soms een houtsnede – bestaat uit een kaart van het strijdtoneel waarin handelende soldaatjes verschillende momenten tijdens een belegering of slag verbeelden’.⁸ De prenten worden vaak ondersteund met onder- of bijschriften in verzen, proza of legendavorm en helpen de beschouwer in het lezen van de afbeelding.⁹ Op de prent worden ook vaak de datum, locatie en hoofdrolspelers vermeld. Koeman wijdt verder niet uit over de productiewijze van de door hem beschreven krijgsgeschiedkundige prenten, behalve dat ze in eerste instantie getekend zijn tijdens of vlak na veldslagen of belegeringen.¹⁰ De prenten die bestudeerd zijn door Klinkert zijn over het algemeen frivoler en kunstzinniger dan de krijgsgeschiedkundige kaarten waarover Koeman schrijft of de militaire nieuwskaarten die in dit onderzoek behandeld zullen worden. Het artistieke en frivole onderscheiden de ‘nieuwsprent’ van de ‘nieuwskaart’. Met twee voorbeelden hieronder zal dit verschil worden toegelicht.

Afbeelding 2 Nieuwsprent gebruikt door Christi Klinkert. Inname van Deventer 1591 – Uitgeverij Frans Hogenberg. Rijksmuseum: RP-P-OB-78.785-254. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.586609>

⁸ Idem.

⁹ Idem.

¹⁰ Koeman, ‘Krijgsgeschiedkundige kaarten’, 221.

Afbeelding 3 Militaire nieuwskaart van Eugène-Henri Fricx. Kaart van het beleg van Lille 1708 – Eugène-Henri Fricx en Jacobus Harrewijn. Rijksmuseum: RP-P-AO-18-158. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.473314>

Hoewel Klinkerts studie een goed uitgangspunt is in het discours van de nieuwsprint, moet in acht worden genomen dat de periode waarover zij schrijft, halverwege de Tachtigjarige Oorlog rond 1600, significant anders is dan de periode waarin Eugène-Henri Fricx en Anna Beek, de twee hoofdrolspelers van deze scriptie, hun prenten uitgaven. Zo speelden bijvoorbeeld houtsneden aan het begin van de achttiende eeuw geen enkele rol meer. Door de verbeterde reproductietechnieken, die oorspronkelijk uit Zuid-Duitsland en Italië kwamen, werd de kopergravure al snel een effectieve manier om nieuws te drukken en snel te verspreiden.

De bekende Amsterdamse boekhandelaar en verzamelaar Frederik Muller gaf al in de negentiende eeuw zijn eigen definitie van een historieprent. Er is bij Muller een duidelijke rangorde herkenbaar over wat hij onder een historieplaat verstaat. Allereerst komt het contemporaine karakter van de prent, plaat of kaart naar voren wanneer hij het heeft over een ‘gelijktijdige voorstelling’.¹¹ Het moet daarnaast ook een ‘getrouwe afbeelding zijn van

¹¹ F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche Historieplaten, zinneprenten en historische kaarten* (Amsterdam 1863-1882) vier dln., deel 1, IV.

eenige gebeurtenis'.¹² Op dit punt wijken Koeman en Klinkert niet af van Muller. In het genre van de historieprent, nemen historische kaarten een belangrijke plaats in bij Muller, meer dan de zinne- of spotprent, platen die de maatschappelijke toestand van het volk laten zien of algemene platen die meerdere jaren in ogenschouw nemen.

De 'historische atlas' beschreef Frederik Muller als 'eene chronologisch gerangschikte verzameling van prenten, kaarten en portretten, die de gebeurtenissen van eenig land voorstellen, en de plaatsen en personen afbeelden, welke tot die voorvallen in betrekking staan' en als 'een verzameling van kaarten, historische platen en portretten, om de geschiedenis aanschouwelijk voor te stellen.'¹³ De atlasen die in dit onderzoek centraal zullen staan voldoen aan deze beschrijving, al zal duidelijk worden dat er niet altijd even nauw met de chronologie wordt omgesprongen. Op de vraag of dit bewust of onbewust gebeurde zal in een later stadium antwoord gegeven worden.

Nu rest enkel de vraag of Frederik Mullers definitie van een historieplaat afwijkt van die van de hierboven besproken historieprent of nieuwsprent? Waarschijnlijk niet. De historieplaat en historieprent zijn vervangbaar en de nieuwsprent kan men ook gelijkstellen aan de historieplaat doordat ze beide een contemporaine, nieuwswaardige voorstelling verbeelden. Historische (nieuws)kaarten, spotprenten, etc. zijn alle onderdeel van de historieprent. De bestaande terminologie en definities in acht nemende, zullen de behandelde prenten in het restant van deze scriptie worden aangeduid als 'militaire nieuwskaarten'. Deze definitie is zowel trouw aan de bestaande terminologie als dat het een accurate beschrijving is van hetgeen op de prenten wordt afgebeeld, namelijk nieuwskaarten van veldslagen en belegeringen van de Spaanse Successieoorlog.

Wat maakt het onderzoek naar nieuwsprenten/kaarten zo bijzonder? Nieuwskaarten laten goed zien hoe tijdgenoten gebeurtenissen tot zich namen (in dit geval de militaire campagnes uit de Spaanse Successieoorlog), en hier een visuele weergave van maakten. De multidisciplinariteit van het onderzoek naar nieuwsprenten wordt uitstekend verwoord Christie Klinkert:

'Dit type beeldmateriaal is tot op heden nauwelijks bestudeerd. Dat heeft waarschijnlijk te maken met – paradoxaal genoeg – de veelzijdigheid ervan. Militaire nieuwsprenten brengen nieuws, zijn verwant aan pamfletten en politieke liederen, en passen daarmee in het

¹² Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, IV.

¹³ J. Beijerman-Schols et al, *Geschiedenis in Beeld: 1550-2000* (Zwolle 2000) 15.

letterkundige onderzoek. Ze bieden een beeld van de vroegmoderne militaire praktijk en passen daarmee in militair-historische onderzoek. Ze bevatten doorgaans plattegronden van steden en gebieden in bijzondere perspectieven en passen daarmee in het cartografische onderzoek. Ze zijn vervaardigd door mensen met een artistieke training en passen daarmee in het kunsthistorische onderzoek. Veel wetenschappers zouden iets over beeldberichten kunnen zeggen, maar weinigen weten ze te vinden en vrijwel niemand durft de veelzijdigheid ervan tot haar recht te laten komen door ze vanuit verschillende disciplines te benaderen.¹⁴

Anna Beek en Eugène-Henri Fricx

Nieuwskaarten waren het product van een heel netwerk van professionals die allen noodzakelijk waren in de totstandkoming van de kaarten. Van opdrachtgevers, uitgevers en graveurs, tot ‘afzetter’ en militair ingenieurs. De bestaande secundaire literatuur over Anna Beek en Eugène-Henri Fricx is vrij mager. Dit is niet opvallend gezien de geringe historische interesse in de Spaanse Successieoorlog in de Lage Landen. Over Anna Beek is slechts een enkele publicatie verschenen. Kunsthistorica Hanneke van Dijk heeft een masterscriptie geschreven over Anna Beek en haar prenten. Van Dijk heeft alle prenten van Beek geïnventariseerd en schrijft daarnaast over de graveurs waarmee Beek samenwerkte en haar concurrenten. Als kunsthistorica zoekt Van Dijk niet de diepgang op met vragen over de relatie van Beeks prenten tot de Spaanse Successieoorlog bijvoorbeeld, maar kijkt ze voornamelijk naar haar positie in de prentmarkt van de Gouden Eeuw. Niettemin is dit het meest complete werk over het leven en werk van Anna Beek dat tot op heden is verschenen.

Anna Beek, née Van Westerstee (1657~ na 1717) was getrouwd met de Haagse uitgever Barent Beek, die haar in 1693 ‘in stilte’ verliet om naar Indië te varen.¹⁵ In zijn afwezigheid besloot zij de uitgeverij voort te zetten, ondanks, of misschien juist wel omdat ze zeven kinderen hadden gekregen.¹⁶ Het is onduidelijk wat het lot van Barent Beek was maar vanaf 1702 ging Anna Beek zichzelf op documenten en advertenties ‘weduwe’ noemen.¹⁷ De van geboorte Haagse is altijd in het centrum van Den Haag blijven wonen, ook nadat haar

¹⁴ Klinkert, *Nassau in het nieuws*, 11-12.

¹⁵ Hanneke van Dijk, *Anna Beek (1657-na 1717) Haagse Uitgeefster van Prenten* (MA-scriptie UvA 2011, niet gepubliceerd). 21.

¹⁶ Van Dijk, *Anna Beek*, 21.

¹⁷ Idem.

man haar had verlaten. De eerste nieuwsprent die Beek tussen 1694 en 1697 uitgaf was een kopie van de prent die haar man in 1691 had uitgegeven over de Slag bij de Boyne, gemaakt door Romeyn de Hooghe.¹⁸ Nadat ze in 1697, ten ere van de Vrede van Rijswijk (het eind van de Negenjarige Oorlog (1688-1697)), een serie topografische prenten had uitgegeven, stortte ze zich op de productie van militaire nieuwskaarten van veldslagen en belegeringen uit de Spaanse Successieoorlog.¹⁹

Naar de andere hoofdrolspeler, Eugène-Henri Fricx (1644-1730), is eveneens weinig onderzoek gedaan. Toch is er over het leven en het werk van Fricx veel meer bekend dan over dat van Anna Beek. Wouter Bracke, afdelingshoofd prenten, kaarten en plans van de Koninklijke Bibliotheek van België, heeft een hoofdstuk gewijd aan Fricx. In ‘Eugène-Henri Fricx en de Spaanse Successieoorlog: Une Affaire de Cartes’ geeft Bracke een korte levensschets van Fricx en beschrijft hij de uitgegeven kaarten en atlassen.²⁰ Bracke concludeert dat het jaar 1706 van cruciaal belang is geweest voor het verloop van de Spaanse Successieoorlog en in het leven van Fricx. Tegen het eind van de oorlog liep de interesse in kaarten van veldslagen sterk terug en door ze te bundelen in een atlas kon hij zijn kaarten nieuw leven geven.

Een ander artikel over Fricx komt opnieuw van een medewerker van de Koninklijke Bibliotheek van België, Claude Sorgeloos. In het Franstalige werk: ‘Travaux Et Clients De Guillaume Fricx, Imprimeur Et Libraire à Bruxelles (1705-1708)’ geeft Sorgeloos een gedetailleerde analyse van de commerciële banden die Guillaume Fricx, zoon van Eugène-Henri, onderhield in binnen- en buitenland.²¹ Ondanks dat het niet exclusief over nieuwskaarten gaat geeft het een goede inkijk in het familiebedrijf Fricx en de Europese boekhandel. Eugène-Henri Fricx was als drukker werkzaam van 1669 tot zijn dood en de stichter van een belangrijke drukkersfamilie in Brussel.²² Via zijn moeder was hij ook verwant aan een andere belangrijke drukker in de hoofdstad. Zijn oom was Jean II Mommaert, wiens gerenommeerde uitgeverij hij in 1669 had overgenomen.²³ Aanvankelijk stond hij bekend om het uitgeven van religieuze boeken maar naarmate zijn bekendheid toenam en connecties belangrijker werden ging Fricx zich steeds meer toespitsen op het

¹⁸ Ibid., 23.

¹⁹ Ibid., 23-24.

²⁰ Wouter Bracke, ‘Eugène-Henri Fricx en de Spaanse Successieoorlog: Une Affaire de Cartes’, in *Quotidiana: Huldeboek Dr. Frank Daelemans* (Brussel 2012) 197-198.

²¹ Claude Sorgeloos, ‘Travaux et Clients de Guillaume Fricx, Imprimeur et Libraire à Bruxelles (1705-1708)’, in *In Monte Artium*, 6 (2013) 141.

²² Bracke, ‘Eugène-Henri Fricx’, 197.

²³ Claire Lemoine-Isabeau, ‘À l’origine de la Carte des Pays-Bas d’Eugène-Henri Fricx, les levés des ingénieurs militaires de Louis XIV’, in *Annales de cercle archéologique de Mons*, 75 (Mons 1992) 95.

drukken van overheidsdocumenten en later (nieuws)kaarten.²⁴ In het meest vernieuwende artikel over Fricx onderzoekt historica Claire Lemoine-Isabeau waarom Fricx transformeerde van overheidsdrukker en uitgever van religieuze boeken naar uitgever van militaire nieuwskaarten.²⁵ Het antwoord op deze vraag is in het bijzonder van belang voor dit onderzoek en zal in de analyse van de nieuwskaarten uitgebreid aan bod komen.

De Spaanse Successieoorlog en *New Diplomatic History*

In de historiografie van de Lage Landen is de Spaanse Successieoorlog een onderbelicht onderwerp. Een van de oorzaken hiervan is de geringe historische interesse in het conflict en doordat er in de Nederlandse historiografie eerder aandacht uitgaat naar bijvoorbeeld het Rampjaar 1672 of de Glorieuze Revolutie van 1688. De laatste decennia stond de sociale- en cultuurgeschiedenis op de voorgrond van het wetenschappelijk onderzoek. Diplomatieke en militaire geschiedenis, populaire onderzoeksthema's in negentiende en twintigste eeuw, raakten uit de mode. In het begin van de eenentwintigste eeuw ontstond er een herwaardering voor de diplomatieke geschiedenis met de opkomst van *New Diplomatic History*. De term is afkomstig van de Britse historicus Toby Osborne uit zijn werk *Dynasty and Diplomacy in the Court of Savoy: Political Culture and the Thirty Years War* uit 2002.²⁶ Traditionele diplomatieke geschiedenis richt zich op het reconstrueren van staatsmanschap door stukjes uit het besluitvormingsproces van beleidsmakers samen te voegen en te verbinden. Onderzoek naar de *haute politique* van vredesconferenties en gezantschappen werd gezien als saai en elitair.²⁷ Het onderzoeksveld moest veel meer multidisciplinair worden en historici moeten zich meer bezig houden met proces van de diplomatie dan het resultaat van diplomatieke onderhandelingen. Historici als John Watkins, met zijn artikel "Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe" uit 2008, en Maurits Ebben en Louis Sicking met hun artikel 'Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis van de Premoderne Tijd' uit 2014, laten zien dat het onderzoeksveld van *New Diplomatic History* zich blijft ontwikkelen.

De laatste vijftientig jaar ontstond er daarnaast een hernieuwde interesse in de krijgsgeschiedenis, waarbij conflicten rondom de Spaanse Successieoorlog een stuk meer interesse genoten onder historici. De laatste jaren zijn er dan ook veel werken gepubliceerd

²⁴ Bracke, 'Eugène-Henri Fricx', 198-199.

²⁵ Lemoine-Isabeau, "À l'origine de la Carte des Pays-Bas", 95.

²⁶ Toby Osborne, *Dynasty and Diplomacy in the Court of Savoy: Political Culture and the Thirty Years War* (Cambridge 2002).

²⁷ Toby Osborne, 'Whither Diplomatic History? An Early-Modern Historian's Perspective', *Diplomatica*, 1 (2019) 40.

hierover, zoals, over de voor Nederland zo belangrijke Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De Dertigjarige Oorlog (1618-1648), de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) kregen ook veel aandacht.²⁸ Over conflicten in het begin van de achttiende eeuw zijn de laatste jaren voornamelijk publicaties in het Frans of Duits verschenen, zoals *Guerre, paix et construction des États 1618-1714* van Claire Gantet en *Der spanische Erbfolgekrieg 1701-1713/14* van Matthias Schnettger. Historici David Onnekink (*Reinterpreting the Dutch Forty Years War*) en Olaf van Nimwegen (*De Veertigjarige Oorlog, 1672-1712*) hebben met hun werken het Nederlandse debat naar een hoger niveau getild. In de Engelse historiografie verscheen er de afgelopen jaren zelden een noemenswaardige monografie. Een werk zoals *Marlborough: Britain's Greatest General* van historicus Richard Holmes dateert alweer uit 2008.

Echter, een belangrijke toevoeging aan de historiografie is het in 2018 verschenen werk van Matthias Pohligh en Michael Schaich (eds.), *The War of The Spanish Succession: New Perspectives*. Pohligh en Schaich beweren dat de hernieuwde interesse in diplomatieke en militaire geschiedenis er desondanks voor heeft gezorgd dat men de traditionele grenzen van het genre niet is ontstegen. Veelal wordt er teruggegrepen naar onderzoek naar de oorzaken van de oorlog, de relatie tussen de Spaanse Successieoorlog en Grote Noordse Oorlog (1700-1721), en de Vrede van Utrecht.²⁹ In hun werk proberen de redacteurs het conventionele raamwerk van de diplomatieke en militaire geschiedenis los te laten en hun horizon te verbreden. Een manier is om de gelimiteerde nationale en grotendeels Europese invalshoek ter vervullen voor een meer mondiale. Er worden vele onderwerpen genoemd die volgens hen meer aandacht verdienen, zoals de *rule of law* in militaire conflicten, Protestantse opstanden in Frankrijk en Hongarije, en de constante vredesonderhandelingen tijdens de gevechten.³⁰ Voor dit onderzoek is met name het tweede thema die zij aankaarten, *Integrating the Culture of Representation*, van belang. Hiermee wordt bedoeld dat er niet alleen op het slagveld en in de diplomatieke arena werd 'gevochten' maar dat de gedrukte pers en het ceremonieel vertoon ook belangrijke arena's waren.

²⁸ Zie de werken van Peter H. Wilson, *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War* (London 2009); Christoph Kampmann, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg: Geschichte eines europäischen Konflikts* (Stuttgart 2008); Reed Browning, *The War of the Austrian Succession* (New York 1993), M.S. Anderson, *The War of the Austrian Succession 1740-1748* (London 1995); Franz A.J. Szabo, *The Seven Years' War in Europe 1756-1763* (Harlow 2007); and Daniel Baugh, *The Global Seven Years War, 1754-1763* (Harlow 2011).

²⁹ Matthias Pohligh en Michael Schaich (eds.), *The War of the Spanish Succession: New Perspectives* (Oxford 2018) 4.

³⁰ *Ibid.*, 5.

De Spaanse Successieoorlog was in vele aspecten een oorlog die werd gevochten door de lenzen van de media, of in dit geval de pen van de media, voor de aandacht van de nationale elites en het Europese publiek.³¹ In het hoofdstuk ‘*Integrating the Culture of Representation*’ worden gedrukte media en symbolische vormen van communicatie behandeld. De Duitse filosoof Jürgen Habermas schrijft in zijn invloedrijke werk *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* over de ontwikkeling van de publieke, of openbare, sfeer.³² Habermas maakte een onderscheid tussen de premoderne, representatieve publieke sfeer, gevormd door monarchale vertegenwoordiging, ceremonieel, en propaganda, en een burgerlijke, kritische publieke sfeer, die de autoriteit van het monarchale beleid kan uitdagen door middel van de media.³³ Het ontstaan van een nieuw type kritische publieke sfeer plaatste Habermas aan het begin van achttiende eeuw, gelijk met de Spaanse Successieoorlog, alhoewel recentelijk onderzoek heeft aangetoond dat het ontstaan al ruim daarvoor plaatsvond.³⁴

Het model van Habermas herbergt daarnaast volgens Pohlig en Schaich ook enkele fouten. Zo wordt de connectie tussen oorlog en de ontwikkeling van publieke sfeer genegeerd en wordt de ‘moderniteit’ van de publieke sfeer in Europa rond 1700 overschat in het model.³⁵ Door de sterke correlatie tussen gedrukte kranten en de frequentie van oorlogen in die tijd werd gezegd dat oorlog de ‘vader en kostwinner van de vroege kranten’ was.³⁶ Het feit dat oorlog een van de drijvende krachten achter de ontwikkeling van de publieke sfeer was is voor de Spaanse Successieoorlog nog niet systematisch onderzocht. Militair nieuws was voor de gewone mens van belang omdat het invloed had op de handel en de leefomgeving. Aan de oorlog gerelateerde rapportages, zo onderzocht de Duitse geschiedkundige Heinz Georg Neumann, konden wel 90% van de laat zeventiende-eeuwse kranten beslaan.³⁷ Om deze honger naar informatie bij de burgers te stillen en om het gevecht door middel van de pen voort te zetten, gaf het leger zelf documenten en informatie aan de pers. De informatie die gedeeld werd was natuurlijk wel gekleurd, bijvoorbeeld door nederlagen af te zwakken en overwinningen te overdrijven. Propaganda speelt, zoals hedendaags nog steeds het geval is, een belangrijke rol in de militaire informatievoorziening. Militaire nieuwskaarten zijn ook

³¹ Ibid., 13.

³² Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, vertaald vanuit het Duits (1962) door T. Burger en F. Lawrence (Cambridge, Mass. 1989).

³³ Pohlig en Schaich, *The War of the Spanish Succession*, 13.

³⁴ Judith Pollmann en Andrew Spicer (eds.), *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands. Essays in Honour of Alistair Duke* (Leiden 2007).

³⁵ Pohlig en Schaich, *The War of the Spanish Succession*, 13

³⁶ Andreas Gestrich, ‘The Public Sphere and the Habermas Debate’, in *German History*, 24:3 (2006) 9.

³⁷ Idem.

onderdeel van de gedrukte media en net als bij kranten werd een aanzienlijk deel van de informatie verschaft door militairen. Het onderzoek zal aantonen dat in veel van de gevallen de nieuwskaarten van Fricx en Beek in eerste instantie zijn opgetekend door militairen die aanwezig waren bij de veldslagen en belegeringen.

Vraagstelling

In deze scriptie wordt onderzocht hoe veldslagen en belegeringen werden gerepresenteerd in nieuwskaarten tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). De hoofdvraag luidt: hoe en waarom verschilden de militaire nieuwskaarten van de Brusselse uitgever Eugène-Henri Fricx en de Haagse uitgeefster Anna Beek uit de Spaanse Successieoorlog van elkaar in de periode 1706-1712? Deze vraag zal beantwoord worden aan de hand van enkele deelvragen:

1. In de geest van *New Diplomatic History*, kunnen Eugène-Henri Fricx en Anna Beek worden gekwalificeerd als diplomatieke actoren? En zo ja, hoe komt dat tot uiting?
2. Hoe ontstond de Spaanse Successieoorlog en welke invloed had het verloop van de oorlog op de productie van de militaire nieuwskaarten van beide uitgevers?
3. Wat was de rol van nieuws in de Lage Landen ten tijde van de Spaanse Successieoorlog en hoe passen militaire nieuwskaarten in deze traditie?
4. Hoe kreeg het netwerk rondom de productie van militaire nieuwskaarten vorm en wat zegt dat over de positie van beide uitgevers in de samenleving?

Atlas en selectie kaarten

De selectie van gebruikte nieuwskaarten is tot stand gekomen door de atlas van Eugène-Henri Fricx uit 1712, *Cartes des Pays-Bas et des frontières de la France: avec un recueil des plans des villes, sièges et batailles données entre les Hauts Alliés et la France*, als leidraad te gebruiken.³⁸ Deze atlas waarmee Fricx naam maakte als cartograaf, bestaat uit een aantal verschillende onderdelen die zijn gebundeld. De atlas wordt ingeluid met een rijk geïllustreerde inhoudsopgave zoals zichtbaar is in afbeelding 5 hieronder. Het eerste deel, de zogeheten *Carte des Pays-Bas*, is een topografische kaart van de Zuidelijke Nederlanden in 24 bladen (schaal ca. 1:110 000).³⁹ De eerste 23 topografische kaarten van de Zuidelijke

³⁸ Harrewijn, J., en Fricx, Eugène Henry, *Cartes Des Pays-Bas Et Des Frontières De La France: Avec Un Recueil Des Plans Des Villes, Sièges Et Batailles Données Entre Les Hauts Alliés Et La France* (Bruxelles 1712). (COLLBN Atlas 128 Universiteitsbibliotheek Leiden).

³⁹ Bracke, 'Eugene-Henri Fricx', 201.

Nederlanden dateren uit de periode 1704-1712, alhoewel de geografische inhoud van de kaarten voortdurend werd aangepast.⁴⁰

Afbeelding 4 Atlas Fricx - kaft

Afbeelding 5 Atlas Fricx - inhoudsopgave

In het tweede gedeelte van de atlas zijn de prenten opgenomen die worden geanalyseerd in dit onderzoek. De *Plans des villes, sièges et batailles* bestaat uit 47 kaarten en plattegronden (in latere edities zijn dit 48 kaarten).⁴¹ Het telt eenentwintig kaarten van belegeringen, twintig stadsplattegronden en zeven kaarten van veldslagen. De kaarten dateren net als het eerste gedeelte van de atlas uit de periode 1706-1712. Van deze 47 kaarten is een selectie gemaakt van vier kaarten die zullen worden gebruikt in de vergelijkende analyse met de kaarten van Anna Beek. De selectie is gemaakt op basis van enkele simpele deductieve criteria. Zo publiceerde Fricx pas vanaf 1706 kaarten van belegeringen en veldslagen van de Spaanse Successieoorlog. Kaarten van 1702 tot 1705 vallen om deze reden niet te vergelijken omdat Fricx geen kaarten van deze gebeurtenissen heeft gepubliceerd. Fricx publiceerde in zijn atlas *Cartes des Pays-Bas* uitsluitend belegeringen en veldslagen uit het huidige België en Noord-Frankrijk, dit in tegenstelling tot Anna Beek die de gehele Europese oorlog in haar

⁴⁰ Bracke, 'Fricx en de Spaanse Successieoorlog', 202.

⁴¹ Ibid., 206.

oeuvre heeft. In 1703 heeft Fricx wel, in opdracht van de Spaanse overheid, enkele gravures uitgegeven van de Italiaanse campagne van Filips V maar deze staan los van zijn *Cartes des Pays-Bas*.⁴²

In de collectie van het Rijksmuseum zijn ook een tweetal atlassen van Eugène-Henri Fricx opgenomen. Onder de naam *Table des cartes des Pays-Bas et des frontières de France, avec un recueil des plans des villes, sièges et batailles données entre les Hauts Alliés et la France* publiceerde Fricx in 1712 deze atlas.⁴³ De atlassen uit het Rijksmuseum zijn exacte kopieën van het exemplaar uit de Universiteitsbibliotheek Leiden dat wordt gebruikt voor dit onderzoek. Beide atlassen bevatten de op de vorige pagina weergegeven rijk geïllustreerde inhoudsopgave en bestaan eveneens uit twee delen, het topografische *Carte des Pays-Bas* en de *Plans des villes, sièges et batailles*, de militaire nieuwskaarten en stadsplattegronden. In zijn gezaghebbende *Atlantes Neerlandici* refereert de Nederlandse cartograaf Cornelis Koeman ook naar deze atlas van Fricx en worden dezelfde kaarten vermeld als die er in de exemplaren in Leiden en Amsterdam zitten.⁴⁴ Daarmee kan geconcludeerd worden dat de atlas van Eugène-Henri Fricx bedoeld was om in grotere oplages te worden uitgegeven met in principe dezelfde standaard set aan kaarten.

De gebruikte kaarten van Anna Beek zijn allemaal afkomstig uit de atlas *Batailles gagnées par Marlborough, Eug. de Savoye et le Prince d'Orange-Nassau*.⁴⁵ Zoals in de inhoudsopgave staat vermeld bestaat deze atlas uit 37 bladen, allen van gebeurtenissen uit de Spaanse Successieoorlog. Ook staat vermeld dat de eerste kaart ontbreekt en het is niet bekend om welke kaart het gaat. In de catalogus van de Universiteitsbibliotheek Leiden wordt 1720 aangeduid als jaar van uitgave. Dit zou betekenen dat deze atlas werd uitgegeven drie jaar nadat er voor het laatst iets vernomen was van Anna Beek in Den Haag. Uit de weinige secundaire literatuur over Beek blijkt dat ze na 1717 niets meer publiceerde en niet meer terug te vinden was in het openbare leven in Den Haag.⁴⁶ Het is aannemelijk dat ze rond dit jaartal is overleden. Door de late publicatiedatum van deze bundel is het onduidelijk of het oorspronkelijk bedoeld was om als atlas uitgebracht te worden. Zowel de kافت van de atlas (afbeelding 6) als de inhoudsopgave (afbeelding 7) zijn in tegenstelling tot die van Fricx niet

⁴² Gerhard Holzer, "Eugène-Henry Fricx", in Matthew H. Edney en Mary Sponberg Pedley (eds.) *The History of Cartography, Volume 4. Cartography in the European Enlightenment* (Chicago 2019) 421.

⁴³ Eugène-Henri Fricx, *Table des cartes des Pays-Bas et des frontières de France, Avec un Recueil des plans des villes, sièges et batailles données entre les Hauts Alliés et la France* (1712) (Rijksmuseum Amsterdam FMH 3035-a en FMH 3035-b).

⁴⁴ Cornelis Koeman, *Atlantes Neerlandici*, vol. II, Fri.1 (Amsterdam 1967) 109-110.

⁴⁵ Anna Beek, *Batailles Gagnées Par Marlborough, Eug. De Savoye Et Le Prince D'Orange-Nassau* (La Haye 1720). (COLLBN Atlas 192 Universiteitsbibliotheek Leiden).

⁴⁶ Van Dijk, *Anna Beek*, 21.

origineel en van een later tijdstip. Er is ook geen sprake van een rijk geïllustreerde inhoudsopgave zoals bij Fricx maar een met potlood geschreven beschrijving van de kaarten.

Al Beeks militaire nieuwsprenten werden in ieder geval in eerste instantie uitgebracht vlak na een gebeurtenis tijdens de Spaanse Successieoorlog, zo blijkt uit haar advertenties in kranten.⁴⁷ In de periode 1706-1711 ging Beek haar collectie van militaire nieuwsprenten in het geheel adverteren in kranten zoals de *Amsterdamse Courant*, de *Oprechte Haerlemse Courant* en de *'s Gravenhaegsche Courant*.⁴⁸ Een voorbeeld hiervan is een advertentie uit de *Oprechte Haerlemse Courant* van 16 december 1706 die enkele maanden na de belangrijke slag bij Ramillies werd geplaatst:

In 's Gravenhage by de Weduwe Anna Beek, Konst-en Kaartenverkoopster, in 't midden van de Hofstraet, werden uytgegeven de Aftekeningen en Plans van alle de Battailles en Belegeringen in de Campagne van dese Jare 1706, soo in Spange als de Nederlanden en Italien voorgevallen, als van Ramillies, Oostende, Meenen, Dendermonde, Aeth, Barcelona en Turin, alle na de originele Teykeningen van den Staet; By deselve Wed. zijn te bekomen alle andere Plans van Battailles en Belegeringen, soo in dese als in de voorgaenden Oorlog geschiet.⁴⁹

Afbeelding 6 Advertentie Anna Beek

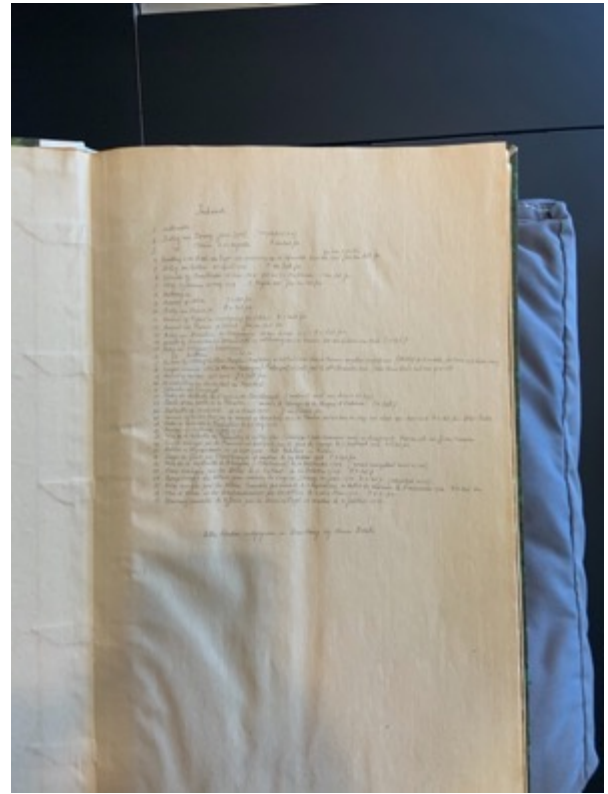
⁴⁷ Van Dijk, *Anna Beek*, 35.

⁴⁸ Idem.

⁴⁹ "Advertentie". "Oprechte Haerlemsche courant". Haarlem, 1706/12/16 00:00:00, p. 2. Geraadpleegd op Delpher op 22-09-2020, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011105769:mpeg21:p002>

Afbeelding 7 Atlas Beek - Kaft

Afbeelding 8 Atlas Beek - Inhoudsopgave

In tegenstelling tot de nieuwskaarten van Fricx is het bij Anna Beek onwaarschijnlijk dat haar verzameling kaarten van de Spaanse Successieoorlog destijds als atlas is uitgegeven. Cornelis Koeman vermeldt in zijn naslagwerk dat er geen atlas bekend is van Anna Beek.⁵⁰ Naar mijn weten bestaan er naast de atlas uit de Universiteitsbibliotheek van Leiden twee andere bundels of atlassen waarin de nieuwskaarten van Beek zijn opgenomen. In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag ligt een exemplaar van *Inleidinge tot de geographie* door Guillaume Sanson (1633-1703), uitgegeven door Pieter Mortier.⁵¹ Aan de tekst zijn 107 gekleurde kaarten toegevoegd uitgegeven tussen 1650 en 1718, waaronder stadsplattegronden en 26 kaarten uit de Spaanse Successieoorlog van Anna Beek. Het eerste gedeelte bestaat uit de inleiding en inhoudsopgaves van de Nederlandse versie *Inleidinge tot de geographie* van Guillaume Sanson, een boek dat al door zijn vader, de beroemde Franse cartograaf Nicolas Sanson (1600-1667), werd uitgegeven. In de boeken *Inleidinge tot de geographie* of *Introduction de la geographie* zaten oorspronkelijk geen kaarten. Waarom er in dit exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek wel kaarten zijn toegevoegd, door wie en wanneer is mij niet bekend.

⁵⁰ Cornelis Koeman, *Atlantes Neerlandici*, vol. I, Beek (Amsterdam 1967) 21.

⁵¹ Guillaume Sanson, *Inleidinge tot de geographie* (laat 17^e, vroeg 18^e eeuw) Koninklijke Bibliotheek, aanvraagnummer: KW 395 B 8, recordnummer: 843141247, <https://kb.on.worldcat.org/oclc/778470125>

Het is ook onbekend waarom de militaire nieuwskaarten van Anna Beek als enige niet topografische kaarten zijn opgenomen in dit werk. Een andere bron betreft een atlas in het Amerikaanse *Library of Congress* waar drie volumes met 117 handgekleurde kaarten van Anna Beek aanwezig zijn.⁵² Volgens Hanne van Dijk heeft Anna Beek in haar carrière totaal 123 verschillende prenten uitgegeven waarvan een aanzienlijk deel topografische prenten waren van Huis ten Bosch, Huis te Rijswijk en Den Haag.⁵³

Uiteindelijk bleven er vijftien kaarten van belegeringen en veldslagen uit de Spaanse Successieoorlog over die zowel door Eugène-Henri Fricx als Anna Beek waren gepubliceerd. Het gaat hierbij om de belegeringen van Menin, Oostende, Ath, Lille, Tournai, Gent, Mons, Douai, Bethune, Aire, Bouchain, Le Quesnoy en de veldslagen bij Ramillies, Oudenaarde, Wijnendale en Malplaquet. Van deze vijftien kaarten is uiteindelijk een selectie van vier kaarten gemaakt die zullen worden gebruikt in de vergelijking. Zowel Fricx als Beek hebben van enkele gebeurtenissen meerdere kaarten uitgegeven. Veelal ging het hierbij om een ingezoomde weergave van een bepaald segment van de stadsmuren bijvoorbeeld en waren het geen verschillende weergaves van dezelfde gebeurtenis op een verschillende schaal. In de analyse zullen dit soort kaarten niet worden behandeld en zal de vergelijking gemaakt worden met een paar kaarten die zoveel mogelijk op dezelfde schaal getekend zijn. In het laatste gedeelte van het hoofdstuk zal hier verder op worden ingegaan.

Voor de vergelijking is gekozen om zowel kaarten van veldslagen, Ramillies in 1706 en Malplaquet in 1709, als die van belegeringen, Lille (Rijssel) in 1708 en Tournai (Doornik) in 1709, te behandelen. Deze selectie is representatief voor de oeuvres van Beek en Fricx omdat het niet alleen het verschil tussen kaarten van veldslagen en belegeringen weergeeft maar ook omdat het meerdere jaren in de periode 1706-1712 bestrijkt. Daarnaast was de slag bij Ramillies van groot belang omdat in de nasleep van de strijd Brussel, de woonplaats van Eugène-Henri Fricx, werd bevrijd en hij vanaf 1706 zijn militaire nieuwskaarten ging publiceren. Lille, de oogappel van Lodewijk XIV, en Tournai waren twee van de belangrijkste en best verdedigde vestingen en hun belegeringen waren een van de langste en bloederigste van de hele oorlog.⁵⁴ De twee steden waren van groot belang voor beide legers omdat ze samen de belangrijkste toegangswegen naar de Noord-Franse vlakte beheersten via de

⁵² Beeck, Anna, 1678- A collection of plans of fortifications and battles, 1684-1709 : [Europe] / Anna Beek, Gaspar Baillieu and others. [S.l. : s.n., 1709] Scales differ. 1 atlas (3 v. (various pagings)): hand col. ill., 117 hand col. maps ; 56 cm. G1793.B4 1709. <https://lccn.loc.gov/2008621715>

⁵³ Van Dijk, *Anna Beek*, 23-30.

⁵⁴ Jamel Ostwald, *Vauban Under Siege: Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of the Spanish Succession* (Leiden/Boston 2007) 198 en 340-343.

rivieren de Leie en de Schelde.⁵⁵ Malplaquet was de grootste en bloedigste veldslag uit de Spaanse Successieoorlog en zelfs uit de gehele achttiende eeuw.

Opzet

Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag is er context nodig. Er is daarbij gekozen voor de volgende opzet. In eerste hoofdstuk zal naast het debat rondom *New Diplomatic History*, een achtergrond van de Spaanse Successieoorlog geschetst worden als onderdeel van de Veertigjarige Oorlog. De nadruk zal hierbij liggen op de periode tot 1706. Dit was het jaartal dat Eugène-Henri Fricx voor het eerst nieuwskaarten van oorlog publiceerde. In Hoofdstuk 2 wordt er gekeken naar de Europese boekhandel rond 1700 en het netwerk rondom de productie van militaire nieuwskaarten. De Lage Landen waren van grote speler in Europa bij het vervaardigen, publiceren en handelen van boeken, pamfletten, kaarten en prenten. Ook wordt er in dit hoofdstuk gekeken naar de rol van nieuws en publiciteit. Ten slotte zal in hoofdstuk 3 de vergelijkende analyse van de nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek uitgebreid aan bod komen.

⁵⁵ Olaf van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog (1672-1712). De strijd van de Nederlanders tegen de Zonnekoning* (Amsterdam 2020) 303.

Hoofdstuk 1 - Diplomatie en De Spaanse Successieoorlog

1.1 Introductie

Na de dood van koning Karel II van Spanje (1665-1700) volgde wereldwijd een roerige periode. De Spaanse Habsburgers waren heersers over een immens wereldrijk; een rijk dat alom werd begeerd toen hij zonder natuurlijke erfopvolger stierf. Om hun positie op het Europese toneel te waarborgen en de handelsbelangen te beschermen werd er door de Europese machten, al voorafgaande aan de dood van Karel II, naar een diplomatieke oplossing voor de erfopvolging gezocht.⁵⁶ Uiteindelijk kwamen voor de opvolging twee kandidaten in aanmerking: Aartshertog Karel, de jongere zoon van Leopold I, Habsburgse keizer van het Heilige Roomse Rijk, en, Filips, Hertog van Anjou, de kleinzoon van de Franse koning Lodewijk XIV. Deze laatste werd kort voor de dood van Karel II benoemd tot zijn opvolger. De Fransen waren maar wat gewillig om de troon te accepteren omdat het alternatief een mogelijke terugkeer naar de Habsburgse hegemonie onder keizer Karel V in de vroege zestiende eeuw was.⁵⁷ De Habsburgers daarentegen, waren bang voor vereniging van Frankrijk en Spanje onder de Franse troon.

Zo ingewikkeld als de troonopvolging was in Spanje, zo ingewikkeld was ook de aanloop naar en het verloop van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Dit hoofdstuk zal aantonen dat het onmogelijk is om te spreken van één oorlog. De Spaanse Successieoorlog werd uitgevochten op vele fronten met diverse (diplomatieke) actoren, allen met verschillende belangen en rivaliteiten die eraan ten grondslag lagen. Aan de hand van een drietal deelonderwerpen zal de nodige achtergrond worden gedeeld om de analyse van militaire nieuwskaarten in het derde hoofdstuk in context te kunnen plaatsen. Ten eerste zal het concept *New Diplomatic History* worden behandeld, waarbij een connectie wordt gemaakt tussen het netwerk rondom de kaartenproductie in de Lage Landen en informele diplomatie. Ten tweede worden de rivaliteiten van de Spaanse Successieoorlog behandeld, met een focus op de Engels-Nederlands-Franse rivaliteit van de late zeventiende eeuw omdat deze driehoeksverhouding de strijd in de Lage Landen bepaalt. Daarbij wordt David Onnekinks herinterpretatie van de Veertigjarige Oorlog (1672-1713) gebruikt om deze rivaliteit te duiden. In het derde gedeelte staan de militaire campagnes van John Churchill, Hertog van

⁵⁶ John B. Hattendorf, 'Introduction', in John B. Hattendorf et al (eds.), *Marlborough: Soldier and Diplomat* (Rotterdam 2012) 7.

⁵⁷ Hamish Scott, 'New perspectives and old', in Pohligh en Schaich (eds.) *The War of the Spanish Succession: New Perspectives* (Oxford 2018) 35.

Marlborough, tijdens de Spaanse Successieoorlog in de Lage Landen centraal. Hierbij ligt de focus op militaire vernieuwingen tijdens de oorlog en met name het ontwerp en de rol van fortificaties van Sébastien le Prestre, Markies de Vauban. Fortificaties in vestingsteden als Lille en Tournai spelen een belangrijke rol op de militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek.

1.2 *New Diplomatic History*

De Vrede van Westfalen in 1648 was het begin van een nieuw internationaal systeem waarin staten soevereiniteit genoten over hun eigen grondgebied en zich niet zouden inmengen met de interne aangelegenheden van een ander land. Rond 1700 had het Westfaalse systeem echter nog niet de autoriteit die het in latere eeuwen wel genoot. ‘De staat’ was nog niet de onbetwiste actor die het binnen- en buitenlandbeleid vormgaf vanuit een duidelijk machtsmonopolie; vele actoren voerden invloed uit in het versnipperde Europese politieke landschap. De strijdende partijen in de Spaanse Successieoorlog waren niet allemaal gevestigde machten zoals Engeland, Frankrijk, Spanje en de Republiek. Kleinere statelijke actoren zoals het Jakobijnse hof in ballingschap, Beieren, Savoye en de Italiaanse Staten speelden een vaak onderbelichte rol in het geheel van de oorlog.⁵⁸

Een andere onderbelichte rol in het conflict is de vage scheidslijn tussen verschillende actoren. Het onderscheid tussen ‘officiële en onofficiële, formele en informele, en publieke en private actoren’ is minder duidelijk dan historici tot nu vermoedden, aldus historici Matthias Pohlig en Michael Schaich.⁵⁹

“The War of the Spanish Succession was not merely a conflict between major powers and states, but a struggle for political influence and clout at several, very different levels pursued by various groups of participants, which have often been overlooked or unjustly sidelined. There was a whole cast of ‘unofficial’ actors who dabbled in diplomacy during the early eighteenth century: merchants, courtiers, and noblewomen played their part alongside diplomats.”⁶⁰

⁵⁸ Matthias Pohlig and Michael Schaich, ‘Revisiting the War of the Spanish Succession’, in *The War of the Spanish Succession. New Perspectives* (Oxford 2018), 6.

⁵⁹ *Ibid.*, 8.

⁶⁰ *Idem.*

In het citaat worden twee groepen van informele actoren die diplomatie bedreven uitgelicht. Dit zijn aan de ene kant de kooplieden en aan de andere kant de hovelingen en edelvrouwen. Historicus Hillard von Thiessen betoogt dat edelvrouwen communicatielijnen tussen verschillende hoven openhielden en dat ze vaak optraden als onofficiële vertegenwoordigers van hun vorsten.⁶¹ Kooplieden werden ook betrokken bij diplomatieke missies, al dan niet in een officiële capaciteit.⁶² Formele of informele diplomatieke contacten die kooplieden opdeden tijdens hun reizen konden erg waardevol zijn voor de vorst. Er zat natuurlijk ook een persoonlijk gewin aan deze reizen en contacten, dat tot op zekere hoogte ook verenigbaar was met de wensen van de vorst. Handel en handelsbelangen van kooplieden vormden een rode draad in het verloop van de oorlog. Zo waren, volgens historicus Guillaume Hanotin, handel en financiën van groot belang in Lodewijks diplomatieke verkeer met het Spaanse hof.⁶³ Zijn ambassadeurs in Madrid waren belast met het onderhandelen van handelsprivileges zoals vrijstelling van inspecties voor schepen en het verkrijgen van havenfaciliteiten in Spaans Amerika.⁶⁴

De bovenstaande voorbeelden van formele en informele diplomatieke actoren kunnen beschouwd worden als onderdeel van *New Diplomatic History*, een herijking van het diplomatieke onderzoeksveld dat aan het begin van eenentwintigste eeuw opkwam door historicus Toby Osborne. Binnen de grenzen van het discours van de diplomatieke geschiedenis bevat *New Diplomatic History* “the networks of friendships and layers of political, familial and cultural interests that shaped an individual diplomat’s public career, and of how, from my actor-driven account, his personality and “creativity” affected his state’s foreign policies”.⁶⁵ Daarmee impliceert hij dat er gesproken kan worden over een gemeenschappelijke politieke cultuur van de elite.

Het draagvlak van het onderzoeksveld in de Angelsaksische wereld werd vergroot door het artikel “Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe” van de Amerikaanse historicus John Watkins uit 2008.⁶⁶ Met *New Diplomatic History* tonen historici andere invalshoeken in een discipline waar door de jaren heen weinig vernieuwing is geweest. Zo stelt Watkins dat het dominante denken in het onderzoeksveld van middeleeuwse

⁶¹ Ibid., 9.

⁶² Idem.

⁶³ Guillaume Hanotin, ‘Trade and Louis XIV’s Diplomacy’, in Pohlig and Schaich (eds.) *The War of the Spanish Succession. New Perspectives* (Oxford 2018) 94.

⁶⁴ Hanotin, ‘Trade and Louis XIV’, 95.

⁶⁵ Osborne, ‘Whither Diplomatic History?’, 40-41.

⁶⁶ John Watkins, ‘Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe’, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38:1 (2008) 1.

en vroegmoderne diplomatie tot voor kort grotendeels gebaseerd was op twee publicaties: Donald Queller's *The Office of the Ambassador in the Middle Ages* uit 1967 en Garrett Mattingly's *Renaissance Diplomacy* uit 1955.⁶⁷ Het gebrek aan historiografische vernieuwing heeft de periodisering en narratieve teleologie van Queller en Mattingly onbetwist gelaten, zo gaat Watkins verder.⁶⁸ Het idee van Mattingly dat de vestiging van permanente ambassades in de laatmiddeleeuwse Italiaanse stadsstaten doorslaggevend was geweest in de ontwikkeling van de moderne diplomatie blijkt door nieuw onderzoek geen stand te houden.⁶⁹ Daarnaast was de oudere diplomatieke geschiedenis onderhevig aan een beperkende (West) Europese geografie, zodat de diplomatieke contacten tussen West- en Oost-Europa, maar ook die tussen Europese en non-Europese machten zoals de Arabieren en Ottomanen onderbelicht zijn gebleven.⁷⁰ Watkins betoogt ten slotte dat diplomatieke historici baat zouden hebben bij intellectuele uitwisselingen met vakgebieden als kunstgeschiedenis, Engels en moderne talen, literatuurstudies, vrouwen- en genderstudies, retorica en culturele studies.⁷¹ De uitwisseling met andere onderzoeksgebieden is een centraal uitgangspunt van aanhangers van *New Diplomatic History*. Het is onmogelijk om de invloed van deze vakgebieden op de ontwikkeling van de geschiedenis van de diplomatie los van elkaar te zien.

Niet alleen in de Angelsaksische historiografie werd de hierboven vernieuwende vorm van diplomatieke geschiedschrijving omarmd, ook in de Nederlandse literatuur borduurt men voort op het concept van Osborne en Watkins. Historici Maurits Ebben en Louis Sicking behandelen in hun artikel 'Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis van de Premoderne Tijd' een aantal concepten van *New Diplomatic History*.⁷² De auteurs erkennen net als Osborne en Watkins dat 'de teleologische benadering van de middeleeuwse en vroegmoderne diplomatie ter verklaring van het ontstaan van het moderne diplomatieke bedrijf in nieuwe studies is losgelaten' en dat 'diplomatie niet langer wordt beschouwd als het monopolie van soevereine vorsten en staten maar dat er ook belangstelling is voor de betrekkingen met niet-statelijke actoren als gewesten, steden, stedenbonden, en religieuze orders en tussen deze niet-statelijke actoren onderling'.⁷³ Anderzijds benadrukken Ebben en Sicking enkele nieuwe elementen die de herijking van de diplomatieke geschiedenis ondersteunen. Zij betogen dat deze

⁶⁷ Watkins, 'Toward a New Diplomatic History', 2.

⁶⁸ Idem.

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Ibid., 3.

⁷¹ Ibid., 6.

⁷² Maurits Ebben & Louis Sicking, 'Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis van de premoderne tijd', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 127:4 (2014) 542-543.

⁷³ Ebben & Sicking, 'Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis', 542.

heroriëntatie deels te danken is aan de vernieuwingen in de geschiedenis van de internationale betrekkingen, en dan met name door constructivisten, omdat de sociale en culturele werelden van diplomaten ook gereconstrueerd worden door historici.⁷⁴ Daarnaast beargumenteren Ebben en Sicking dat de *cultural turn* een grote impact heeft gehad op de diplomatieke geschiedschrijving dan de theorieën uit de internationale betrekkingen. Met de *cultural turn* bedoelen ze dat ‘de nadruk op politieke en economische aspecten van de diplomatie sindsdien is verschoven naar culturele en cultuursociologische dimensies’.⁷⁵ Daardoor zijn vele aspecten van de diplomatie bestudeerd zoals ‘gezantschapsreizen, de habitus van diplomaten, diplomatieke cultuur, ceremoniële omgangsvormen, protocol en hofritueel, de literaire cultuur, de rituele betekenis van geschenkuitwisseling, de informatievoorziening en de beïnvloeding van de publieke opinie’.⁷⁶ Samenvattend stellen Ebben en Sicking dat met de opkomst van *New Diplomatic History* historici zich meer bezig houden met proces van de diplomatie dan het resultaat van diplomatieke onderhandelingen.

Recentelijk gaf Toby Osborne met een aantal waarschuwingen af voor toekomstig onderzoek naar diplomatieke geschiedenis. Ten eerste stelt Osborne dat men voorzichtig om moet springen met de semantiek van termen als ‘onofficiële’, ‘informele’, en ‘sub-statelijke’ diplomatie.⁷⁷ Werd ‘onofficiële’ en ‘informele’ diplomatie uitsluitend bedreven zonder consent van de vorst of de staat, en was zij waardoor van minder belang?⁷⁸ In sommige gevallen was het voor de soevereine mogendheden wenselijk om personen in dienst te hebben die buiten de gebruikelijke diplomatieke kanalen om konden werken, terwijl sommige ‘sub-statelijke’ actoren als handelsmaatschappijen, zelf geen volledige soevereine status hadden.⁷⁹

Ten tweede waarschuwt Osborne voor het overmatig gebruik van de term ‘diplomaat’.⁸⁰ Door veel verschillende actoren zoals kooplieden, kunstenaars en leden van religieuze orders als diplomaat te bestempelen loert het gevaar dat de term ‘diplomatie’ haar waarde verliest. Hoeveel de onofficiële, informele en sub-statelijke diplomatie ook wordt benadrukt in *New Diplomatic History*, het staat vast dat vanaf de zestiende eeuw geaccrediteerde ambassadeurs kenmerkend waren voor de ‘formele’ diplomatie, zo gaat Osborne verder. Zo konden alleen geaccrediteerde diplomaten, reizend onder diplomatieke paspoorten en met geloofsbrieven een beroep doen op verschillende immuniteiten. Historicus

⁷⁴ Osborne, ‘Whither Diplomatic History?’, 45.

⁷⁵ Ebben & Sicking, ‘Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis’, 544.

⁷⁶ Ibid., 545.

⁷⁷ Osborne, ‘Whither Diplomatic History?’, 43.

⁷⁸ Idem.

⁷⁹ Idem.

⁸⁰ Ibid., 43-44.

Daniel Riches benadrukt echter dat omdat het ‘proces’ van de diplomatie en de rol van individuele actoren binnen *New Diplomatic History* van belang zijn, dat de term ‘diplomaat’ juist breed gedefinieerd moet worden, om naast formeel geaccrediteerde vertegenwoordigers, ook ambtenaren, geestelijken, kooplieden en geleerden als ‘diplomaat’ aan te duiden.⁸¹

Het complexe netwerk van uitgevers, graveurs, ingenieurs, militairen en politici die zorgden voor de productie van kaarten van veldslagen en belegeringen, behoorde tot de informele en/of sub-statelijke diplomatie. Dit netwerk was al dan niet direct actief op het diplomatieke speelveld maar is wel van belang om de nieuwsvoorziening en de publieke opinie rondom de Spaanse Successieoorlog beter te begrijpen, zoals Ebben en Sicking al aangaven. Militaire nieuwskaarten dienden onder andere ter propaganda en als informatievoorziening voor (kleine) delen van het volk. Uitgevers van nieuwskaarten zoals Anna Beek en Eugène-Henri Fricx ontvingen van de staat tekeningen van oorlogshandelingen die vervolgens gebruikt werden om de gravures te produceren. Deze uitgegeven nieuwskaarten, net als vele andere publicaties zoals pamfletten, nieuwsboeken en kranten, waren belangrijke bronnen van informatie in binnen- en buitenland. Uitgevers van nieuwskaarten werden op deze manier ingezet door de staat om informatie te verspreiden en waren in deze hoedanigheid onderdeel van het informele diplomatieke verkeer. Hoe deze contacten van uitgevers zoals Beek en Fricx tot stand kwamen en op welke manier de informatie-uitwisseling plaatsvond binnen het netwerk is niet bekend.

De nieuwsvoorziening in de Lage Landen ten tijde van de Spaanse Successieoorlog en het complexe netwerk rondom het uitgeven van militaire nieuwskaarten zal in het tweede hoofdstuk aan bod komen. Het multidisciplinaire aspect van het onderzoek naar militaire nieuwskaarten en de ‘diplomatieke’ betekenis van deze kaarten past in de geest van de *New Diplomatic History*. Het buitenlandse beleid van de verschillende actoren werd vormgegeven om een bepaalde boodschap uit te dragen. De nieuwsvoorziening speelde een belangrijke rol om deze boodschap de wereld in te helpen. Nieuwskaarten waren samen met kranten, pamfletten, etc. onderdeel van de nieuwsvoorziening in de vroegmoderne tijd, en werden gebruikt om het publiek in binnen- en buitenland te informeren over bijvoorbeeld de oorlogshandelingen. De ‘gekleurde’ informatie die naar buiten werd gebracht had als doel het narratief van de statelijke actoren te bevorderen. De Veertigjarige Oorlog was hier geen uitzondering op.

⁸¹ Daniel Riches, *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century* (Leiden 2013) 1.

1.3 De Veertigjarige Oorlog

In juni 1672 werd de Republiek aangevallen door Frankrijk, Engeland en de Bisdommen van Münster en Keulen. Het Franse leger veroverde in 1672 snel grote delen van de Republiek maar trad niet doortastend op en koning Lodewijk XIV wachtte op Spaanse inmenging om zodoende de Spaanse Nederlanden in de oorlog te betrekken. Frankrijk verloor gaandeweg zijn bondgenoten en raakte in het laatste deel van de zeventiende eeuw in een diplomatiek isolement.⁸² De Republiek had de aanval ternauwernood doorstaan en de vooroorlogse situatie van de Republiek werd in 1678 volledig hersteld.⁸³ De Vrede van Nijmegen in 1678 markeerde het einde van de *Guerre de Hollande* en de moeilijk te verdedigen vestigingen Kortrijk, Oudenaarde, Ath en Charleroi werden teruggegeven aan Spanje door Lodewijk.⁸⁴ Ieper, Menen, Condé, Valenciennes en Maubeuge werden wel verworven door de Franse koning en gingen deel uitmaken van de *pré carré*, de noordelijke fortificeerde zone van Markies de Vauban.⁸⁵

In de periode 1678-1688 ging Frankrijk door met haar ambitie om haar grondgebied uit te breiden door *réunions*, territoriale acquisities gebaseerd op historische- en rechtsgronden.⁸⁶ Aansluitend ontstond de Negenjarige Oorlog (1688-1697) door een conflict tussen Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk over de opvolging in het Bisdom Keulen *en* door de Nederlandse invasie van Engeland waarbij stadhouder Willem III de Engelse koning Jacobus II van de troon verdreef in de *Glorious Revolution*. De Negenjarige Oorlog resulteerde in de erkenning van Willem als koning van Engeland door Lodewijk en het terugtrekken van de Franse troepen uit Ath, Mons, Kortrijk, Charleroi en Luxemburg.⁸⁷ Enkele jaren later, na het overlijden van de Spaanse koning Karel II in 1700, zou de strijd tussen de oude rivalen weer losbarsten. In de Nederlandse historiografie staat deze periode ook wel bekend als de ‘Veertigjarige Oorlog’ met Frankrijk (1672-1713). De Spaanse Successieoorlog vormde het slotstuk van deze oorlog en daarnaast beleefden belangrijke figuren als de Franse koning Lodewijk XIV, koning-stadhouder Willem III, maar ook militairen zoals de Hertog van Marlborough, Prins Eugenius van Savoye en Markies de Vauban, maar ook Eugène-Henri Fricx en Anna Beek, het toppunt van hun roem.

⁸² Luc Panhuysen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam/Antwerpen 2009) 418-422.

⁸³ *Ibid.*, 443.

⁸⁴ Olaf van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)* (Amsterdam 2002) 14.

⁸⁵ Van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden*, 14.

⁸⁶ David Onnekink, *Reinterpreting the Dutch Forty Years War, 1672-1713* (London 2016) 67.

⁸⁷ Olaf van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog (1672-1712)* (Amsterdam 2020) 253.

De bestaande historiografie was echter volgens historicus David Onnekink nodig aan herinterpretatie toe. Hij betoogt dat het beeld dat de Republiek tegen het ‘Franse imperialisme vocht’ geen objectieve interpretatie maar een selectieve interpretatie is van het zeventiende-eeuwse debat.⁸⁸ Ook de moderne realistische interpretatie dat de Veertigjarige Oorlog een conflict was om de machtsbalans in Europa te herstellen is volgens Onnekink onbevredigend omdat ‘machtsbalans’ geen tijdloos concept in de internationale betrekkingen is, maar gewoon een ontmoedigend prisma waarmee tijdgenoten het conflict bekeken.⁸⁹

Onnekink geeft zijn herinterpretatie vorm door gebruik te maken van de uit de internationale betrekkingen geleende discoursanalyse van Lene Hansen. Een discoursanalyse is in dit geval een manier om middels schriftelijke uitingen uit de Veertigjarige Oorlog, onderzoek te doen naar ‘het debat en de richting’ van het Nederlandse buitenlands beleid in die periode.⁹⁰ Hij betoogt dat: “*The conduct of foreign policy is not studied as a sequence of diplomatic events, but rather as a contest between grand narratives in which views on foreign policy are intimately connected to representations of identity*”.⁹¹ Onnekink zegt hiermee dat identiteiten en belangen niet onafhankelijk van elkaar bestaan maar ze stap voor stap geconstrueerd worden.⁹² Onnekink schrijft daarnaast ook in de traditie van *New Diplomatic History* zoals Ebben en Sicking het concept beschrijven, meer naar het proces in plaats van de uitkomst van onderhandelingen en gebeurtenissen.

De militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx waren onderdeel van het geconstrueerde narratief van de Staten-Generaal of de geallieerde alliantie in het algemeen. Informatie die de uitgevers werd toegespeeld, werd verwerkt in de nieuwskaarten en droeg per definitie bij aan de beïnvloeding van de beeldvorming van het publiek in binnen- en buitenland te beïnvloeden. Op deze manier kunnen militaire nieuwskaarten ook inzicht geven in welk verhaal de statelijke actoren na een bepaalde gebeurtenis naar buiten willen brengen. Wordt er een overwinning groots afgebeeld of wordt er een nederlaag gerelativeerd? Het was een tijd waarin het informatiemonopolie over wat zich afspeelde op het slagveld vrijwel exclusief bij de staat lag en het narratief op deze manier kon vormgeven. Op welke manier dat gebeurde en hoe dat op de nieuwskaarten is terug te zien zal in het derde hoofdstuk verder aan bod komen.

⁸⁸ Onnekink, *Reinterpreting the Dutch Forty Years War*, 2.

⁸⁹ Idem.

⁹⁰ Ibid., 3.

⁹¹ Idem.

⁹² Ibid., 9.

1.4 De Spaanse Successieoorlog tot 1706

Begin 1700 stond Europa opnieuw aan de vooravond van een reeks verwoestende oorlogen. Om het betoog te beperken tot het onderzoek zal alleen de Engels-Nederlandse vs. Franse rivaliteit en het bijbehorende Noord-Europese strijdtoneel met de militaire campagnes van de Hertog van Marlborough verder worden toegelicht. Wat volgt zal een korte introductie in de vijandigheden van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) zijn tot de afloop van het campagneseizoen in 1706. Naast het chronologische verloop van de oorlog zal er verder worden ingegaan op de militaire vernieuwingen rondom de Spaanse Successieoorlog en dan met name de rol van de vestingbouw van Markies de Vauban. De ontwikkelingen in de vestingbouw en specifiek het voeren van een belegering op een dergelijke vesting zijn van belang voor het onderzoek naar de militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx en typerend voor de Spaanse Successieoorlog. Op de nieuwskaarten van de belegeringen van Lille (1708) en Tournai (1709) valt het op hoe gedetailleerd de stappen van de belegering zijn weergegeven op de kaart.

De defensieve dominantie van fortificaties die werd gecreëerd door militaire ingenieurs en architecten als antwoord op de nieuwe offensieve methoden van de belegeraar was een van de belangrijkste oorzaken van de grotendeels besluiteloze oorlogen in Europa in de zestiende en zeventiende eeuw, betoogt historicus Jamel Ostwald.⁹³ In zijn gezaghebbende werk over de Franse militaire ingenieur Sébastien le Prestre, Markies de Vauban, laat Ostwald zien wat de invloed van Vauban was in zowel het ontwerp van fortificaties als nieuwe offensieve belegeringstactieken. Hij implementeerde een standaard voor zowel een offensieve belegering als een defensieve belegering en perfectioneerde de technieken van het beleg zelf door op een wiskundige manier de nadering, locaties van de approches en de plaatsing van artillerie batterijen te benaderen.⁹⁴ Het uitvoeren van een belegering was vele malen gecompliceerder dan de muren van de fortificaties kapot schieten met kanonnen. De methodes van Vauban waren zo overweldigend succesvol dat ten tijde van de Spaanse Successieoorlog Europese ingenieurs alom gebruik maakten van ‘zijn’ drie parallellen bij een aanval.⁹⁵

Afbeelding 9 van het Franse beleg van Ath in 1697 door historicus Jamel Ostwald laat de verschillende approches, parallellen en loopgraven zien zoals ze ook terug te vinden zijn op de nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx. Daarnaast is het fort van Ath een klassiek voorbeeld van een ‘sterfort’, ofwel *trace italienne*. Bij Afbeelding 10, het beleg van

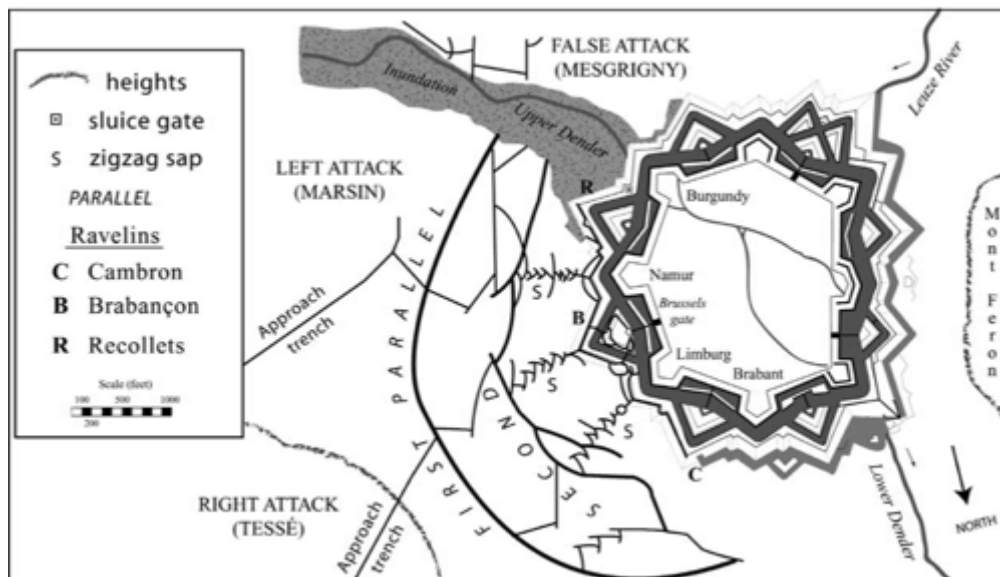
⁹³ Ostwald, *Vauban Under Siege*, 1.

⁹⁴ David Chandler, *Marlborough as Military Commander* (Londen 2000) 81.

⁹⁵ Ostwald, *Vauban Under Siege*, 12.

Lille in 1708 door Anna Beek, zijn de parallellen en posities van batterijen en vuurrichtingen goed zichtbaar. De approches, de zigzag loopgraven richting de fortificaties, in Afbeelding 9 aangeduid als *zigzag sap* zijn daarentegen weer goed zichtbaar op de anonieme Duitse kaart van het beleg van Douai in 1710 (Afbeelding 11). Approches werden gegraven door sappeurs, speciale genie troepen, om te voorkomen dat troepen bij de nadering van de fortificatie onder direct vuur kwamen te liggen door het verdedigende garnizoen.

Ten tijde van de Spaanse Successieoorlog werd er bovengemiddeld gebruik gemaakt van belegeringen in relatie tot veldslagen. In de periode van 1680-1748 vonden er meer grote belegeringen plaats (167) dan veldslagen (144).⁹⁶ Zelfs Marlborough, die bekend stond veelal op zoek te gaan naar (beslissende) veldslagen, was in zijn carrière ruim dertig keer betrokken bij een belegering tegenover vier grote veldslagen en twee kleinere militaire acties.⁹⁷

Afbeelding 9 Het beleg van Ath 1697 – Jamel Ostwald – Vauban Under Siege p.42

Afbeelding 10 Het beleg van Lille 1708 - Anna Beek

⁹⁶ David Chandler, *The Art of Warfare in the Age of Marlborough* (Londen 1976) 234.

⁹⁷ Chandler, *The Art of Warfare*, 234.

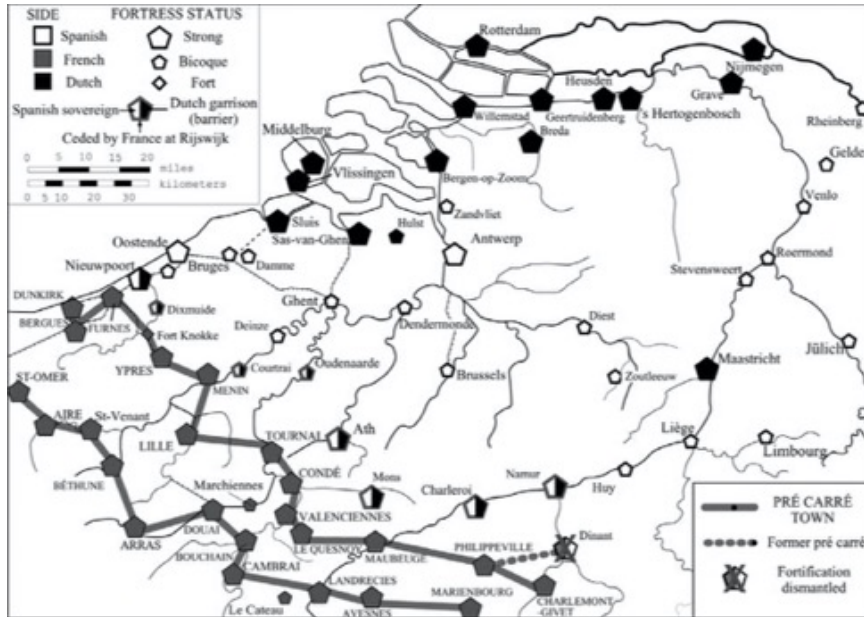
Afbeelding 11 Het beleg van Douai 1710 - Anonieme Duitse kaart
<https://militarymaps.rct.uk/war-of-the-spanish-succession-1701-14/siege-of-douai-1710-plan-der-vestung-douay>

In februari 1701 namen Franse troepen bezit van de Barrièresteden in de Zuidelijke Nederlanden. De Vrede van Rijswijk in 1697 had als resultaat voor de Republiek dat het garnizoenen mocht legeren in een aantal vestigingen in de Zuidelijke Nederlanden. Dit waren Nieuwpoort, Dixmuide, Oudenaarde, Kortrijk (Courtrai), Bergen (Mons), Aat (Ath), Charleroi, Namen (Namur) en Luxemburg.⁹⁸ De barrièresteden zorgden voor een eerste verdedigingslinie tegen de Franse agressie. Het Engelse parlement stemde in om een troepenmacht van 10.000 man te sturen om de Republiek bij te staan tegen de Fransen en koning Willem III werd geadviseerd om de Grote Alliantie uit de Negenjarige Oorlog (1688-1697) met de Republiek, Oostenrijk en andere machten, nieuw leven in te blazen.⁹⁹ Uiteindelijk werd het bondgenootschap tussen Engeland, Oostenrijk en de Republiek gesloten op 7 september 1701.¹⁰⁰

⁹⁸ David Onnekink & Renger de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013) 28.

⁹⁹ John B. Hattendorf, 'Courtier, Army Officer, Politician, and Diplomat: A Biographical Sketch of John Churchill, first Duke of Marlborough', in *Marlborough: Soldier and Diplomat*, John B. Hattendorf et al (eds.) (Rotterdam 2012) 58.

¹⁰⁰ Hattendorf, 'Courtier, Army Officer, Politician, and Diplomat', 59.

Afbeelding 12 Fortificaties in de Lage Landen 1700 - Jamel Ostwald – *Vauban Under Siege* p.118

Op 8 maart 1702 overleed koning Willem III op 51 jarige leeftijd als gevolg van complicaties van een val van zijn paard en werd in Engeland opgevolgd door zijn schoonzus, koningin Anne.¹⁰¹ Op 15 mei 1702 werd Frankrijk de oorlog verklaard door Engeland en de Republiek maar de coalitie kon het nog niet eens worden wie deze gezamenlijke troepenmacht zou leiden. Uiteindelijk werd Marlborough op 25 juni door de Staten-Generaal tot Kapitein-Generaal benoemd, met de clausule dat zijn Nederlandse plaatsverangers te allen tijde de inzet van Nederlandse troepen mochten vetoën.¹⁰² De Republiek vocht op bekend terrein, Nederlandse troepen vormden het merendeel van de geallieerde troepenmacht, de logistiek werd ook voor Nederlandse rekening genomen door de Raad van State.¹⁰³

Legers waren, meer dan nu, gebonden aan het terrein, de seizoenen en de elementen. Het was in de Lage Landen logistiek maar enkele maanden per jaar mogelijk om een militaire campagne te voeren, gemiddeld van april tot oktober.¹⁰⁴ In de overige maanden waren wegen en wateren vaak onbegaanbaar die nodig waren om alle manschappen, voedsel, munitie en gereedschap te verplaatsen. Campagnes brachten daardoor een bepaalde tijdsdruk met zich mee. Veel en lange belegeringen zorgden voor een vertraging van de militaire campagne, zolang een stad belegerd was konden er geen andere acties worden uitgevoerd, en een

¹⁰¹ Tony Claydon, 'The Revolution in Foreign Policy, 1688-1713', in Tim Harris and Stephen Taylor (eds.) *The Final Crisis of the Stuart Monarchy. The Revolutions of 1688-91 in their British, Atlantic and European Contexts* (Woodbridge, Suffolk 2013) 220.

¹⁰² Hattendorf, 'Courtier, Army Officer, Politician, and Diplomat', 62.

¹⁰³ Idem.

¹⁰⁴ Ostwald, *Vauban Under Siege*, 3.

vormden een enorme kostenpost voor de belegeraar.¹⁰⁵ In de winterperiode werd de militaire campagne voor het komende voorjaar gepland.

In 1704 liep Oostenrijk, een belangrijke bondgenoot binnen de coalitie, gevaar dichterbij huis. Keurvorst Maximiliaan II Emanuel van Beieren had zich al bij het uitbreken van de oorlog in 1702 aan Franse zijde geschaard terwijl een jaar later een opstand uitbrak in Hongarije tegen de Oostenrijkse overheersing.¹⁰⁶ Deze ongeregelde zaken zorgden ervoor dat de Oostenrijkse troepen geen bijdrage konden leveren aan de geallieerde strijd tegen de Fransen omdat ze in het Westen werden bedreigd door de Frankrijk en Beieren en in het oosten door de Hongaarse rebellen.¹⁰⁷ Nadat de Franse en Beierse troepen zich hadden verenigd bij Augsburg tot een leger van 60.000 man zochten de geallieerde legerleiders naar een geschikte plaats om strijd te leveren. In de daaropvolgende Slag bij Blenheim werden de Franse en Beierse legers van Maximiliaan II Emanuel en maarschalk Tallard verpletterend verslagen door de geallieerden. Voor het eerst in veertig jaar leed het Franse leger een grote nederlaag. De steden Landau, Trier en Trarbach werden eveneens na belegeringen heroverd zodat Marlborough zich in het nieuwe jaar weer op het strijdtoneel in de Lage Landen kon focussen.

Na een teleurstellende campagne in 1705 was de campagne van 1706 was om twee redenen van belang. Ten eerste omdat de geallieerde overwinning van de Slag bij Ramillies ervoor zorgde dat het overgrote deel van de Zuidelijke Nederlanden in de loop van 1706 in geallieerde handen kwam. Ten tweede omdat na de bevrijding van Brussel Eugène-Henri Fricx begon met het uitgeven van zijn militaire nieuwskaarten tot het eind van de oorlog. Na de beslissende overwinning bij Ramillies werd het verslagen Franse leger achtervolgd door de snel oprukkende geallieerden. Namens de Spaanse pretendent Karel III (de latere Habsburgse keizer Karel VI) legden de steden Leuven, Brussel, Lier, Mechelen, Aalst, Gent, Oudenaarde, Damme, Brugge, Antwerpen en Kortrijk een eed van loyaliteit af aan de geallieerden.¹⁰⁸ Ook Oostende, Menin, Dendermonde en Ath, nog in Franse handen, werden na een belegering veroverd. Op de onderstaande afbeelding (13) wordt nog eens per jaar aangegeven welke gebieden er veroverd waren door de geallieerde troepen. Zoals te zien in op deze afbeelding werd er na 1706 met veel meer moeite grond gewonnen op de Franse verdedigers. Steden die

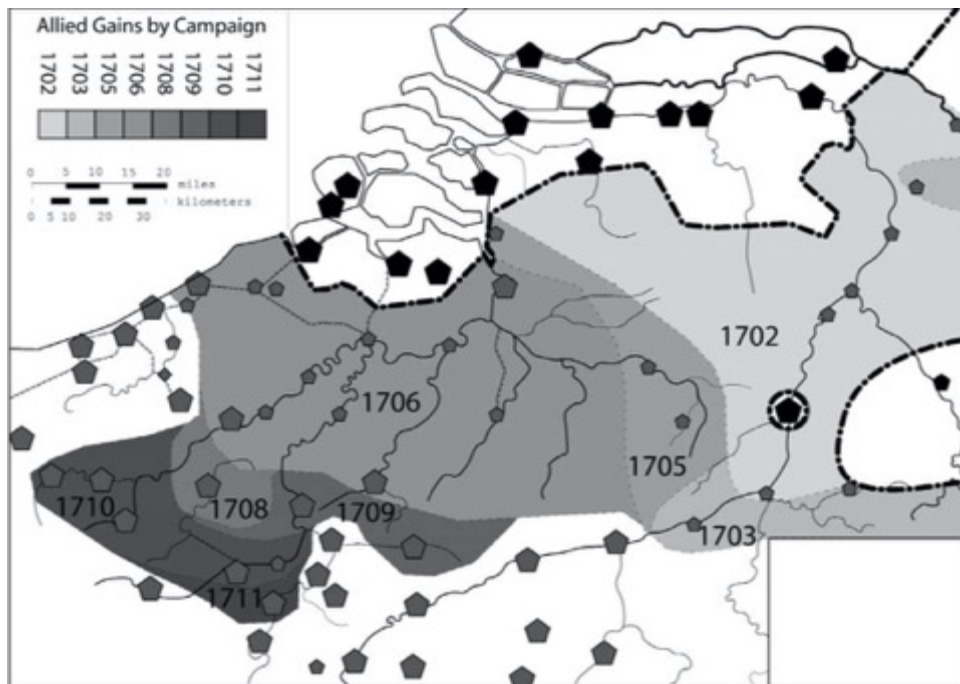
¹⁰⁵ Idem, 3.

¹⁰⁶ Scott, 'New perspectives', 49.

¹⁰⁷ John A. Lynn, *The Wars of Louis XIV* (Londen 1999) 286.

¹⁰⁸ Ostwald, *Vauban Under Siege*, 100.

uitmaakten van de Franse *pré carré* verdedigingslinie zoals Lille, Douai, Tournai, Aire, etc. waren veel beter gefortificeerd dan de steden langs de Maas en in Spaans Brabant.

Afbeelding 13 Geallieerde veroveringen in de Lage Landen 1702-1711 - Jamel Ostwald – Vauban Under Siege p.119

1.5 Conclusie

De Spaanse Successieoorlog was meer dan een strijd tussen statelijke actoren. Onderbelicht zijn gebleven de talloze officiële en onofficiële, formele en informele, en publieke en private actoren die elk op hun eigen manier deelnamen aan de strijd. Eugène-Henri Fricx en Anna Beek kunnen als uitgevers van militaire nieuwskaarten ook geclassificeerd worden als informele diplomatieke actoren. Historici Maurits Ebben en Louis Sicking beschouwden de informatievoorziening en de beïnvloeding van de publieke opinie als onderdeel van de diplomatie. Beek en Fricx hielden zich met de productie van hun nieuwskaarten bezig met de hierboven genoemde elementen van de diplomatie. Doordat ze beiden informatie verkregen over het verloop van militaire campagnes van statelijke actoren, waren de uitgevers in feite boodschappers om het narratief van het buitenlands beleid vorm te geven middels hun nieuwskaarten.

Ten slotte was de Veertigjarige Oorlog, waarvan de Spaanse Successieoorlog het slotstuk was, een voedingsbodem voor militaire vernieuwingen. Met name op het gebied van fortificaties leverden ingenieurs als Markies de Vauban baanbrekende vernieuwingen. De manier waarop parallellen, loopgraven en approches gebruikt worden bij de belegering van

een stad zijn goed terug te zien op de nieuwskaarten van Beek en Fricx en geven context aan de vergelijkende analyse van hoofdstuk 3. Het verloop van de Spaanse Successieoorlog had een grote persoonlijke betekenis voor de beide uitgevers uit Den Haag en Brussel. Een groot deel van het oeuvre van Anna Beek was gewijd aan de oorlogsverrichtingen die de Spaanse Successie teweeg bracht en voor Eugène-Henri Fricx was de beslissende geallieerde overwinning bij Ramillies in 1706 de rede om zich te focussen op de productie van militaire nieuwskaarten.

Hoofdstuk 2 – Netwerken en Boeken

2.1 Introductie

De nieuwsvoorziening in de vroegmoderne tijd veranderde ingrijpend door de opkomst van nieuwe media. Waar tot dan toe nieuwsberichten veelal mondeling werden verspreid door middel van verhalen en liederen, en via handgeschreven teksten, bracht de zestiende eeuw al veranderingen met zich mee.¹⁰⁹ De nieuwsvoorziening werd meer en meer verschoven naar gedrukte media zoals kranten, pamfletten, prenten en kaarten. Met name de gedrukte krant ging vanaf de zeventiende eeuw de behoefte van de bevolking naar actueel nieuws voorzien.¹¹⁰ De drang van de bevolking naar actuele nieuwsvoorziening had ook zijn keerzijde. Dankzij de publicatie van kranten en andere gedrukte media groeide het lezerspubliek gestaag. Het werd makkelijker om aan nieuws te komen en meer informatie kwam beschikbaar voor het grote publiek. Vorsten en staten, al hoefden zij vaak geen verantwoording af te leggen voor hun daden, werden in hun politieke handelen beïnvloed door de groei van het nieuws. Historicus Joop Koopmans stelt dat zij door ‘nieuwsschrijvers en andere publicisten aan regels te binden, censuurmaatregelen te nemen en het nieuws te manipuleren – zeker tijdens oorlogen – vorsten hoopten het heft in eigen hand te houden’.¹¹¹ Het ontstaan van politieke onrust en publieke opinievorming konden zij met deze maatregelen echter niet voorkomen. In de nieuwe Republiek kwam men er al snel achter dat deze censuurmaatregelen niet het gewenste effect zouden hebben, betogen Andrew Pettegree en Arthur der Weduwen. Wanneer de politiek hun handelen niet zo uitleggen aan de bevolking, ‘zou iemand anders de politieke agenda gaan bepalen – via pamfletten, preken of het roddelcircuit’, betoogden zij.¹¹²

In dit hoofdstuk zal de relatie tussen nieuwsvoorziening, het netwerk rondom de boekindustrie, nieuwskaarten, oorlog en de beïnvloeding van de bevolking verder worden toegelicht. Hierbij wordt expliciet gekeken naar de gebruiken en ontwikkelingen in de Lage Landen, vanwege het strijdtoneel en de herkomst van de kaartproducenten Anna Beek (Den Haag) en Eugène-Henri Fricx (Brussel). In twee deelhoofdstukken zal de hierboven

¹⁰⁹ Andrew Pettegree, *The Invention of News: How The World Came To Know About Itself* (New Haven/London 2014) 7.

¹¹⁰ Arthur der Weduwen, *Dutch and Flemish Newspapers of the Seventeenth Century, 1618-1700*, vol.1 (Leiden 2017) 5.

¹¹¹ Joop W. Koopmans, *Early modern media and the news in Europe: perspectives from the Dutch angle* (Leiden 2018) 265-266.

¹¹² Andrew Pettegree en Arthur der Weduwen, *De boekhandel van de wereld. Drukkers, boekverkopers en lezers in de Gouden Eeuw*, vertaald door Frits van der Waa (Amsterdam 2019) 16.

genoemde relatie worden behandeld. Ten eerste zal er worden ingegaan op de nieuwsvoorziening, publiciteit en de beïnvloeding van de publieke opinie in de Lage Landen. Ten tweede wordt er door middel van enkele modellen van de boekcirculatie gekeken naar het netwerk van uitgevers, boekdrukkers, graveurs en boekhandelaren die gezamenlijk verantwoordelijk waren voor de productie van de militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx.

2.2 Nieuws en publiciteit

Het was niet verwonderlijk dat de Republiek zich in de zeventiende eeuw heer en meester had gemaakt van de internationale boekenmarkt. Net als vele andere ambachtsslieden trokken vele boekdrukkers vanuit de Zuidelijke Nederlanden naar de Republiek na de val van Antwerpen in 1585. Door hun handelsgeest hadden de Nederlanders de Republiek tot ‘het magazijn van de wereld gemaakt’, niet alleen voor boeken maar alle denkbare goederen.¹¹³ Daarnaast was de samenleving een van de meest geletterde en best geschoolde van Europa. In combinatie met de hoge mate van verstedelijking was dit de ideale combinatie voor de boekdrukkunst en boekhandel om te floreren. Door de geletterde bevolking in de Republiek kon de staat bracht communicatie naar buiten brengen in de vorm van drukwerk.¹¹⁴ De politiek bezorgde hierdoor veel werk voor de drukkers in de Republiek. Het Haagse uitgevershuis Scheltus had bijvoorbeeld ten tijde van de Spaanse Successieoorlog het alleenrecht op het drukken van plakkaats, manifesten en dergelijke overheidspublicaties van de Staten-Generaal en de Staten van Holland.¹¹⁵ Deze overheidspublicaties betroffen niet nieuwskaarten zoals die van Anna Beek die tot stand kwamen met informatie die vanuit de overheid werd verstrekt.

Pettegree en Der Weduwen betogen dat veel van het niet-commerciële drukwerk in die tijd werd uitgegeven om anderen te beïnvloeden of te overreden. De strijd om de publieke opinie werd op papier uitgevochten in de zeventiende eeuw, waarbij niet alleen in tijden van conflict of politieke crises een enorme hoeveelheid van opruiende pamfletten werd gepubliceerd, maar dat ook in tijden van vrede pamfletten werden gebruikt ‘om deze of gene maatregel te bepleiten, of de rechtsgeldigheid van een voorgestelde wet, belasting of alliantie te verdedigen of te betwisten’.¹¹⁶ Het was een hele openbare manier van politiek bedrijven die niet alleen beperkt bleef tot de publicaties van niet-commerciële verordeningen.

¹¹³ Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, 9.

¹¹⁴ *Ibid.*, 16.

¹¹⁵ Haks, *Vaderland en vrede*, 197.

¹¹⁶ Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, 17.

Ook commercieel drukwerk zoals nieuwskaarten werd ingezet in deze propagandaoorlog. Een manier voor staten en heersers om enige controle te houden op de publicaties van drukkers was het uitgeven van privileges of octrooien. Deze privileges of octrooien werden verleend aan drukkers waardoor ze voor een bepaalde tijd een monopolie verkregen op het drukken van bepaalde boeken en kaarten. Dit was aan de ene kant bedoeld om de economische belangen van de boekverkopers en drukkers te beschermen, en bood de staat aan de andere kant de mogelijkheid te controleren wie wat publiceerde.¹¹⁷

Boekverkopers en drukkers ondervonden veel last van illegale drukken en piraterij. Het aanvragen van een privilege was zeer kostbaar en alleen economisch verantwoord bij bijzondere publicaties.¹¹⁸ Eugène-Henri Fricx verkreeg in 1689 het privilege *Imprimeur de Sa Majesté* (Zijne Majesteits' Drukker) van de Spaanse koning voor een periode van twintig jaar.¹¹⁹ Hij nam het privilege dat jaar over van de overleden drukker Jan Theodorus Velpius. Fricx verkreeg het privilege echter alleen voor zijn uitgave van officiële documenten en niet voor zijn (latere) cartografische productie.¹²⁰ Dat betekende dat hij feitelijk nog in 'dienst' was van de Spaanse koning op het moment dat hij begon met het publiceren van nieuwskaarten in 1706.

Daags na de verloren slag bij Ramillies op 23 mei 1706 werd Brussel door de Fransen verlaten. De Raad van State en Raad van Financiën werden opnieuw in het leven geroepen en daarmee werden besluiten en maatregelen genomen door de vorige administratie nietig verklaard.¹²¹ Fricx was ongetwijfeld bezorgd welke invloed deze maatregelen hadden op zijn bedrijfsvoering als huisdrukker. Historicus Wouter Bracke suggereert dat de voornaamste reden dat Eugène-Henri Fricx op een gegeven moment nieuwskaarten ging drukken was omdat het geld opbracht.¹²² Op zijn kaarten bleef Fricx echter wel *Imprimeur du Roy* (Koninklijke drukker) vermelden. Hij deed dit omdat het zijn kaarten meer aanzien gaf of als afschrikmiddel tegen illegale kopieën. Het privilege van Fricx was dan ook meer een statussymbool. Hoe objectief waren de nieuwskaarten van Fricx als zijn belangrijkste inkomstenbron het drukken van officiële (Spaanse) overheidsdocumenten was? Had dit invloed op de informatie die werd afgebeeld en paste Fricx zelfcensuur toe of was het Spaanse gezag al verdwenen uit Brussel in de tijd dat hij zijn kaarten ging publiceren? Kon

¹¹⁷ Marika Keblusek, *Boeken in de Hofstad: Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw* (Hilversum 1997) 125.

¹¹⁸ Keblusek, *Boeken in de Hofstad*, 124.

¹¹⁹ Bracke, 'Eugene-Henri Fricx', 198.

¹²⁰ Idem.

¹²¹ Ibid., 199.

¹²² Bracke, 'Maps by Fricx', 18.

het privilege hem worden afgenomen als hij prenten publiceerde die niet in lijn waren met de Staat? Waarom verkreeg hij geen privilege voor zijn kaarten?

In tegenstelling tot Fricx had Anna Beek wel privilege verkregen op al haar prenten van veldslagen in 1713.¹²³ Ze ondertekende haar prenten dan ook altijd met ‘Anna Beek avec Privilege’. Het privilege van Beek is echter niet te vergelijken met de titel van *Imprimeur de Sa Majesté* van Fricx. Het privilege van Anna Beek was een vroege vorm van copyright, bedoeld om haar werk te beschermen tegen illegale kopieën in de competitieve boekmarkt van het vroegmoderne Europa. Ook in advertenties om haar prenten te verkopen vermeldde ze vaak haar privilege, waarschijnlijk om daarmee de originaliteit van haar werk aan te tonen.¹²⁴ Een ander middel dat ze gebruikte om haar advertenties en prenten kracht bij te zetten en geloofwaardiger en aantrekkelijker te maken was het vermelden dat de Staat de tekeningen voor de gravures had aangeleverd.¹²⁵ Deze tekeningen werden ter plaatse gemaakt door militaire ingenieurs en vervolgens door de graveurs van onder andere Anna Beek en Eugène-Henri Fricx gebruikt als ontwerp voor hun prenten. Fricx en Beek namen dus voor lief dat de verkregen tekeningen een eenzijdige versie van een veldslag of belegering weergaven. Over wie deze militaire ingenieurs en graveurs waren die verbonden waren aan de nieuwskaarten van Fricx en Beek later in dit hoofdstuk meer.

Zowel Anna Beek als Eugène-Henri Fricx hadden in hun werkzaamheden te maken met invloed van de overheid. Beek door privileges op haar kaarten en gebruik van tekeningen van militaire ingenieurs, en Fricx als medegebruiker van deze tekeningen en daarnaast als ‘huisdrukker’ van officiële overheidsdocumenten. Het is goed mogelijk dat deze overheidsconnecties invloed heeft gehad op het werk van beide uitgevers. De verminderde objectiviteit in de journalistiek en historiografie door overheidsinmenging was volgens historicus Brendan Dooley een van de redenen waarom lezers sceptisch keken naar publicaties. In zijn werk *The Social History of Skepticism: Experience and Doubt in Early Modern Culture* onderzocht Dooley zijn stelling aan de hand van Italiaanse *avvisi* (nieuwsbrieven). Deze *avvisi* waren handgeschreven wekelijkse of semi-wekelijkse nieuwsbrieven die commerciële en diplomatieke correspondentie bundelde en door heel Europa werden verkocht via niet-officiële kanalen vanaf de late zestiende eeuw.¹²⁶ De Italiaanse staten zagen de nieuwsbrieven als een bedreiging voor de politieke stabiliteit en

¹²³ Van Dijk, *Anna Beek*, 36.

¹²⁴ *Ibid.*, 37.

¹²⁵ *Ibid.*, 34.

¹²⁶ Brendan Dooley, *The Social History of Skepticism: Experience and Doubt in Early Modern Culture* (Baltimore 1999) 4.

probeerden de productie tegen te gaan. In de loop van de zeventiende eeuw zagen ze in dat het makkelijker was om de informatie te manipuleren dan het was om de verspreiding ervan tegen te gaan.¹²⁷

Het scepticisme waarover Dooley schrijft vond zijn oorsprong in de vroegmoderne periode waarin (politieke) informatie langzaam handelswaar werd en meer en meer informatie er voor de bevolking beschikbaar kwam. Daarbij blijft het aannemelijk dat personen uit de hogere kringen veelal beter geïnformeerd waren dan mensen uit de lagere klasse. De ontwikkeling van de drukkunst zorgde in de loop van de zeventiende eeuw ervoor dat nieuwsboeken en nieuwsbrieven werden vervangen door de eerste kranten.¹²⁸ Ook de circulatie van ander drukwerk kwam in die tijd meer op gang volgens Dooley:

The circulation of pamphlets and broadsheets publicizing battle reports, manifestoes concerning treaties, truces, and successions, accounts of important weddings, funerals, and ceremonial entries, legal proceedings, and critical commentary was accompanied in many cities by the appearance of the first regular newspaper.¹²⁹

Het was volgens Dooley niet voorbehouden aan de zeventiende eeuw dat de staat uitgevers ‘sponsorde’ met officiële politieke informatie en commentaar, dit was van alle tijden.¹³⁰ Wat in deze periode nieuw was, was dat het steeds grotere aantallen betrof en de verscheidenheid van publicaties, “*Each major diplomatic or military crisis gave rise to a war of words on every side*”.¹³¹ Zeker in tijden van conflict was het de overheid eraan gelegen om zo positief mogelijk in het nieuws te komen.

De nieuwskaarten van Beek en Fricx lijken op het eerste gezicht waarheidsgetrouwe weergaves van de veldslagen en belegeringen uit de Spaanse Successieoorlog. Wellicht omdat de verspreiding van het nieuws en de verscheidenheid van gepubliceerde documenten ten tijde van het begin van de achttiende eeuw al vergevorderd was en dat een onjuiste weergave van de gebeurtenissen, zoals het verdraaien van de uitkomst van een veldslag, door vele personen en publicaties betwist zou worden. De staat kon moeilijker weggkomen met de verspreiding

¹²⁷ Dooley, *The Social History of Skepticism*, 53.

¹²⁸ *Ibid.*, 45.

¹²⁹ *Idem.*

¹³⁰ *Ibid.*, 53.

¹³¹ *Idem.*

van disinformatie zoals in vroegere tijden wel het geval was geweest, betoogt Dooley.¹³² Deze bevindingen worden ondersteund door Paul Arblaster in zijn onderzoek van kranten in de Habsburgse Nederlanden. In zijn studie zag Arblaster vrijwel geen verschil tussen informatie gepubliceerd in ‘Habsburgse en anti-Habsburgse, en katholieke en protestantse kranten’.¹³³ Van het scepticisme waar Dooley tegen het eind van de zeventiende eeuw beducht voor was, dat het publiek door toedoen van de overheid, met moeite feit en fictie van elkaar kon scheiden en daardoor gepubliceerde informatie niet meer vertrouwde, is weinig terug te vinden rondom de nieuwskaarten van Beek en Fricx.

In de Republiek was een gelijkaardige trend zichtbaar. Volgens historicus Donald Haks bood de drukpers overheden ‘een nieuw en krachtig middel voor het verspreiden van propaganda’ en zorgden kranten, pamfletten en nieuwsprenten ervoor dat nieuws over allerlei militaire en politieke gebeurtenissen naar buiten werd gebracht waarmee een groot publiek werd bereikt.¹³⁴ Haks betoogt dat ondanks de ‘censuur en andere vormen van repressie door de overheid’ de vrijheid van publicaties enigszins beperkten, er wel een publieke ruimte bestond waar de burger ‘kennis kon nemen van informatie en opinies en aan publiek debat kon deelnemen’.¹³⁵ De publieke ruimte in de Republiek was te ver ontwikkeld voor effectieve censuur vanuit de Staten-Generaal. Zeker bij in het geval van positieve publiciteit, bijvoorbeeld bij een overwinning op het slagveld, was het de overheid er juist aan gelegen om de gebeurtenis onder de aandacht te brengen. Omdat het bij de nieuwskaarten van Beek en Fricx enkel gaat om geallieerde overwinningen zal censuur geen probleem zijn geweest.

Donald Haks constateert in zijn casestudy naar de rol van media rondom de belegeringen van Namen in 1692 en 1695 een viertal functies waarom de strijdende partijen de publiciteit opzochten. Ten eerste, en tevens het belangrijkste argument, was het informeren en overtuigen van het binnenlandse publiek.¹³⁶ Op deze manier werd het publiek betrokkene gemaakt in de strijd door op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen op het slagveld. Ten tweede was er een kleinere rol weggelegd voor publiciteit voor een buitenlands publiek.¹³⁷ Dit gebeurde zowel om waardering voor bondgenoten te tonen, als het moraal van de vijand te ondermijnen. Daarnaast was volgens Haks publiciteit ook een ‘factor om tijdens een

¹³² Ibid., 83.

¹³³ Paul Arblaster, *From Ghent to Aix. How They Brought the News in the Habsburg Netherlands, 1550-1700* (Leiden 2014) 9.

¹³⁴ Haks, *Vaderland en vrede*, 13.

¹³⁵ Ibid., 14-15.

¹³⁶ Ibid., 192.

¹³⁷ Idem.

belegering de eigen partij een hart onder de riem te steken'.¹³⁸ Door constante publiciteit was het de belegeraar eraan gelegen om de strijd door te zetten om gezichtsverlies te voorkomen. Ten slotte speelde bij de belegeringen van Namen de zelfrepresentatie van de koningen Willem III en Lodewijk XIV een rol, door het beleg op te vatten als strijd om hun reputatie.¹³⁹

Deze functies van publiciteit speelden enkele jaren later tijdens de Spaanse Successieoorlog nog steeds dezelfde rol. De strijdende partijen, het strijdtoneel en zelfs de meeste hoofdrolspelers waren grotendeels hetzelfde als tijdens de belegeringen van Namen in 1692 en 1695. De militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek vervulden eveneens de door Haks beschreven functies van publiciteit zoals de analyse in het derde hoofdstuk zal aantonen. Ook zal in het volgende hoofdstuk duidelijk worden welke invloed de nauwe relaties tussen de uitgevers en de statelijke actoren hadden op de objectiviteit van de geproduceerde nieuwskaarten.

2.3 Netwerken

Anna Beek en Eugène-Henri Fricx waren tijdens de Spaanse Successieoorlog niet zelf op het slagveld aanwezig om de strijd persoonlijk op te tekenen. Bij de totstandkoming van hun nieuwskaarten waren vele individuen betrokken. In de boekgeschiedenis is het netwerk rondom de productie en distributie van drukwerk daarom een veelbesproken onderwerp. Historici Daniel Bellingradt en Jeroen Salman identificeerden in hun werk, *Books in Motion in Early Modern Europe. Beyond Production, Circulation, and Consumption* uit 2017, een drietal dimensies in de vroegmoderne boekcultuur die in wisselwerking met elkaar het netwerk rondom de drukindustrie omvatten. Deze wisselwerking wordt gecreëerd door 'de fysieke kenmerken van drukwerk en de infrastructuur van de printindustrie' (materialiteit), de acties en motieven van de participanten (socialiteit), en de aard van fysieke en gemaakte ruimten (ruimtelijkheid).¹⁴⁰ Bellingradt en Salman bouwen met deze dimensies voort op het 'communication circuit' model van boekhistoricus Robert Darnton¹⁴¹ en 'the whole socio-economic conjuncture' van Thomas R. Adams en Nicolas Barker.¹⁴² In dit deelhoofdstuk zal aan de hand van genoemde dimensies van Bellingradt en Salman, en de modellen van

¹³⁸ Ibid., 193.

¹³⁹ Idem.

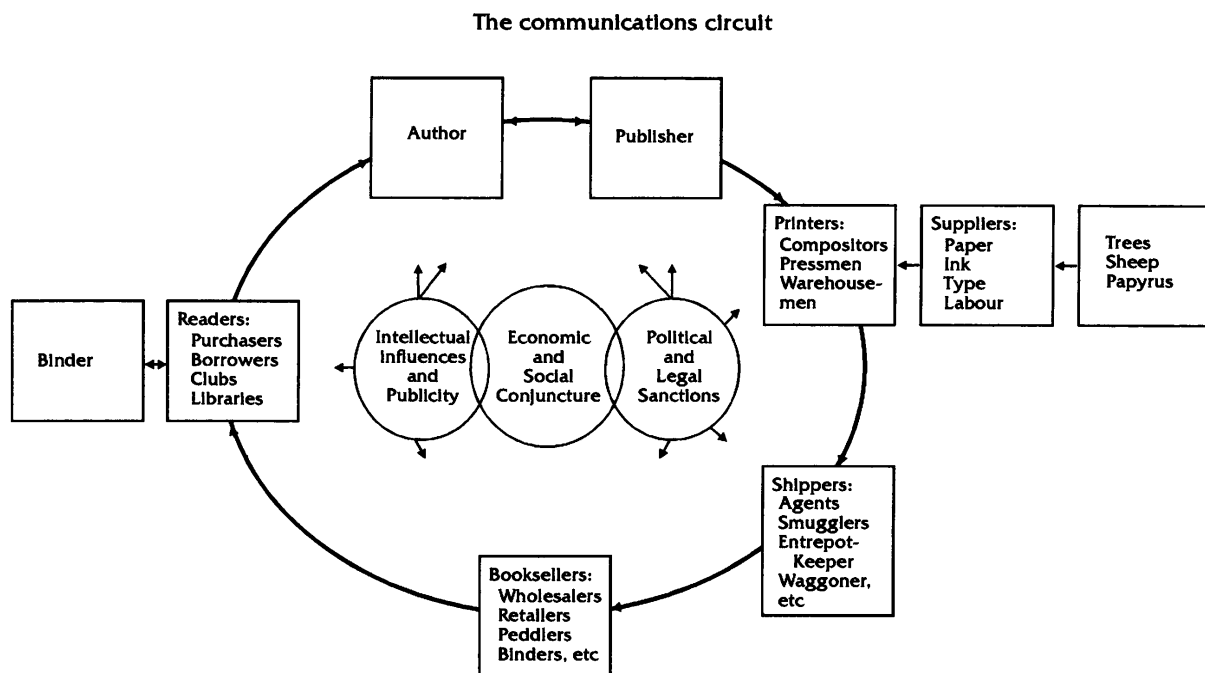
¹⁴⁰ Daniel Bellingradt en Jeroen Salman, 'Books and Book History in Motion: Materiality, Sociality and Spaciality', in Daniel Bellingradt, Paul Nelles, Jeroen Salman (eds.), *Books in Motion in Early Modern Europe. Beyond Production, Circulation and Consumption* (London 2017) 2.

¹⁴¹ Robert Darnton, 'What is the History of Books?', *Daedalus*, 111:3 (1982).

¹⁴² Thomas R. Adams en Nicholas Barker, 'A New Model for the Study of the Book', in N. Barker (ed.) *A Potencie of Life. Books in Society* (London 1993).

Darnton en Adams & Barker, worden ingegaan op de netwerken van de boekindustrie in Den Haag en Brussel rond 1700. Daarnaast zal er beargumenteerd worden dat het netwerk in deze steden deel uit maakte van de informele diplomatie en daardoor bestudeerd kan worden als onderdeel van het onderzoeksveld *New Diplomatic History*, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk.

Hoewel het model van Darnton - waarin hij focust op de productie, circulatie en consumptie van boeken – al bijna veertig jaar oud is en de nodige kritiek, aanvullingen en vernieuwingen te verduren heeft gekregen, is het nog steeds een van de meest geciteerde concepten in het vakgebied van boekgeschiedenis.¹⁴³ Darnton noemt de boekgeschiedenis ook wel ‘social and cultural history of communication by print’, omdat het doel ervan is te begrijpen hoe ideeën via drukwerk werden overgedragen en hoe blootstelling aan het gedrukte woord de gedachte en het gedrag van de mens hebben beïnvloed.¹⁴⁴ Het gaat Darnton daarom om de geschiedenis van mensen en communicatie en niet zozeer om het ‘boek’.

Afbeelding 14 Robert Darnton – The Communications Circuit, 1982.

De kritiek van Darnton op boekhistorici was dat zij veelal een segment van het *communications circuit* namen, zoals bijvoorbeeld het analyseren van een (boek)drukkerij, en door de nauwe focus van de studies het grotere geheel onderbelicht bleef.¹⁴⁵ Als voorbeeld

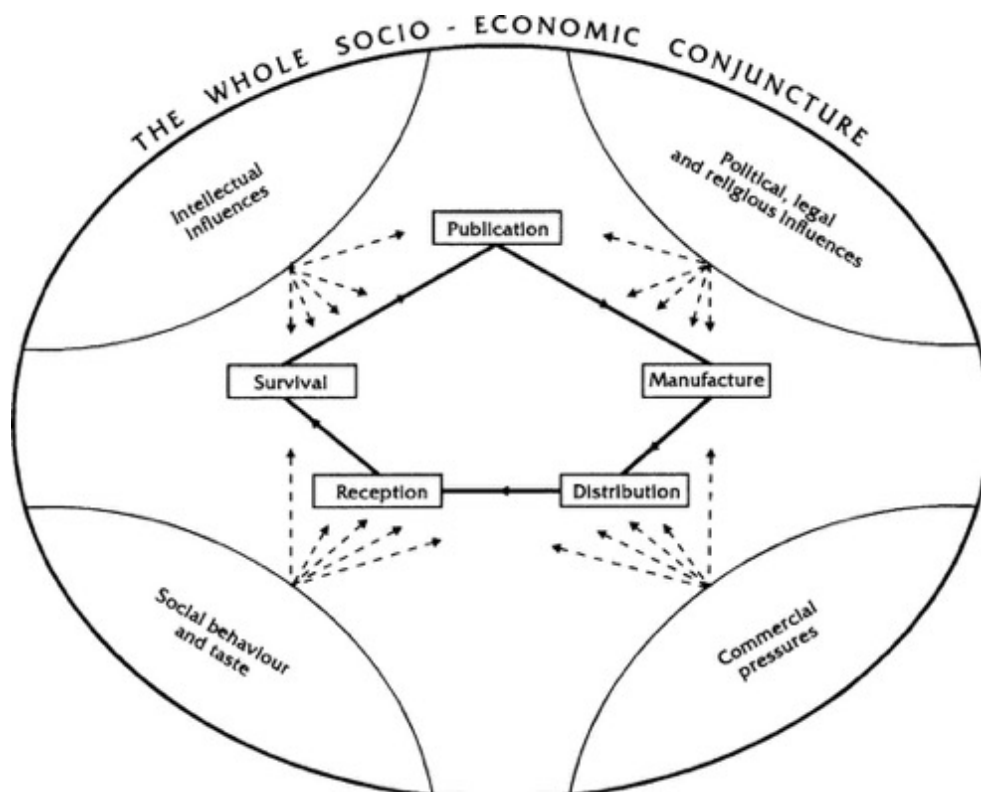
¹⁴³ Bellingradt & Salman, ‘Books and Book History’, 1.

¹⁴⁴ Darnton, ‘What is the History of Books?’, 65.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 67.

gebruikte Darnton zijn onderzoek naar de Zwitserse uitgever *Société typographique de Neuchâtel* en de rol van de Franse boekverkoper Isaac-Pierre Rigaud in de verkoop van een werk van Voltaire, *Questions sur l'Encyclopédie*.

Enige tekortkomingen van het model van Darnton worden, volgens hemzelf, het beste aangekaart in het ‘*the whole socio-economic conjuncture*’ model van Thomas R. Adams en Nicolas Barker.¹⁴⁶ Evenals Darnton concentreren Adams en Barker zich in hun model op boeken, of eigenlijk *bibliographical documents*. Met een bibliografisch document bedoelen Adams en Barker het volgende: *something printed or written in multiple copies that its agent, be it author, stationer, printer or publisher, or any combination thereof, produces for public consumption. This can include anything from a multi-volume set to a slip of paper.*¹⁴⁷ In tegenstelling tot Darnton kijken Adams en Barker minder naar de mensen en communicatie achter het drukwerk maar zetten zij juist het drukwerk centraal in hun model. De definitie van Adams en Barker, meer dan die van Darnton, is daarom ook van toepassing op nieuwskaarten.

Afbeelding 15 Thomas R. Adams & Nicolas Barker - The whole socio-economic conjuncture, 1993.

¹⁴⁶ Robert Darnton, “What is the History of Books? Revisited”, *Modern Intellectual History*, 4:3 (2007) 504.

¹⁴⁷ Adams en Barker, ‘A New Model for the Study of the Book’, 13.

De bibliograaf D.F. McKenzie betoogde in zijn gezaghebbende werk *Bibliography and the Sociology of Texts* uit 1985 eveneens dat men in de boekgeschiedenis verder moest kijken dan alleen boeken.¹⁴⁸ McKenzie zag teksten als ‘verbale, visuele, mondelinge en numerieke data in de vorm van kaarten, afdrukken, muziek en video’s’ en de sociologie als de ‘menselijke motieven en interacties die teksten met zich meebrengen in elk stadium van hun productie, overdracht en consumptie’.¹⁴⁹ In de boekgeschiedenis kunnen historici niet meer volstaan met zich toe te spitsen op minutieuze aspecten van de discipline zonder het grote geheel in beschouwing te nemen. McKenzie verwoordt het als volgt:

For any history of the book which excluded study of the social, economic, and political motivations of publishing, the reasons why texts were written and read as they were, why they were rewritten and redesigned, or allowed to die, would degenerate into a feebly degressive book list and never to rise to a readable history.¹⁵⁰

Zowel Darnton als Adams en Barker hadden hun modellen voornamelijk gecreëerd om de cyclus van een document te beschrijven – van publicatie tot lezer, van productie tot verkoop – maar deze modellen zijn ook bruikbaar om het netwerk rondom de militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx te beschrijven. Met name het model van een bibliografisch document, zoals Adams en Barker en ook McKenzie het beschrijven, leent zich er ook nadrukkelijk voor om toe te passen op militaire nieuwskaarten. Uitgevers, drukkers, verkopers, het publiek, en de overleving van boeken en nieuwskaarten zijn in beide gevallen belangrijke elementen. Aan de hand van elementen van de drie dimensies: materialiteit (waarmee), socialiteit (wie) en ruimtelijkheid (waar) van Bellingradt en Salman, zal er dieper in worden gegaan op de netwerken rondom de totstandkoming van militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx in respectievelijk Den Haag en Brussel rond 1700.

De eerste dimensie die Bellingradt en Salman beschrijven is die van ‘materialiteit’. In feite is materialiteit niets meer dan het materiaal dat werd gebruikt voor de vervaardiging van boeken, of in dit geval nieuwskaarten, zoals inkt en papier maar ook bijvoorbeeld ook de drukpersen die werden gebruikt.¹⁵¹ Daarnaast benadrukken ze de relatie tussen de fysieke

¹⁴⁸ D.F. McKenzie, *Bibliography and the Sociology of Texts* (Cambridge 1999).

¹⁴⁹ McKenzie, *Bibliography*, 13-14.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 13.

¹⁵¹ Bellingradt en Salman, ‘Books and Book History in Motion’, 2-3.

verschijning van het bibliografische document en de functie van de publicatie. Gedrukte werken zoals kranten, nieuwsboeken, pamfletten, romans, kaarten en encyclopedieën worden gekenmerkt door verschillen in formaat, lay-out, typografie, bindingen en prijs.¹⁵² Constant werden er afwegingen en keuzes gemaakt door uitgevers en drukkers bij de publicatie van een nieuw bibliografisch document zoals een nieuwskaart. Wat hebben deze keuzes betekend voor de geproduceerde militaire nieuwskaarten?

Van veel elementen van de ‘materialiteit’ is mij niet bekend waarom de uitgevers dergelijke keuzes hebben gemaakt. Antwoorden op vragen welke drukpersen zijn gebruikt of met welke inkt is gedrukt zullen geen antwoord geven hoe en waarom de nieuwskaarten van Beek en Fricx inhoudelijk van elkaar verschilden. Het formaat van de nieuwskaarten en het gebruik van kleur zegt daarentegen meer over de functie en het publiek van de kaarten en zullen aan bod komen tijdens de vergelijkende analyse in het derde hoofdstuk. De taal en het taalgebruik op nieuwskaarten is moeilijk verenigbaar met de ‘materialiteit’ zoals Bellingradt en Salman die beschrijven, noch de ‘socialiteit’ of de ‘ruimtelijkheid’.

Ten tweede bespreken Bellingradt en Salman de ‘socialiteit’ van de vroegmoderne drukcultuur. Deze tweede dimensie is vooral gericht op het sociale netwerk achter de publicaties. Het bredere sociale spectrum bestaat in de Franse *Histoire du Livre* naast auteurs ook uit de ‘boekmensen’, *gens du livre*, die betrokken zijn in de productie, distributie en consumptie van drukwerk.¹⁵³ Over de productiefase laten Bellingradt en Salman zich concreter uit:

This means that the range of social actors studied includes first of all the relevant ‘book people’ and their networks that were responsible for the intellectual, material and technical stages of production. That is to say, the authors, publishers, master printers and bookbinders, along with the organizational networks of material supply (type, paper, ink, etc.), all need to be taken into account.¹⁵⁴

Naast de hierboven omschreven productiefase spreken Bellingradt en Salman ook van een distributie- en consumptiefase. De distributiefase wordt verstaan als het geheel van ‘boekmensen’ die zich bezighouden met de handel en distributie zoals de netwerken achter de

¹⁵² Ibid., 3.

¹⁵³ Idem.

¹⁵⁴ Ibid., 5.

opslag, inpak en transport van bibliografische documenten.¹⁵⁵ Ten slotte omvat de consumptiefase de individuele kopers, lezers en gebruikers van bibliografische documenten en hoe zij in het sociale domein met elkaar en het drukwerk interacteerden.¹⁵⁶ Voorbeelden hiervan zijn de toegankelijkheid van publicaties voor het publiek en de betrokkenheid van lezers in netwerken zoals leesclubs en bibliotheken.

In de analyse van de militaire nieuwskaarten van Beek en Fricx zal er voornamelijk worden gekeken naar de productiefase van de gekozen kaarten, maar zal de distributie en consumptie van militaire nieuwskaarten niet onbelicht blijven. De productiefase valt verder uiteen te zetten in enerzijds de intellectuele productie en anderzijds de materiële en technische productie. De intellectuele productie van een bibliografisch document omvat zowel de creatie van nieuwe teksten en afbeeldingen als het recyclen van bestaand materiaal.¹⁵⁷ Het hergebruiken van (delen) van bestaande publicaties was in de vroegmoderne tijd een wijdverbreid gebruik. Ook in de productie van cartografisch materiaal kwam deze recycling regelmatig voor. Bij de militaire nieuwskaarten van Beek en Fricx is dit bijvoorbeeld terug te zien in de basislaag van de stadsplattegronden die ze gebruikt hebben bij hun productie van de belegeringskaarten. In het volgende hoofdstuk zal hier uitgebreid op worden teruggekomen.

Onder de ‘socialiteit’ van de drukcultuur vallen zoals hierboven gezegd de personen die een rol speelden in het productieproces. Ook de militaire nieuwskaarten zijn niet tot stand gekomen door toedoen van één persoon. Een netwerk van uitgevers, graveurs, tekenaars, drukkers, (militaire) ingenieurs, etc. was betrokken bij de productie van de nieuwskaarten. Een deel van deze personen staat vermeld op de nieuwskaarten naast die van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx. Bij de kaarten van Anna Beek staan namen van bekende graveurs zoals Jan van Vianen en Pieter van Call (II) afgedrukt en van Fricx is bekend dat hij vrijwel uitsluitend werkte met de Amsterdammer Jacobus Harrewijn. Opvallend is dat de genoemde militaire ingenieurs op de kaarten, diegene die ter plaatse de kaarten van belegeringen en veldslagen tekenden, allen van Duitse komaf waren. Op de onderzochte kaarten staan de namen vermeld van tweetal militaire ingenieurs. De eerste, G.L. Mosbuger, staat vermeld op de kaart van Anna Beek van de Slag bij Ramillies in 1706. Mosburger was afkomstig uit het Duitse landgraafschap Hessen-Cassel en onder kwartiermeester-generaal Von Dopff in Nederlandse dienst. Ook de tweede militaire ingenieur was van Duitse komaf. Kapitein

¹⁵⁵ Idem.

¹⁵⁶ Idem.

¹⁵⁷ Idem.

Brüchman uit het keurvorstendom Brunswijk-Lüneberg tekende voor Fricx de situaties bij het Beleg van Lille in 1708 en de Slag bij Malplaquet in 1709.

Ten slotte benadrukken Bellingradt en Salman het concept van ‘ruimtelijkheid’. Ruimtelijkheid moet zowel gezien worden als een statische geografische ‘plaats’ als een sociaal geconstrueerde, relationele en dynamische ‘ruimte’.¹⁵⁸ Bij het onderzoek naar ruimtelijkheid door boekhistorici ligt de focus op twee onderzoeksgebieden: een stadsgerichte ‘microgeografie van het boek’ en een verspreidingsgerichte geografie van de boekhandel.¹⁵⁹ Onderzoek naar een stadsgerichte ‘microgeografie van het boek’ richt zich op waarom en hoe bepaalde steden zich ontwikkelden tot belangrijke centra van de drukcultuur. Antwoorden op de vragen wat de Lage Landen zo uniek maakten in de globale boekhandel zijn al in talloze studies gegeven en vormen niet het uitgangspunt van dit onderzoek. Ook de verspreidingsgerichte geografie van de boekhandel, met andere woorden de ruimtelijkheid van de boekcirculatie en consumptie, is te breed om uitgebreid te behandelen. Met enkele voorbeelden uit de levens van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek zal de hierboven geschetste ruimtelijkheid verder worden toegelicht.

Wanneer er over de statische ruimtelijkheid wordt gekeken, gaat het voornamelijk over de woonplaatsen van Beek en Fricx, respectievelijk Den Haag en Brussel, maar ook over de locaties van de veldslagen en belegeringen van de door hun geproduceerde nieuwskaarten, Ramillies, Lille, Tournai en Malplaquet. Het zijn geografische locaties, die zonder context weinig verhullen over de relatie tussen Beek en Fricx, de Spaanse Successieoorlog en deze plaatsen. Pas wanneer de sociaal geconstrueerde, relationele en dynamische ‘ruimte’ (hierna: sociale ruimtelijkheid) in acht wordt genomen komt deze relatie tot uiting.

In het geval van Eugène-Henri Fricx is de sociale ruimtelijkheid doorslaggevend geweest waarom hij uiteindelijk militaire nieuwskaarten ging publiceren. Tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) ontstond er een afsplitsing in het Franse *corps du Génie*, de genisten/ingenieurs, die zich specifiek bezighield met cartografie, de *ingénieurs géographes*.¹⁶⁰ Kaarten van de Franse campagne in Vlaanderen werden verzameld, gebonden en aangeboden aan de Franse koning en zijn staf door Markies de Puységur, kwartiermeester-generaal onder de Franse bevelhebber, maarschalk de Luxembourg.¹⁶¹ Vanaf 1704 werden gedetailleerde topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden gepubliceerd door de

¹⁵⁸ Ibid., 8.

¹⁵⁹ Idem.

¹⁶⁰ Lemoine-Isabeau, “À l’origine de la Carte des Pays-Bas”, 89.

¹⁶¹ Ibid., 90.

Brusselse uitgever Eugène-Henri Fricx.¹⁶² Deze kaarten vertoonden volgens historica Claire Lemoine-Isabeau veel gelijkenissen met de geheime militaire Franse kaarten van enkele jaren eerder.¹⁶³ Hoe kwam het dat Fricx, die tot dan toe geen ervaring had met cartografie en bekend stond als overheidsdrukker en uitgever van religieuze boeken, opeens deze kaarten ging publiceren?

Nadat de Spaanse koning Filips II in 1700 kinderloos stierf, liet Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden in naam van zijn kleinzoon en Spaanse troonpretendent Filips V, Hertog van Anjou, bezetten. Een van de Franse officieren in Brussel was de *ingénieur géographe* Robert-Alexandre d'Hermand.¹⁶⁴ Tijdens zijn huwelijk in 1704 was Eugène-Henri Fricx zijn getuige.¹⁶⁵ Fricx was als *Imprimeur de Sa Majesté* niet alleen nauw verbonden met de Spaanse machtshebbers in Brussel, hij had dus ook zeer nauwe banden met de Franse militairen die inmiddels in zijn stad waren neergestreken. In opdracht van het Spaanse gezag had Fricx daarnaast in 1704 enkele gravures geproduceerd van de Italiaanse campagne van Filips V in 1701 en 1702.¹⁶⁶ Op basis van deze gravures, zijn achtergrond als uitgever en de goede contacten met de Spaanse en Franse machthebbers werd hem gevraagd om de hierboven genoemde Franse militair topografische kaarten (opnieuw) uit te geven. Deze kaarten van de Zuidelijke Nederlanden waren alleen bedoeld voor de Franse militaire generale staf, waardoor de circulatie zeer beperkt zou zijn.¹⁶⁷ Na de Franse nederlaag bij Ramillies in 1706 kwam Brussel in geallieerde handen en ging Fricx naast zijn topografische kaarten ook zijn nieuwskaarten publiceren. De sociale ruimtelijkheid waarin Fricx zich in Brussel begaf had veel invloed op het verloop van zijn carrière.

2.4 Conclusie

De Lage Landen begonnen zich vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw te ontpoppen als het centrum van de mondiale boekhandel en nieuwsvoorziening. De ideale combinatie van stedelijkheid, geletterdheid, handel en intellectuele vrijheid lagen hieraan ten grondslag. Deze combinatie van factoren zorgde er tevens voor dat de bevolking behoefte had om op de hoogte te worden gehouden van het nieuws. Door middel van kranten, pamfletten, nieuwsprenten en kaarten werd het nieuws van politieke en militaire gebeurtenissen verspreid.

¹⁶² Ibid., 92.

¹⁶³ Idem.

¹⁶⁴ Ibid., 93.

¹⁶⁵ Ibid., 94.

¹⁶⁶ Ibid., 95.

¹⁶⁷ Ibid., 98.

Om enigszins controle te houden over wat er werd gepubliceerd pasten de statelijke actoren censuur toe of werd er middels vergeven octrooien en privileges gepoogd zicht te houden op de informatie die naar buiten kwam. De verminderde objectiviteit door overheidsinmenging zorgde er volgens Brendan Dooley voor dat men sceptisch keek naar sommige publicaties. Ook Eugène-Henri Fricx en Anna Beek waren voor hun publicaties (deels) afhankelijk van informatie die door de overheden aan hen werd verstrekt en privileges en octrooien beschermden het auteursrecht op de nieuwskaarten die zij uitgaven. Het was de Republiek er ook juist aan gelegen om in bepaalde gevallen de publiciteit op te zoeken zoals Donald Haks beschrijft.

De militaire nieuwskaarten zagen niet enkel het leven door toedoen van Beek en Fricx. Achter de productie schuilde een heel netwerk van graveurs, militair ingenieurs, afzeters en handelslieden. Met gebruik van een drietal dimensies uit het werk van Daniel Bellingradt en Jeroen Salman is in kaart gebracht welke invloeden kwamen kijken bij de productie van nieuwskaarten. Deze dimensies omvatten de ‘materialiteit’ (de fysieke kenmerken van drukwerk en de infrastructuur van de printindustrie), de ‘socialiteit’ (de acties en motieven van de participanten), en de ‘ruimtelijkheid’ (de aard van fysieke en geconstrueerde ruimten) van het productieproces. Het ‘waarmee’, ‘wie’ en ‘waar’ achter de nieuwskaarten geven de noodzakelijke context voor de vergelijkende analyse in het derde hoofdstuk.

Hoofdstuk 3 - Analyse nieuwskaarten Anna Beek en Eugène-Henri Fricx

3.1 Introductie

In de eerste twee hoofdstukken is gepoogd enige achtergrond te verschaffen om de militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek in context te plaatsen. Hierbij is niet alleen het ontstaan en het verloop van de Spaanse Successieoorlog de revue gepasseerd, maar zijn er ook al enkele elementen van de nieuwskaarten belicht. Van het belang van fortificaties en belegeringen, de rol van Beek en Fricx als ‘diplomatieke’ actoren, tot het netwerk van uitgevers, graveurs, afzetteren en militaire ingenieurs die betrokken waren bij de totstandkoming van de militaire nieuwskaarten. In dit laatste hoofdstuk zal de focus voornamelijk liggen op de analyse van de kaarten zelf. Aan de hand van de thema’s taal, materiaal, publiek en esthetiek zal een poging worden gedaan om antwoord te geven op de vraag hoe en waarom de militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek van elkaar verschilden en welke conclusies hieruit kunnen worden getrokken. Er is daarbij gekozen voor een vergelijking van nieuwskaarten van Ramillies, Lille, Tournai en Malplaquet.

3.1 Taal

De militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek zijn niet alleen te ontcijferen door enkel naar de visuele eigenschappen van de kaarten te kijken. De taal op de nieuwskaarten geeft ook belangrijke aanwijzingen om bijvoorbeeld te achterhalen wie het publiek was of in welke netwerken de uitgevers zich bevonden. Het thema taal is in dit geval tweeledig: allereerst is er de taal van de afgebeelde teksten op de nieuwskaarten en daarnaast wordt het taalgebruik bedoeld. Op het gebied van taal zijn alle acht geanalyseerde kaarten in het Frans uitgegeven. Op dat vlak zijn de beide uitgevers uit respectievelijk Brussel en Den Haag niet te onderscheiden. Het is echter niet verwonderlijk dat alle nieuwskaarten in het Frans zijn gepubliceerd. Waarom is dat het geval? En wat zegt dat over het publiek van de militaire nieuwskaarten? Van het taalgebruik op de nieuwskaarten valt ook genoeg af te leiden. Is het taalgebruik erg feitelijk en zakelijk of sijpelt de propaganda door de woorden heen? Hoe het taalgebruik precies is toegepast zal bij de behandeling van de nieuwskaarten van Ramillies, Lille, Tournai en Malplaquet worden geïllustreerd.

In het begin van de achttiende eeuw waren Den Haag en Brussel steden waar de bevolking overweldigend Nederlands sprak. In de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden was het Frans echter ook een veel gesproken taal. Vanwege het hof en de verschillende raden

werd in Brussel, het centrum van de macht van Zuidelijke Nederlanden, Frans als bestuurstaal gebruikt, terwijl de taal van de burgerlijke en kerkelijke instellingen nog steeds Nederlands was.¹⁶⁸ Het Frans een taal van de bestuurlijke elite van de stad. Als welgestelde burger sprak Eugène-Henri Fricx dan ook zowel Frans als Nederlands, hoewel het onbekend is welke opleiding hij heeft genoten.

Evenals in de Zuidelijke Nederlanden was Frans in de Republiek ook de taal voor de welgestelde burgers. De Franse taal werd onder meer onderwezen op de Franse school, in de zeventiende eeuw een populair alternatief voor de Nederduitse scholen in de Republiek.¹⁶⁹ Op deze Franse scholen werd naast ‘de fundamentele elementen van het gereformeerde geloof, lezen, eventueel schrijven en de eerste beginselen van het rekenen’ onder andere ook de Franse taal, wiskunde, landmeten en boekhouden onderwezen.¹⁷⁰ Een diploma aan de Latijnse school opende echter pas de deuren tot de universiteit en ‘wereld van geleerden, staatslieden, predikanten, doctoren en juristen’.¹⁷¹ Onderwijs aan de Franse school was in zekere zin een manier voor de middenklasse om een degelijke opleiding te genieten.

Ondanks dat Beek en Fricx hun nieuwskaarten in het Frans uitgaven zal het geen invloed hebben gehad op de afzetmarkt binnen de stads- en landsgrenzen. Het publiek voor de militaire nieuwskaarten zal grotendeels hetzelfde zijn geweest als dat van de kranten in de zeventiende en achttiende eeuw. Het waren niet alleen ‘professionals’ zoals staatslieden en koopmannen maar ook burgers van verschillende achtergronden die het nieuws volgden.¹⁷² De meesten hiervan zullen het Frans eigen zijn geweest. Al met al zouden zorgen over de binnenlandse afzetmarkt geen argument zijn geweest voor de beide uitgevers om het Frans boven het Nederlands te verkiezen. De Lage Landen waren tenslotte het belangrijkste intellectuele centrum van die tijd en een economisch kruispunt tussen Noord- en Zuid-Europa.¹⁷³ Beek en Fricx zullen ook voor de Franse taal hebben gekozen met oog op de buitenlandse klandizie voor hun nieuwskaarten. Niet alleen in de Lage Landen was het Frans de taal van de bestuurlijke elite maar in heel Europa werd er in de hogere kringen (uitsluitend) Frans gesproken.

¹⁶⁸ Arblaster, *From Ghent to Aix*, 31.

¹⁶⁹ Pettegree en Der Weduwen, *De boekhandel van de wereld*, 199.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 192,199.

¹⁷¹ *Ibid.*, 204.

¹⁷² Arthur der Weduwen, *Dutch and Flemish Newspapers of the Seventeenth Century, 1618-1700*. Vol.1 (Leiden 2017) 5.

¹⁷³ *Ibid.*, 6.

3.3 Materiaal

Ten tweede zal het materiaal van de kaarten behandeld worden. Onder het materiaal wordt meer verstaan dan de compositie van het materiaal. Het is voor dit onderzoek onmogelijk, en ongewenst, om door middel van microscopisch onderzoek te achterhalen wat de precieze samenstelling van het gebruikte papier of inkt is en daarmee iets te kunnen duiden over de herkomst ervan. Het doel van de vergelijking van de nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek is echter om met het ‘blote oog’ gelijkenissen of verschillen op de kaarten waar te nemen en te analyseren in hoeverre de opgekomen vragen en antwoorden een bijdrage kunnen geven aan het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Hierbij wordt specifiek ingegaan op de afmetingen en schaal van de kaarten, de kleur en de nauwkeurigheid.

3.3.1 Afmetingen en schaal

De atlas van Eugène-Henri Fricx bestaat over het algemeen uit bladen van 62cm bij 50cm met enkele uitzonderingen daargelaten. Het betreft een paar kaarten die wel in de atlas zijn opgenomen maar die niet in deze analyse aan bod zullen komen. Op deze bladen werden de prenten gedrukt door een afbeelding en/of tekst van een gebeurtenis te etsen op een koperplaat waarna deze met inkt werd gedrukt. Op deze manier werd het voor een uitgever makkelijker om bijvoorbeeld nieuwskaarten in grotere oplage te drukken. De kaarten van Fricx zijn dan ook iets kleiner dan de bladen waarop ze gedrukt zijn, variërend van 58x46.5cm (Fricx kaart Lille 1) tot 33x30.5cm (Fricx kaart Tournai 2). Fricx heeft voor Lille, Tournai en Malplaquet meerdere variaties van kaarten uitgegeven. In de atlas van Anna Beek zijn eveneens geen grote verschillen op te merken over grootte van de bladen. Alleen het blad (79.5x66cm) en de kaart van Tournai (76x60cm) wijken af van de andere bladen, allen zo ongeveer 60x53cm. De afmetingen van de overige kaarten variëren van 59x50cm tot 46x44cm.

Wat zegt de grootte van de kaarten over het gebruik? Duidt meer variatie in de grootte van de bladen erop dat het minder waarschijnlijk is geweest om het geheel als atlas uit te brengen? Zoals de naam al zegt werden nieuwskaarten, of nieuwsprenten, uitgegeven om het nieuws van bepaalde gebeurtenissen te verspreiden. Hierdoor moest, zoals bij onze kranten vandaag de dag, het formaat van de nieuwskaarten van een dergelijk formaat zijn om ze makkelijk te kunnen verhandelen. Het formaat maakte de nieuwskaarten ook geschikt om te verzamelen en bundelen of in te lijsten als kunstobject maar over het algemeen werden de nieuwskaarten weggegooid nadat het ‘oud nieuws’ was geworden. Het is onbekend in welke mate nieuwskaarten destijds als kunstobject werden gezien en op welke schaal ze werden

verzameld maar het staat vast dat nieuwsprenten en -kaarten werden gewaardeerd om hun artistieke waarde.¹⁷⁴

De schaal van de nieuwskaarten wordt aangeven door *Toises*. De *Toise* is een oude Franse lengtemaat waarbij één *Toise* zes voet (circa 1.80 meter) is. Zowel de belegeringskaarten van Lille en Tournai van Fricx als van Beek zijn met deze schaal getekend, variërend tussen de 200 en 500 *Toises*. Bij de nieuwskaarten van Fricx van de veldslagen van Ramillies en Malplaquet ontbreekt de schaal en alleen bij de kaart van Ramillies van Beek staat er een afgebeeld. Aan de linkerkant van deze kaart staat: *Echelle d'un quart de Lieue – Een quartier uren gaans*. Een *lieue* en een *uur gaans* zijn respectievelijk een oude Franse en Nederlandse lengtemaat waarbij een *lieue* ongeveer gelijkstaat aan 4.450 meter en een *uur gaans* aan ongeveer 5.000 meter, beiden afgeleid van de afstand die men in een uur wandelend kon afleggen. Werden beide schalen door Anna Beek gelijkgesteld om het voor haar Franstalige en Nederlandstalige publiek toegankelijker te maken? Waarschijnlijk was het meer gemakzucht omdat de schaal als element op de kaart geen noemenswaardig belang diende

Waarom niet alle nieuwskaarten dezelfde schaal hebben zou op een aantal dingen kunnen duiden, namelijk, voor verschillende nieuwskaarten zijn verschillende topografische onderlagen (oudere stadsplattegronden) gebruikt die nu eenmaal op een dergelijke schaal waren getekend. Daarnaast hoeft er tussen de nieuwskaarten geen verband te zijn wat betreft de schaal. Het zijn op zichzelf staande kaarten die niet in elkaar overlopen zoals de topografische kaarten uit het eerste gedeelte van de atlas van Fricx en niet werden gebruikt voor navigatie doeleinden. Het betekent niet dat de nieuwskaarten van Beek en Fricx niet nauwkeurig zijn, integendeel, ze zijn uiterst nauwkeurig, zeker met inachtneming van het doel van de kaarten. Over het algemeen kan worden gesteld dat de nauwkeurigheid van een kaart het best kan worden bestudeerd door niet naar de gehele kaart te kijken maar naar enkele belangrijke aspecten van de kaart.¹⁷⁵

3.3.2 Kleur

Het gebruik van kleur in nieuwskaarten had een positief effect op de (verzamel)waarde. Het inkleuren of 'afzetten' van prenten en kaarten beleefde in de tweede helft van de zeventiende

¹⁷⁴ Henk van Nierop, *De vernuftige etser. Het scandaleuze leven van Romeyn de Hooghe* (Amsterdam 2019) 36.

¹⁷⁵ M.J. Blakemore & J.B. Harley, 'Concepts in the History of Cartography', *Cartographica*, 17.4 (1980) 54.

eeuw een hoogtepunt in de Republiek.¹⁷⁶ Vaak werden deze kaarten of prenten achteraf pas ingekleurd door een professionele prentkleurder of ‘const- en caertafsetter’.¹⁷⁷ Meestal werden kaarten in opdracht van een particulier ingekleurd maar kaarten werden ook gekleurd verkocht door uitgevers vanuit hun winkel of op markten. Het inkleuren van kaarten werd gedaan door vaak anonieme, professionele prentkleurders.¹⁷⁸ Kunsthistorica Truusje Goedings beschrijft dat inkleurders al met ‘enige aanleg, penselen, pigmenten, bindmiddelen, een wrijfsteen met looper voor het ‘verfwrijven’, en een opdrachtgever, particulier of uitgever/drukker/boekhandelaar’ aan slag konden gaan.¹⁷⁹ Al het materiaal kochten ze bij de verfvorkoper. Al met al was het een tijds- en arbeidsintensief proces om prenten en kaarten in te kleuren. Veel van deze exemplaren werden als kunstwerk aan de muur gehangen bijvoorbeeld en omdat nieuwskaarten in feite wegwerpartikelen waren zullen weinige eeuwen van gebruik hebben doorstaan.

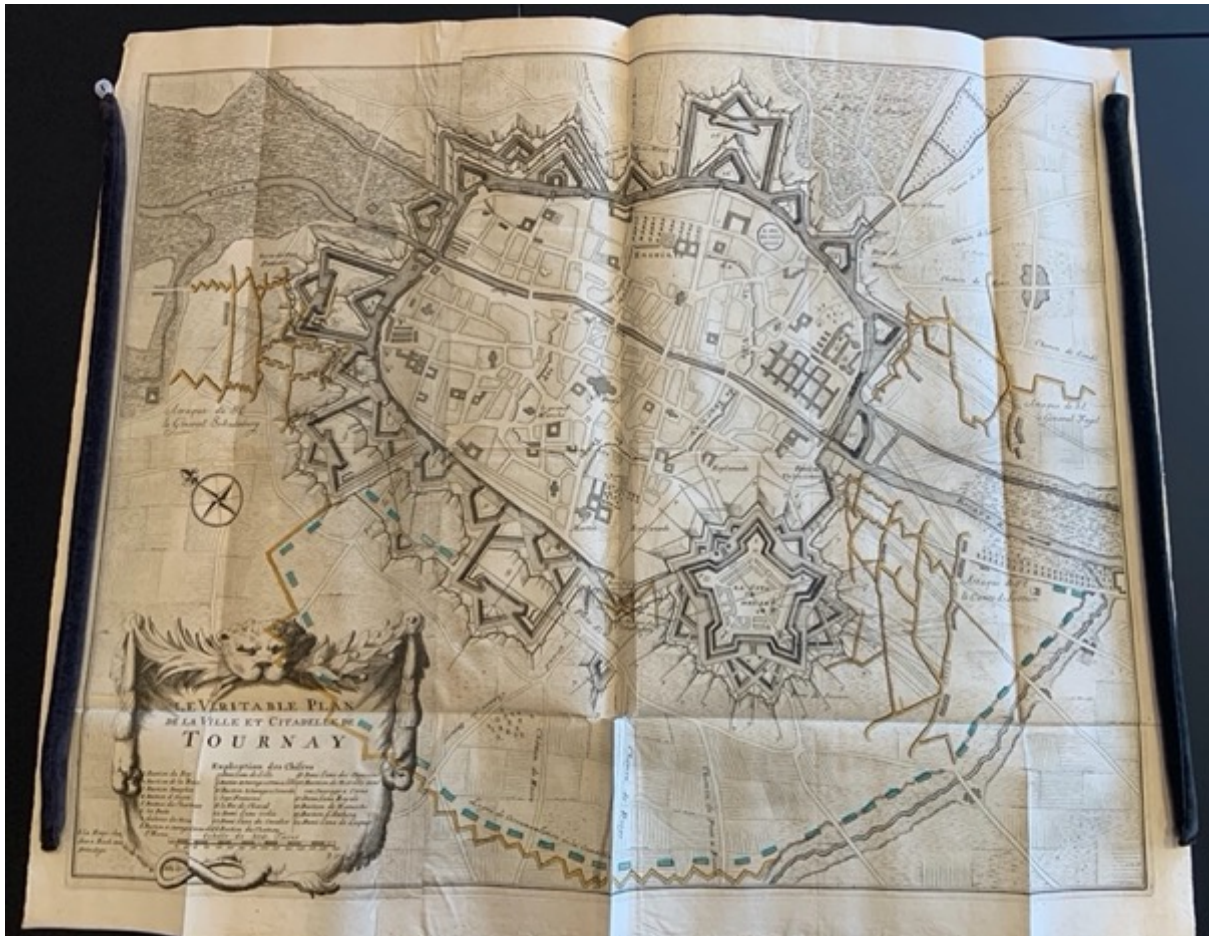
Van de nieuwskaarten van Beek en Fricx bestaan ook enkele prachtige ingekleurde exemplaren, maar helaas zijn de geanalyseerde kaarten uit de Universiteitsbibliotheek Leiden dat niet. Twee uitzonderingen daargelaten zijn alle nieuwskaarten gedrukt in zwart/wit. Alleen de kaarten van de belegering van Tournai (1709) en de veldslag bij Wijnendale (1708) van Anna Beek bevatten enig kleur, maar zoals te zien is op afbeelding 16 zal hier niet zoveel werk in hebben gezeten. Op afbeelding 16 zijn de approches, de naderingsloopgraven richting de stadmuren, en de *ligne de circumvalation*, de lijn van omsingeling, gekleurd met een goud/gele kleur. Parallel aan de *ligne de circumvalation* zijn ook vele blauwgekleurde blokken te zien. Dit zijn vermoedelijk posities van de geallieerde troepen maar helaas staat er niet bij beschreven om welke regimenten het gaat. Het feit dat alleen deze elementen van de nieuwskaart zijn gekleurd zegt iets over het doel van deze kaart. De approches vormen het narratieve element van de kaart, zonder deze toevoeging zou het enkel een stadsplattegrond van de stad Tournai zijn. Doordat ze gekleurd zijn vallen ze op en wordt de aandacht van de ‘lezer’ gelijk naar deze elementen getrokken. Deze vorm van kleuring verschilt echter wel van het normale werk van afzetters. Normaal gesproken kleurden afzetters hele kaarten of prenten in om de esthetische waarde te vergroten. In het geval van de nieuwskaart van Tournai gaat het meer om een op gebruik gerichte vorm van kleuring.

¹⁷⁶ Truusje Goedings, ‘Kunst- en kaartafzetters: gekleurde prenten en kaarten’, in Henk van Nierop, et al (red.), *Romeyn de Hooghe. De verbeelding van de late Gouden Eeuw* (Zwolle 2008) 204.

¹⁷⁷ Van Nierop, *De vernuftige etsers*, 38.

¹⁷⁸ Elmer Kolfin, ‘Amsterdam, stad van prenten. Amsterdamse prentuitgevers in de 17e eeuw’, in E. Kolfin, J. van der Veen (reds.), *Gedrukt tot Amsterdam: Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw* (Zwolle/Amsterdam; Museum Het Rembrandthuis 2011) 41-42.

¹⁷⁹ Goedings, ‘Kunst- en kaartafzetters’, 204.

Afbeelding 16 Kaart Tournai - Anna Beek

3.3.3 Nauwkeurigheid

In tegenstelling tot het beschrijven van de afmetingen en de kleur van nieuwskaarten, vergt de beschrijving van de nauwkeurigheid wat meer context. Historici Michael Blakemore en Brian Harley onderzochten op welke manier de nauwkeurigheid van historische (nieuws)kaarten kan worden bestudeerd. Zij onderscheidden in hun artikel “Concepts in the History of Cartography” uit 1980 een drietal elementen om de nauwkeurigheid van historische kaarten te bepalen: geometrische of meetkundige, chronometrische, en topografische nauwkeurigheid.¹⁸⁰ Bij geometrische of meetkundige nauwkeurigheid wordt gekeken naar de mate waarin afstanden en hoeken juist zijn afgebeeld. Hierbij wordt gebruik gemaakt van goed identificeerbare elementen op historische kaarten die ook op moderne(re) kaarten te onderscheiden zijn.¹⁸¹ Bij chronometrische nauwkeurigheid wordt gekeken naar de methoden

¹⁸⁰ Blakemore & Harley, ‘Concepts in the History of Cartography’, 55.

¹⁸¹ Ibid., 60.

waarmee historische kaarten worden gedateerd en gerelateerd aan geaccepteerde tijdsschalen binnen verschillende kaartculturen.¹⁸² De processen en technieken die hiermee gepaard gaan zullen anders zijn dan wanneer je de positionele nauwkeurigheid (geometrisch) of topografische volledigheid wilt onderzoeken.¹⁸³ Ten slotte wordt bij de topografische nauwkeurigheid gekeken naar de kwantiteit en kwaliteit van topografische elementen op een kaart.¹⁸⁴ Van de drie door Blakemore en Harley omschreven ‘nauwkeurigheden’ is de topografische nog het moeilijkst te onderzoeken omdat het nauw samenhangt met het doel van de kaart.

Historicus Wim Ligtendag maakte in zijn onderzoek naar de Noordzee-kustlijn gebruik van de hierboven genoemde concepten van Blakemore en Harley en betoogt dat de meetkundige nauwkeurigheid van historische kaarten iets ingewikkelder ligt dan enkel het vergelijken van metingen. Het doel van de kaart is van grote invloed op de betrouwbaarheid en nauwkeurigheid van de kaart.¹⁸⁵ De meetkundige nauwkeurigheid kan als volgt bepaald worden:

Men begint met het opsporen van een aantal punten verspreid over de oude kaart, die ook op de huidige kaart nog te vinden zijn. Vervolgens meet men op beide kaarten de onderlinge afstanden. Op basis daarvan kan men dan de schaal bepalen van ieder lijnstuk tussen de punten op de oude kaart. Tenslotte kijkt men in hoeverre de berekende schalen variatie vertonen en wellicht ook nog in hoeverre ze overeenkomen met de eventueel afgebeelde schaalstok en heeft men het antwoord.¹⁸⁶

Waar je met de meetkundige nauwkeurigheid een goede vergelijking kan maken tussen bijvoorbeeld de positionele nauwkeurigheid van dorpen en steden op historische- en contemporaine kaarten zegt het nog weinig over hoe de kaarten van Beek en Fricx zich tot elkaar verhouden, maar ook niet waarom bepaalde informatie zichtbaar is op een kaart of wanneer een kaart is gemaakt. Kortom, kijkend naar het doel van de nieuwkaarten, mensen

¹⁸² Ibid., 55.

¹⁸³ Idem.

¹⁸⁴ Ibid., 68.

¹⁸⁵ Wim Ligtendag, ‘Oude kaarten als kenbron voor verleden en toekomst’, *Het Nederlands Landschap*, 9:3 (1991) 79.

¹⁸⁶ Ligtendag, ‘Oude kaarten als kenbron voor verleden en toekomst’, 82.

informereren met nieuws over gebeurtenissen uit de Spaanse Successieoorlog, en het doel van dit onderzoek, het vergelijken van nieuwskaarten van Beek en Fricx om te achterhalen waarom en in hoeverre deze kaarten van elkaar verschillen, is de meetkundige nauwkeurigheid niet zozeer van belang. Om antwoord te geven op meer relevante vragen zoals wanneer de kaarten gemaakt waren en welke ‘invloeden’ eerdere kaarten hebben gehad op de nieuwskaarten van Beek en Fricx zal er gekeken moeten worden naar de chronometrische nauwkeurigheid van een kaart.

Volgens Blakemore en Harley moeten historische kaarten in twee opzichten gedateerd worden. De eerste, en tevens de meest eenvoudige manier, is het vaststellen van de datering van de kaart als fysiek object.¹⁸⁷ Dit kan gedaan worden op drie manieren. Ten eerste, fysieke testen om het materiaal te dateren waarvan de kaart is gemaakt is zoals microscopische analyse van het papier, de inkt, et cetera.¹⁸⁸ Deze onderzoeksmethode zal verder niet worden gebruikt omdat het te ver afstaat van de vragen die relevant zijn voor de vergelijking. Ten tweede kan er worden gekeken naar bewijs verzameld uit aanvullende details op de kaarten.¹⁸⁹ Voor gedrukte kaarten zijn dat bijvoorbeeld adressen, wapenschilden, auteursrechtvermeldingen, data van publicaties (waar vermeld), toewijdingen en prijzen. Voor manuscriptkaarten kan voornamelijk worden gekeken naar de decoratieve opschriften zoals cartouches, kompasrozen, noordpunten, sierranden en belettering die kunnen helpen om de kaart te dateren. Zo werden bepaalde wapenschilden misschien maar in een specifieke periode gebruikt, of zegt de stijl van de kompasroos iets over de datering. Ten derde kunnen bepaalde geografische kenmerken op de kaart, waarbij de verschijning of verdwijning van het landschapsobject kan worden gedateerd op basis van onafhankelijk bewijsmateriaal, een *terminus a quo* (de vroegst mogelijke datering) of *terminus ad quem* (de laatst mogelijke datering) opleveren.¹⁹⁰

Naast het vaststellen van de fysieke datering onderscheiden Blakemore en Harley nog een tweede methode van dateren, kijkend naar de geografische inhoud van de kaart.¹⁹¹ Zeker voor oudere (Middeleeuwse) kaarten is dit lastig omdat deze kaarten veelal een verzameling waren van decennia of eeuwen cartografische kennis. Stukken uit vroegere kaarten bleven gekopieerd worden om nieuwe kaarten te vervaardigen waardoor het moeilijk is om dit soort kaarten te dateren op een specifieke periode. Omdat de kaarten die Blakemore en Harley als

¹⁸⁷ Blakemore & Harley, ‘Concepts in the History of Cartography’, 55.

¹⁸⁸ Idem.

¹⁸⁹ Idem.

¹⁹⁰ Ibid., 56.

¹⁹¹ Idem.

voorbeeld gebruiken uit een veel vroegere periode komen dan de militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek zullen de hierboven genoemde problemen in principe niet van toepassing zijn op de kaarten van Beek en Fricx.

Om de chronometrische nauwkeurigheid van de militaire nieuwskaarten van Beek en Fricx te onderzoeken, oftewel, in hoeverre de kaarten de situatie op het moment van vervaardiging weergaven, zal gebruik gemaakt worden van de bovenstaande methode van Blakemore en Harley. Het doel hiervan is niet alleen om de kaarten zo goed mogelijk te dateren maar ook om te onderzoeken welke invloed vroegere kaarten hebben gehad op de kaarten van Beek en Fricx. Onderzoek naar de betrouwbaarheid en nauwkeurigheid van historische kaarten is het best toe te passen op de belegeringskaarten van Lille en omdat het van belang is om grote, opvallende elementen van de kaarten (zoals de stadsmuren en fortificaties) door de tijd te kunnen vergelijken. De kaarten van de slag bij Ramillies en Malplaquet zullen veel moeilijker te vergelijken zijn met andere bronnen omdat het unieke gebeurtenissen waren. Uniek in de zin dat dat is nog nooit gebeurd is dat er twee veldslagen hebben plaatsgevonden op exact dezelfde locatie om en nabij dezelfde tijd. Er zullen voor deze kaarten dus geen voorbeelden zijn waarvan grote delen of elementen hebben kunnen gediend als inspiratie. Het betekent niet dat er geen geografische markeringen op de kaarten van Ramillies en Malplaquet zijn terug te vinden op andere contemporaine kaarten of dat het terrein van de veldslag er voor Beek en Fricx zo weinig toe deed dat dorpen, bossen en rivieren niet zijn opgetekend, integendeel, de beide nieuwskaarten zijn alleen moeilijker te dateren op dezelfde manier als de belegeringskaarten van Lille en Tournai.

3.4 Ramillies 1706

Op 23 mei 1706 kwamen de Franse en geallieerde legers, beiden totaal ongeveer 60.000 man sterk, samen op de vlakte van Ramillies, 20 kilometer ten noorden van Namen. Het was een grote open vlakte met weinig begroeiing en omringd met kleine dorpjes.¹⁹² Historicus Richard Holmes beschrijft dat hoewel de stroompjes en beekjes vandaag de dag weinig voorstellen, de recente regen en het primitieve drainagesysteem in 1706 de wateren tot een serieus obstakel maakten voor troepen en artillerie.¹⁹³ De Hertog van Marlborough maakte dan ook handig gebruik van het terrein om troepen van zijn rechterflank te verschuiven naar het centrum.¹⁹⁴ Zijn rechterflank werd beschermd door een vallei en het riviertje de Kleine Gete en zijn

¹⁹² Richard Holmes, *Marlborough: Britain's Greatest General* (London 2008) 334-335.

¹⁹³ Holmes, *Marlborough*, 335.

¹⁹⁴ Idem.

linkerflank door eveneens een vallei en de rivier Mehaigne zoals op de nieuwskaarten goed zichtbaar is. De slag die volgde resulteerde in een vernietigende overwinning voor de Marlboroughs geallieerde troepen. De Fransen verloren niet alleen 13.000 manschappen maar ook het grootste gedeelte van de Spaanse Nederlanden.¹⁹⁵ Grote steden als Antwerpen, Gent, Brugge, Oostende, Oudenaarde, Brussel en Kortrijk vielen kort na Ramillies ook in geallieerde handen.¹⁹⁶ Van speciaal belang was de bevrijding van Brussel, stand- en woonplaats van Eugène-Henri Fricx.

Vanaf 1706 ging de Brusselse uitgever zijn nieuwskaarten van de Spaanse Successieoorlog produceren, en Ramillies en enkele maanden later Menen, waren zijn eerste exemplaren. Dat Fricx zijn focus verlegde naar de productie van militaire nieuwskaarten van de Spaanse Successieoorlog was een combinatie van zakelijk opportunisme en de nieuwe politiek-militaire situatie in de Zuidelijke Nederlanden. De nasleep van Ramillies gaf Fricx de vrijheid om in eerste instantie zijn kaarten van de Lage Landen, het eerste gedeelte van zijn atlas *Cartes des Pays-Bas*, uit te geven.¹⁹⁷ Een maand na de slag bij Ramillies ontving Fricx een octrooi van het nieuwe stadsbestuur om deze kaarten te publiceren, iets wat hij zonder toestemming echter al twee jaar deed.¹⁹⁸

Het uitgeven van militaire nieuwskaarten vanaf 1706 was puur zakelijk opportunisme voor Eugène-Henri Fricx. In hoofdstuk 2 is beschreven dat zijn goede contacten met de Spaanse en Franse notabelen en militairen in Brussel de aanleiding zijn geweest om in eerste instantie kaarten te gaan publiceren. Door zijn ervaring in de cartografie en de nieuwe politiek-militaire situatie in de Zuidelijke Nederlanden speelde Fricx handig in op het ontstane vacuüm in de nieuwsvoorziening. Het overgrote gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden was in geallieerde handen gekomen en met zijn nieuwskaarten kon Fricx zijn landgenoten, en mensen daarbuiten, op de hoogte houden van de ontwikkelingen op het slagveld. Fricx was een bovenal een ondernemer en zag een markt en een nieuw internationaal publiek voor zijn nieuwskaarten ontstaan met de bevrijding van Brussel. Historicus Wouter Bracke suggereert dat de voornaamste reden dat Eugène-Henri Fricx op een gegeven moment nieuwskaarten ging drukken was omdat het geld op bracht.¹⁹⁹ In tijden van oorlog was er veel vraag naar nieuwskaarten, al sinds de Nederlandse Opstand.²⁰⁰ Hoe verhielden deze nieuwskaarten van

¹⁹⁵ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog (1672-1712)* 292.

¹⁹⁶ Idem.

¹⁹⁷ Lemoine-Isabeau, "À l'origine de la Carte des Pays-Bas", 99.

¹⁹⁸ Idem.

¹⁹⁹ Bracke, 'Maps by Fricx', 18.

²⁰⁰ Haks, *Vaderland en vrede*, 185.

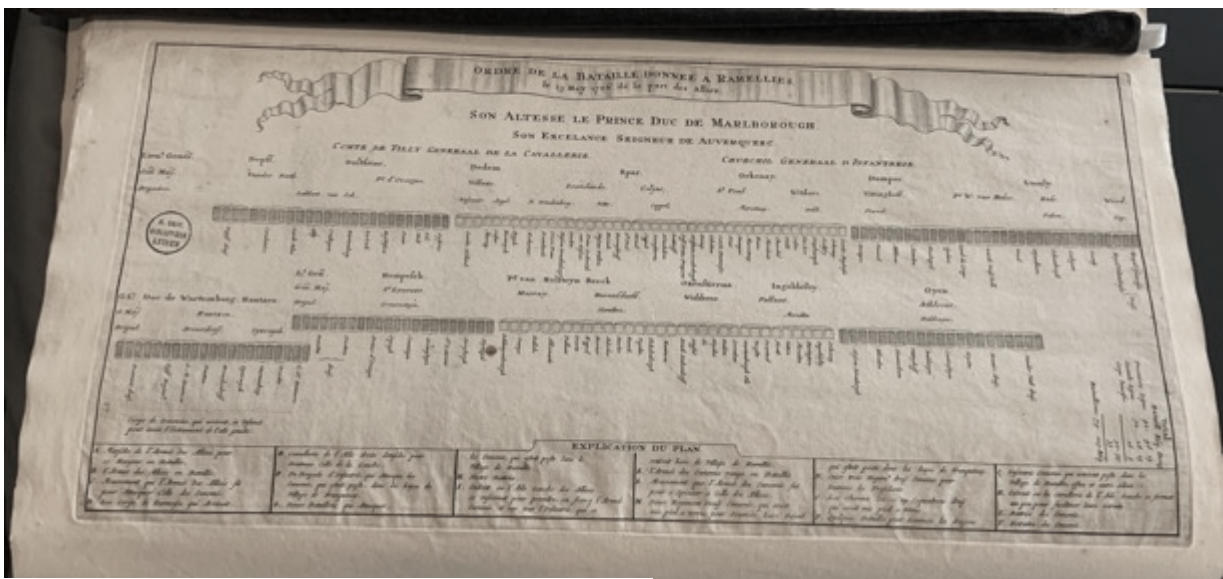
nieuwkomer Fricx zich qua materiaal, nauwkeurigheid en taal tot die van de meer ervaren Anna Beek? Hoe dat zichtbaar is op de kaarten van beide uitgevers zal in het restant van het hoofdstuk worden uitgelegd/aangetoond.

Afbeelding 17 Kaart Ramillies – Eugène-Henri Fricx

Afbeelding 18 Kaart Ramillies – Anna Beek

Afbeelding 19 Ordre de la Bataille Ramillies – Anna Beek

Op het eerste oog lijken de nieuwskaarten van Ramillies van beide uitgevers redelijk veel op elkaar. Op beide kaarten staan beekjes, stroompjes en sloten op ongeveer dezelfde plaatsen aangegeven, evenals de uitgelichte oeverwallen en komgebieden (de geaccentueerde gebieden op de kaart rondom de getekende waterlopen). Ook de wegen, dorpen en bossen hebben een gelijke positie op de kaarten van Beek en Fricx. Deze elementen vormen samen de topografische onderlaag van de nieuwskaart, het onroerend goed. Op nieuwskaarten vallen over het algemeen twee lagen te onderscheiden, de hierboven genoemde topografische onderlaag en de actionele laag.²⁰¹ Op de actionele laag is het roerende goed zichtbaar. Op deze nieuwskaarten zijn dat de marsroutes, slagopstellingen, etc. Het zijn elementen die het narratief van de veldslag weergeven en die worden aangeduid met een letter die terug te vinden is in de legenda van beide kaarten. Een goed voorbeeld hiervan is de marsroute van de geallieerde legers richting de slagopstelling. Op beide kaarten wordt dit aangegeven met de letter A, met als uitleg *Marche de l'Armée des Alliés pour le ranger en Bataille*. Hieronder is goed te zien dat op beide afbeeldingen deze marsroutes staan afgebeeld maar dat ze beiden net verschillen van elkaar qua positie. Het was onmogelijk in het heetst van de strijd of achteraf deze marsroutes exact vast te stellen dus de graveurs genoten enige artistieke vrijheid hierin.

Afbeelding 20 Marsroutes Ramillies - Fricx

Afbeelding 21 Marsroutes Ramillies - Beek

Dat beide kaarten voor het overgrote deel overeenkomen zegt alleen weinig over de nauwkeurigheid en datering van de kaarten. Een aanwijzing hiervoor is te vinden op het cartouche van de kaart van Anna Beek. Onderaan in het cartouche staat: *Dessine sur les lieux*

²⁰¹ Klinkert, *Nassau in het nieuws*, 50.

par G.L. Mosburger Officier dans le Regiment Drag: de General Dopff. Dit vertaald zich als: ter plaatse opgetekend door G.L. Mosburger (...). Mosburger diende onder generaal Daniël Wolf von Dopff, kwartiermeester-generaal van het Nederlandse leger en in deze functie verantwoordelijk voor de militaire cartografen.²⁰² De vermelding van Mosburger op de kaart is een indicatie dat hij bij de veldslag aanwezig was en rondom de slag de situatie heeft opgetekend. Op de nieuwskaart van Eugène-Henri Fricx staat geen soortgelijke cartograaf vermeld en zelfs de naam van zijn loyale graveur, Jacobus Harrewijn, ontbreekt op de kaart. Het is wel aannemelijk dat Harrewijn ook de graveur is van deze nieuwskaart, aangezien hij en Fricx voor alle gepubliceerde nieuwskaarten samenwerkten. Het is op basis van de kaart nog onduidelijk wie de bron is geweest voor de nieuwskaart van Fricx of waarom zijn kaart zoveel weg heeft van de nieuwskaart van Anna Beek.

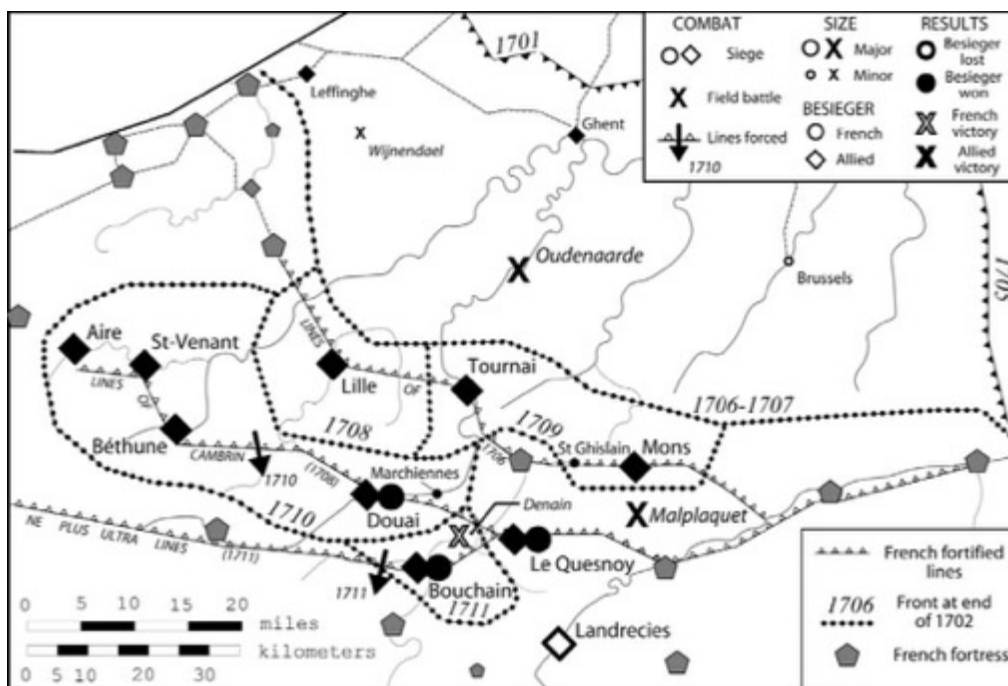
Onder de kaart van Fricx staat ook in woorden de slag bij Ramillies beschreven. Het is een prettige toevoeging voor zijn publiek, omdat nieuwskaarten, voornamelijk diegene waarop een veldslag staat afgebeeld, soms moeilijk te volgen kunnen zijn. Fricx heeft dit dus opgelost door de strijd zowel visueel als tekstueel weer te geven. Hoewel het een vrij droge opsomming is van de strijd geeft het taalgebruik enkele aanwijzingen over het publiek van de nieuwskaart en het perspectief van Fricx. Zo noemt hij consequent de Fransen *les Ennemis*, de vijand en heeft hij het over *nostre Artillerie* en *nostre Infanterie*, onze artillerie en onze infanterie. Daarnaast beschrijft hij dat de geallieerde troepen de Fransen aanvielen in georganiseerde colonnes waarna de Fransen zich in grote verwarring terugtrokken en dat er bij deze actie [Ramillies] veel officieren, waaronder veel generaals, gevangen werden genomen. Het is onmiskenbaar dat Fricx de situatie wat rooskleuriger heeft doen opschrijven dan wat zich in de realiteit afspeelde maar duidelijk is wel dat hij vanuit een geallieerd oogpunt de veldslag heeft afgebeeld en beschreven. Als Fricx een Frans publiek voor ogen had voor zijn nieuwskaarten zou hij deze anders hebben vormgegeven en andere bewoordingen hebben gebruikt. Het is dan ook niet geheel toevallig dat in de periode 1706-1709, de periode waarin Fricx zijn eerste nieuwskaarten ging publiceren, Frankrijk lijkt te bezwijken onder de constante successen van de geallieerde legers.

3.5 Lille 1708

Met de overwinning bij Ramillies in 1706 waren de geallieerden heer en meester geworden over grote delen van Vlaanderen en Brabant. De militaire betekenis van deze gebieden was

²⁰² John M. Stapleton, 'Marlborough, the Allies, and the Campaigns in the Low Countries, 1702-1706', in John B. Hattendorf et al (eds.), *Marlborough: Soldier and Diplomat* (Rotterdam 2012) 166.

echter verwaarloosbaar omdat de sterke vestigingen die onderdeel waren van de *pré carré*, de dubbele verdedigingslijn die de Franse noordgrens beschermde nog volledig in Franse handen was.²⁰³ Nadat er in 1707 niets noemenswaardigs was gebeurd op het strijdtonnel van de Lage Landen bracht het campagnezeizoen van het jaar daarop de Fransen opnieuw een harde slag toe. In juli 1708 werden de Fransen vernietigend verslagen bij Oudenaarde en een maand later omsingelden ruim 40.000 geallieerde soldaten Lille.²⁰⁴ Na een belegering van bijna vier maanden waarin 13.000 geallieerden en 7.000 Fransen doden en gewonden waren te betreuen capituleerde de Franse maarschalk Boufflers.²⁰⁵ Met de inname van Lille hadden de geallieerde legers een van de best verdedigde en meest belangrijke steden van de Franse verdedigingslinie in handen gekregen. Na de overwinningen bij Ramillies en Oudenaarde ging het de geallieerden voor de wind en werd er serieus rekening gehouden met een Franse ineenstorting.

Afbeelding 22 Militaire campagnes in de Lage Landen 1707-1712 – Jamel Ostwald – *Vauban Under Siege* p.122

Het beleg van Lille is door Eugène-Henri Fricx en Anna Beek afgebeeld op een kaart. Op deze militaire nieuwskaarten is te zien hoe de situatie er destijds in en rondom de stad uit zag. Aan de hand van de methode van Blakemore en Harley zal nu de chronometrische

²⁰³ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog (1672-1712)* 297.

²⁰⁴ *Ibid.*, 303-304.

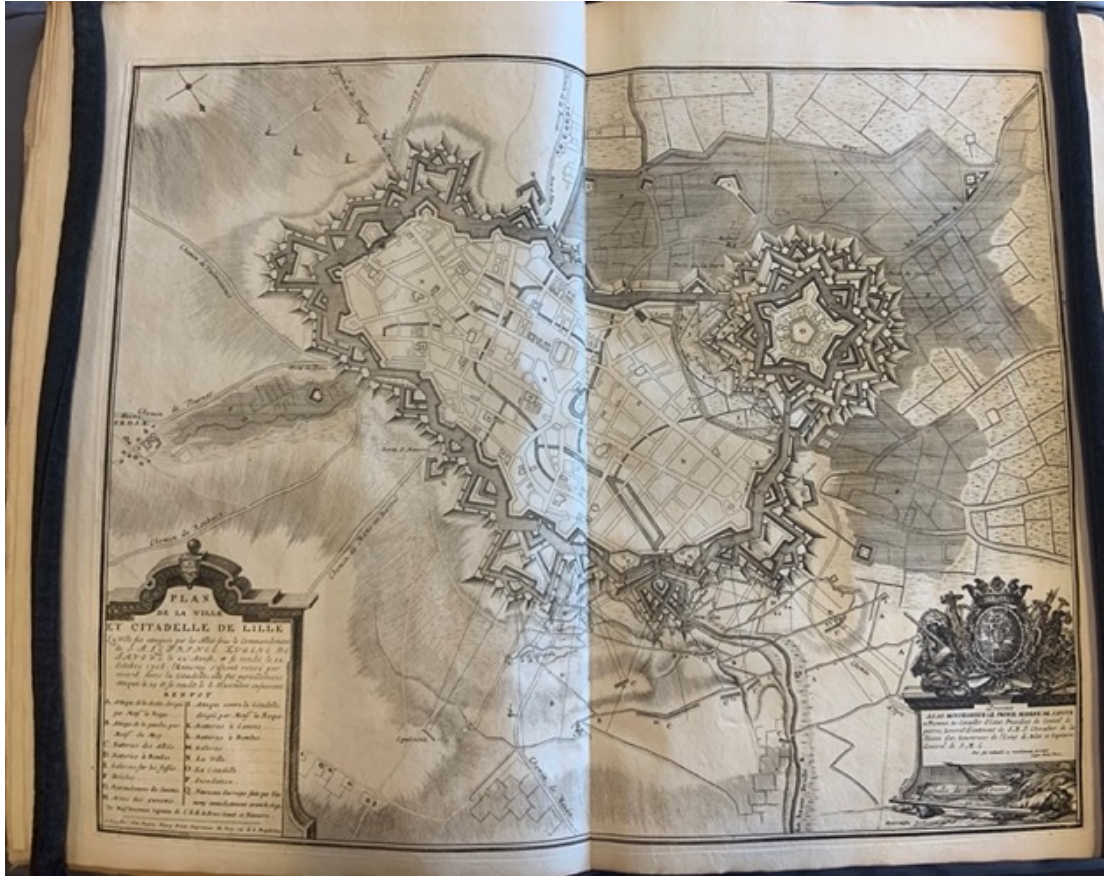
²⁰⁵ *Ibid.*, 306.

nauwkeurigheid van de nieuwskaarten van Lille worden vastgesteld. Dit is van belang omdat er op deze manier niet alleen iets over de leeftijd en nauwkeurigheid van de kaarten kan worden gezegd maar ook over het netwerk van Fricx en Beek, waar veel aanwijzingen op de kaart zichtbaar van zijn. Wie waren betrokken bij de productie van hun kaarten? Hoe bekend waren zij met het werk van anderen? Hoe passen deze nieuwskaarten in de cartografische traditie?

Ondanks dat er op de nieuwskaarten jaartallen vermeld staan die niet alleen moeten duiden op het jaartal van de specifieke gebeurtenis maar ook op het jaar van vervaardiging kan er niet met zekerheid worden gezegd dat dit ook klopt. Wetende wanneer de belegering heeft plaatsgevonden en wanneer Anna Beek en Eugène-Henri Fricx actief waren met de productie van hun nieuwskaarten klinkt 1708 als jaartal nog vrij accuraat. Om de kaarten nader te onderzoeken zullen enkele elementen worden uitgelicht. Zoals hieronder zichtbaar is op afbeelding 23, de kaart van de belegering van Lille van Anna Beek, heeft de stadsplattegrond een bepaald figuur. Doordat er in de jaren en eeuwen stukken worden weggehaald of toegevoegd aan de verdedigingswerken en stadsmuren zal de kaart van Lille er anders uit hebben gezien in bijvoorbeeld 1600 of 1850 ten opzichte van 1708. Met een vergelijking van meerdere oudere stadsplattegronden van Lille en Tournai kan al met meer zekerheid worden gezegd wanneer de nieuwskaarten ongeveer zijn gemaakt. Tenzij er jaarlijks een nieuwe stadsplattegrond van een bepaalde stad uitkwam zal deze methode alleen niet genoeg zijn om het precieze jaartal te bepalen.

Afbeelding 23 Kaart Lille - Anna Beek

Afbeelding 24 Kaart Lille - Eugène-Henri Fricx

Het gebeurde regelmatig dat kaartenmakers gebruik maakten van oudere kaarten waarop nieuwe informatie werd ingetekend. Het lijkt onwaarschijnlijk dat Beek en Fricx een geheel nieuwe topografische onderlaag van de stadsplattegrond van Lille hebben laten vervaardigen en dat ze dus naar alle waarschijnlijkheid gebruik hebben gemaakt van een al bestaande stadsplattegrond. Een belangrijk kenmerk voor Lille is de citadel (op afbeeldingen 23 en 24 rechts op de kaart te zien). De citadel is na de Franse verovering van de stad in 1667 gebouwd door Markies de Vauban en werd in 1671 in gebruik genomen. De gebruikte stadsplattegronden van Beek en Fricx moeten dus in ieder geval van na 1671 komen. Het Stedenboek van Frederick de Wit uit 1698 is een mooi uitgangspunt om de situatie van Lille nader te bestuderen.

Afbeelding 25 Kaart Lille - Atlas de Wit (ca. 1698)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Atlas_de_Wit_1698-pl098-KB_PPN_145205088.jpg

Hoewel afbeelding 25 al meer gelijkenissen vertoont met de kaarten van Beek en Fricx zitten er nog enige verschillen in de verdedigingswerken. Het Rijksmuseum bezit een andere

stadsplattegrond van Lille, eveneens uitgegeven door Frederick de Wit en eveneens gedateerd circa 1698, waarop de verdedigingswerken van Lille enigszins gelijk zijn aan die op de kaarten van Beek en Fricx. Deze kaart (afbeelding 26) wordt ook door Cornelis Koeman beschreven in zijn *Atlantes Neerlandici*, zonder jaartal maar met de beschrijving dat de kaart voorkomt in de atlas 1700/10 De Wit en wordt gedateerd op na 1698, terwijl afbeelding 25 voorkomt in 1698-1704 De Wit en gedateerd wordt op ca. 1698.²⁰⁶ Het stedenboek van Frederick de Wit, het *Theatrum Iconographicum*, kent inderdaad twee verschillende uitgaves, de hierboven genoemde 1698-1704 en 1700/10. Het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek waaruit de rijk geïllustreerde kaart van Lille (afbeelding 25) afkomstig is, is een ander exemplaar dan die in het bezit van de Universiteit van Amsterdam en het Rijksmuseum.²⁰⁷ Op afbeelding 26 is te zien dat de verdedigingswerken rondom de stad zijn uitgebreid ten opzichte van die op afbeelding 25 en aangezien het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek geen kaart bevat die lijkt op afbeelding 26 moet er geconcludeerd worden dat de onderstaande afbeelding van Lille (afbeelding 26) van Frederick de Wit zeer waarschijnlijk de meest recente stadsplattegrond is, die diende als topografische onderlaag voor de nieuwskaarten van Beek en Fricx. Hoewel afbeelding 26 gedraaid is ten opzichte van de kaarten van Beek en Fricx vertonen de verdedigingswerken van de stad genoeg gelijkenissen en bovendien is de kaart na 1698 gemaakt. Maar waarom zijn de nieuwskaarten van Beek en Fricx gedraaid ten opzichte van de kaart van Frederick de Wit en hoe komt het dat Beek en Fricx op het eerste gezicht dezelfde kaart hebben gebruikt, gemaakt of gekopieerd?

²⁰⁶ Koeman's *Atlantes Neerlandici*, dl. 4.2-1, cat.nr. 2347 (2010) 1090.

²⁰⁷ KB: KB KW 1046 B 16; UvA: Stedenboek van de Nederlanden/HB-KZL-1801-A16-122-k/na 1698/Frederik de Wit; Rijksmuseum: RP-P-AO-18-155

Afbeelding 26 Kaart Lille - Frederik de Wit (na 1698) Rijksmuseum: RP-P-AO-18-155
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.695297>

Het is voor zowel Fricx als Beek niet verrassend dat ze een stadsplattegrond van Frederik de Wit hebben gebruikt voor hun nieuwskaarten. Beide uitgevers waren absoluut bekend met het werk van de Amsterdamse kaartmaker en uitgever en omdat het de meest recente stadsplattegrond van Lille betrof is het zeer aannemelijk dat ze deze kaart hebben gebruikt in hun nieuwskaart van het Beleg van Lille in 1708. Hoewel de kaarten van Beek en Fricx veel op elkaar lijken zijn het geen kopieën van elkaar. Dit is over de gehele kaart zichtbaar. Zo zijn er op de kaart van Anna Beek enkele straatnamen aangegeven binnen de stadsmuren, waar dit bij de kaart van Fricx niet het geval is, en zijn de wegen, kanalen, inundaties en fortificaties net anders getekend op beide kaarten. Het is vastgesteld dat in het geval van de belegering van Lille in 1708, beide uitgevers afzonderlijk van elkaar hun eigen kaarten hebben geproduceerd.

In hoofdstuk 2 is uitgelegd welke personen en functies betrokken waren bij de productie van militaire nieuwskaarten zoals de graveurs en militaire ingenieurs met wie de

uitgevers samenwerkten. Van Anna Beek is bekend dat zij tekeningen ontving van belegeringen en veldslagen tijdens de Spaanse Successieoorlog van de Staten-Generaal om uit te geven.²⁰⁸ Deze tekeningen werden ter plaatse opgetekend door militaire ingenieurs waarna een graveur, Pieter van Call (II) in dit geval (vermeld op de kaart), de tekeningen graveerde op een koperplaat. Zonder deze samenwerking met de Staten-Generaal zou het voor Anna Beek niet mogelijk zijn om zulk gedetailleerde nieuwskaarten te publiceren. Op de kaart van Lille van Anna Beek staat echter geen militaire ingenieur vermeld, dit in tegenstelling tot haar kaarten van voor 1706.²⁰⁹ In dat jaar nam Pieter van Call de werkzaamheden van zijn vader Jan van Call I over, die voor 1706 op enkele nieuwskaarten met Anna Beek had samengewerkt. Van Pieter van Call is bekend dat hij zelf aanwezig was bij verschillende belegeringen en veldslagen om ter plaatse de situatie op te tekenen.²¹⁰ Pieter van Call was ‘zeer bedreven in den vestingbouw en het landmeten, zoodat hij ten dienste der krijgsoversten, vele belegeringen van steden, kampementen en al wat tot den oorlog behoort, teekende en door den etsnaald in het koper bracht’.²¹¹ Pieter van Call was meer dan een graveur en er kan worden aangenomen dat hij aanwezig was bij het beleg van Lille in 1708 en zodoende een korte lijn had met de aanwezige militaire ingenieurs. Hij zal waarschijnlijk niet verantwoordelijk zijn geweest voor het optekenen van het verloop van het beleg omdat deze tekeningen over het algemeen werden geproduceerd en gedeeld door militaire ingenieurs. Hij was echter wel verantwoordelijk voor de productie van de gravure die werd uitgegeven door Anna Beek.

Ook voor de kaart van Lille van Eugène-Henri Fricx is het zeer waarschijnlijk dat deze zelf is geproduceerd door de Brusselse uitgever en dus geen exacte kopie is van een andere kaart. Van Fricx is bekend dat hij voor al zijn nieuwskaarten samenwerkte met de naar Brussel verhuisde Amsterdamse graveur Jacobus Harrewijn. In tegenstelling tot Pieter van Call is het van Harrewijn niet bekend dat hij zelf op het strijdtoneel aanwezig was. Fricx liet net als Anna Beek zijn honneurs waarnemen door militaire ingenieurs die schetsen en tekeningen maakten van de militaire acties ter plaatse. Voor de kaart van Lille, dit staat op kaart vermeld, maakte Fricx gebruik van de diensten van kapitein Bruchman, een militair ingenieur in dienst van de hertog van Brunswijk, Lüneberg en Hannover. Hoe dit contact tot

²⁰⁸ Van Dijk, *Anna Beek*, 34; Kossmann, *de Boekhandel te 's Gravenhage*, 18.

²⁰⁹ Van Dijk, *Anna Beek*, 34

²¹⁰ Idem.

²¹¹ Biographisch Woordenboek (Van der Aa) III, 26.

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa__001biog04_01.xml&page=2&accessor=accessor_index&view=imagePane

stand kwam en waarom Fricx gebruik maakte van juist zijn diensten is niet bekend. Wel is duidelijk dat Fricx zijn nieuwskaarten vanuit een geallieerd oogpunt beschrijft en zijn bronnen daarom van Oostenrijkse, Britse of Nederlandse origine moeten zijn.²¹² Als Pieter van Call en kapitein Brüchman beide bij de belegering van Lille aanwezig waren zoals op basis van de kaarten valt aan te nemen, dan is het niet verwonderlijk dat de beide kaarten van Beek en Fricx op een aantal punten van elkaar verschillen. Het verschil is goed zichtbaar kijkend naar de actionele laag, de getekende aanval op de stadsmuren van Lille, het narratieve element op beide kaarten.

Afbeeldingen 27 (Anna Beek) en 28 (Eugène-Henri Fricx) zijn een close-up van de situatie bij de stadsmuren van Lille tijdens het beleg in 1708. Op deze close-ups valt goed te onderscheiden dat beide kaarten verschillen van elkaar en geen kopieën zijn. De parallellen en approaches, de zigzaggende lijnen richting de stadsmuren, hebben op beide kaarten net andere vormen en posities. Ze vertonen genoeg gelijkens zodat het zichtbaar is dat het om dezelfde situatie gaat maar verschillen tegelijkertijd genoeg om te zien dat ze niet door dezelfde persoon zijn getekend. Dit is ook bij andere topografische elementen zichtbaar op de kaart. Op de kaart van Beek zijn de wegen, zoals *Chemin de Menin* (linkerkant op afbeeldingen 27 en 28), beter zichtbaar dan op de kaart van Fricx, waar wegen een minder zichtbare functie hebben op de kaart. Ook de positie en aanduiding van de artillerie, te herkennen aan de blokken waarvan directe lijnen richting de stadsmuren zijn getrokken (op afbeelding 27 met tekst aangeduid als bijvoorbeeld *Batterie de 3 piceses de 12ff*, drie 12 ponders, en op afbeelding 28 met de letter C aangeduid als *Batteries des Alliés*), verschilt op beide kaarten.

²¹² Bracke, 'Maps by Fricx', 15.

Afbeelding 27 Belegering Lille 1708- Anna Beek

Afbeelding 28 Belegering Lille 1708 - Eugène-Henri Fricx

Het feit dat beide kaarten op een aantal details van elkaar verschillen en dat er verschillende graveurs en militaire ingenieurs betrokken zijn geweest bij de productie betekent niet dat beide perspectieven ook verschillende kanten van de zaak representeren. Zowel Anna Beek als Eugène-Henri Fricx produceerden hun nieuwskaarten vanuit een geallieerd perspectief met

informatie afkomstig van geallieerde militaire ingenieurs. Beide uitgevers zullen daarom ook de intentie hebben gehad om met de productie van hun militaire nieuwskaarten de geallieerde oorlogsinspanningen te ondersteunen. Op sommige kaarten zal deze propaganda nadrukkelijker zichtbaar zijn dan op andere kaarten. Het taalgebruik vormt over het algemeen een goede indicatie om de propaganda te herkennen. Op de nieuwskaart van Lille van Anna Beek is qua taalgebruik weinig interessants te vermelden, maar op de kaart van Fricx zijn wel een aantal aanwijzingen aanwezig. Fricx draagt zijn nieuwskaart op aan Prins Eugenius van Savoye, zonder de andere commandanten daarbij te vermelden. Zelfs de Hertog van Marlborough, opperbevelhebber van de geallieerde legers en aanwezig bij het beleg van Lille, wordt niet genoemd door Fricx. In het werk van historicus Richard Holmes valt een aanwijzing te vinden: “On 21 September [1708] a major assault by 15,000 men captured most of the ravelin between Bastions II and III, but Eugène himself, snicked above the left eye by a musketball, was among the 1,000 casualties.”²¹³ Prins Eugenius was dus gewond geraakt bij de aanval die staat afgebeeld op afbeeldingen 27 en 28 hierboven. Eugène-Henri Fricx heeft simpel gezegd zijn nieuwskaart als eerbetoon opgedragen aan zijn gewonde naamgenoot.

Dan rest nog de vraag waarom de nieuwskaarten van Beek en Fricx gedraaid zijn ten opzichte van de gebruikte stadsplattegrond van Lille van Frederik de Wit. Op veruit de meeste belegeringskaarten van beide uitgevers wordt de ‘actie’, het narratieve element van de belegering zoals op de kaarten van Lille te zien is, vanaf de onderkant en/of zijkant op de kaart weergegeven. Deze weergave heeft dus niets te maken met dat de bovenkant van de kaart ook het geografische noorden behelst, of welke stadsplattegrond als voorbeeld diende voor de uitgevers. Het gebeurde echter zeker niet per toeval dat Fricx en Beek deze weergave gebruikten voor hun nieuwskaarten. De cartografische traditie hiervan had haar oorsprong bij de eerste houtsneden van belegeringen in de vroege zestiende eeuw. Kunsthistorica Christi Klinkert beschrijft dat de vroegste militaire nieuwsprentmakers de belegerde vesting in het midden of bovenste gedeelte van hun blad plaatsten en het belegeringskamp daaronder of eromheen (afhankelijk van het perspectief).²¹⁴ Dit compositieschema werd gedurende de zestiende en zeventiende eeuw blijvend toegepast door prentmakers als Claes Jansz. Visscher (ca. 1587-1652), Balthasar Florisz. van Berkenrode (1591/1592-1645) en Romeyn de Hooghe (1645-1708).²¹⁵ Beek en Fricx hebben deze cartografische traditie voortgezet in hun militaire nieuwsprenten en hebben zodoende de stadsplattegrond van Lille van Frederik de Wit

²¹³ Holmes, *Marlborough*, 398.

²¹⁴ Klinkert, *Nassau in het nieuws*, 42.

²¹⁵ Idem.

omgedraaid om het narratieve element van het beleg van onderen te kunnen weergeven. Er kan worden geconcludeerd dat het niet toevallig is dat beide kaarten van het beleg van Lille zo op elkaar lijken en allebei verschillen van de ‘gewone’ stadsplattegrond van Lille.

Zowel Beek als Fricx had iemand ter plaatse die tijdens de strijd de situatie kon optekenen, zoals in de huidige nieuwsvoorziening verschillende media ook gebruik maken van hun eigen verslaggevers en correspondenten. Hoewel zowel Beek als Fricx vanuit een geallieerd perspectief de situatie weergeven, laten de minimale verschillen tussen beide nieuwskaarten zien dat het gaat om een waarheidsgetrouwe weergave van het strijdtoneel. Het is een feit dat Lille belegerd werd door de geallieerde troepen in 1708 en dat de aanval werd ingezet op een bepaald stuk van de stadsmuren waarna de citadel werd aangevallen. Er is weinig ruimte op deze kaart voor propaganda of enige desinformatie, het tafereel is een feitelijke weergave van de belegering en Anna Beek en Eugène-Henri Fricx hebben dit vanuit hun eigen bronnen opgetekend. Het staat ook vast dat beiden voor hun kaarten de meest recente stadsplattegrond van Lille van Frederik de Wit gebruikten en dat het niet verwonderlijk is dat ze allebei de kaart een halve slag draaiden omdat de aanval op de stad nu eenmaal op een bepaalde sectie plaatsvond en ze normaal gesproken de ‘actie’ vanaf de onder- en zijkant wilden laten zien op hun nieuwskaart.

3.6 Tournai 1709

Een jaar na het succesvolle beleg van Lille was in 1709 Tournai (Doornik), een van de sterkst gefortificeerde vestingen van de Franse verdedigingslijnes, het doelwit van de geallieerde troepenmacht. Net als Lille had Tournai ook een versterkte citadel die voorzien was van kazematten, galerijen en een uitgebreid ondergronds gangenstelsel.²¹⁶ Met name het ondergrondse mijnstelsel zorgde voor een moeilijke nadering van de stad en citadel omdat de geallieerden het gevaar liepen in hun loopgraven opgeblazen te worden als ze zich boven het gangenstelsel bevonden.²¹⁷ Het beleg zou een bloedige en kostbare onderneming worden waar bij de geallieerden ruim 5.000 slachtoffers te betreuren vielen.²¹⁸ Aan Franse zijde vielen ruim 3.000 slachtoffers, ongeveer de helft van het originele garnizoen, voordat het restant als krijgsgevangenen een aftocht werd toegezegd, in afwachting van een gevangenenruil.²¹⁹

²¹⁶ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 310.

²¹⁷ Holmes, *Marlborough*, 418.

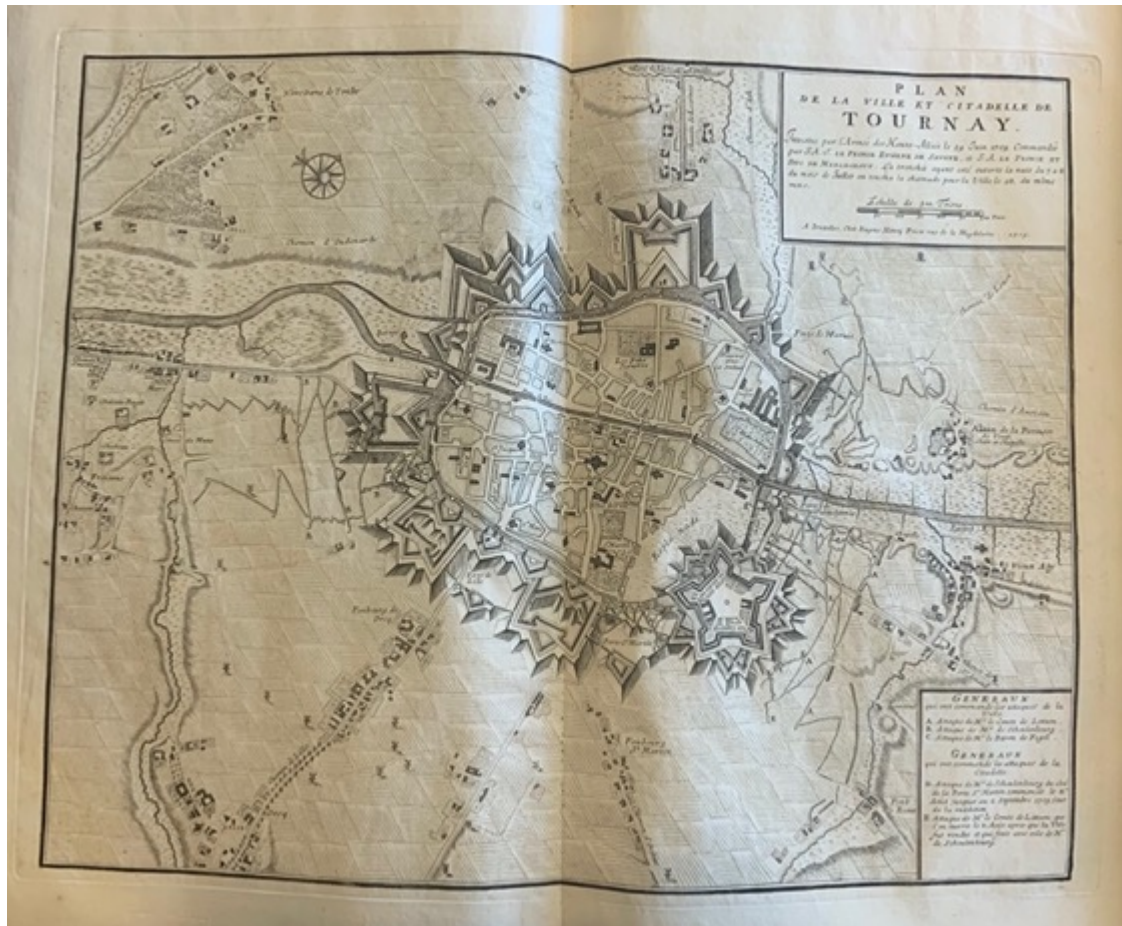
²¹⁸ *Ibid.*, 421.

²¹⁹ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 310.

Net als bij de nieuwskaarten van Lille zal bij de kaarten van Tournai ook gekeken worden naar de chronometrische nauwkeurigheid. Hoewel beide nieuwskaarten wederom op elkaar lijken, laat de kaart van Eugène-Henri Fricx iets meer van de omgeving zien en is deze omgeving gedetailleerder weergegeven dan op de kaart van Anna Beek. Om de overeenkomsten en verschillen duidelijker te kunnen schetsen moet er eerst worden gekeken naar de topografische onderlaag van de nieuwskaarten, oftewel, welke bestaande kaart diende ter inspiratie voor de nieuwskaarten van Beek en Fricx?

Afbeelding 29 Kaart Tournai - Anna Beek

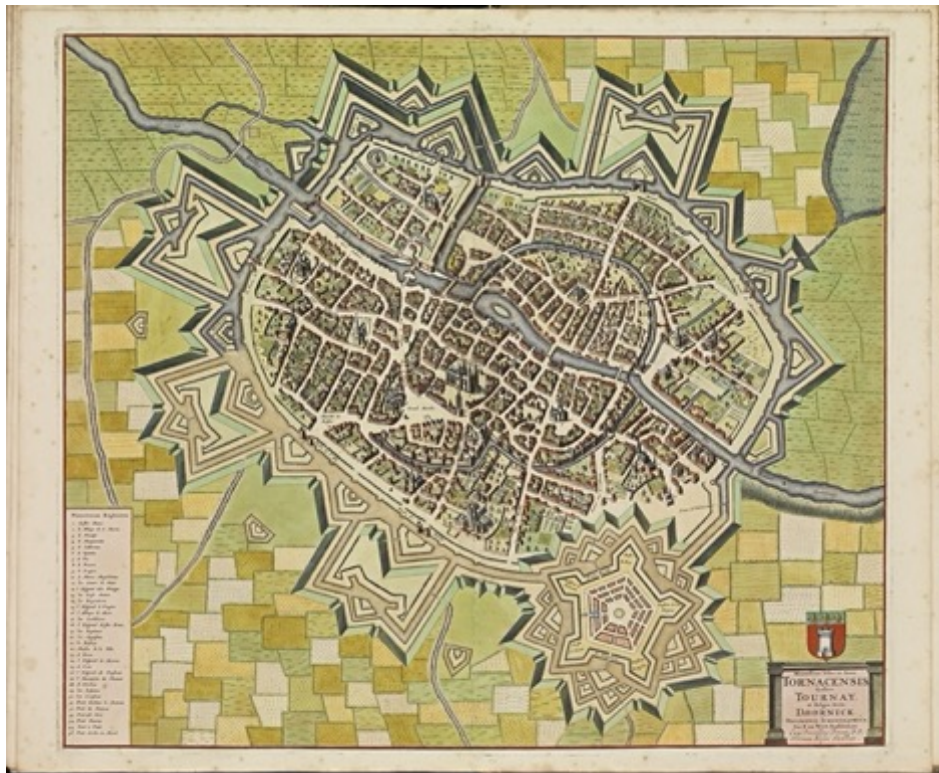
Afbeelding 30 Kaart Tournai - Eugène-Henri Fricx

Evenals bij de nieuwskarten van Lille zijn de Stedenboeken van Frederick de Wit het ideale startpunt voor de zoektocht naar de topografische onderlaag. Wat gelijk zichtbaar is op de kaarten van Frederick de Wit (afbeeldingen 31 en 32) is de rivier de Schelde, die dwars door Tournai stroomt. De loop van de Schelde, inclusief de eilandjes in het midden van de rivier, verschilt op de kaarten van De Wit met die van Beek en Fricx. Vanaf 1683 ondernam koning Lodewijk XIV actie om de Schelde beter bevaarbaar te maken door water- en windmolens, steigers, eilandjes en andere obstakels te verwijderen.²²⁰ Tijdens deze werkzaamheden werd de Schelde ook gekanaliseerd binnen de stadsmuren om het waterpeil te verhogen en de navigatie te vergemakkelijken.²²¹ In deze periode tot 1688 werden ook de verdedigingswerken van de stad uitgebreid en werd de citadel gebouwd. Hoewel de kaarten van Tournai van Frederick de Wit worden gedateerd op respectievelijk ca. 1698 en na 1698 is duidelijk dat ze

²²⁰ Project Pont des Trous – KU Leuven (2017) 62.
https://issuu.com/melinavyzika/docs/project_pont_des_trous_2017

²²¹ Idem.

nog deels gebaseerd waren op verouderde informatie aangezien de werkzaamheden rondom de Schelde en de verdedigingswerken en citadel grotendeels in 1688 werden afgerond.

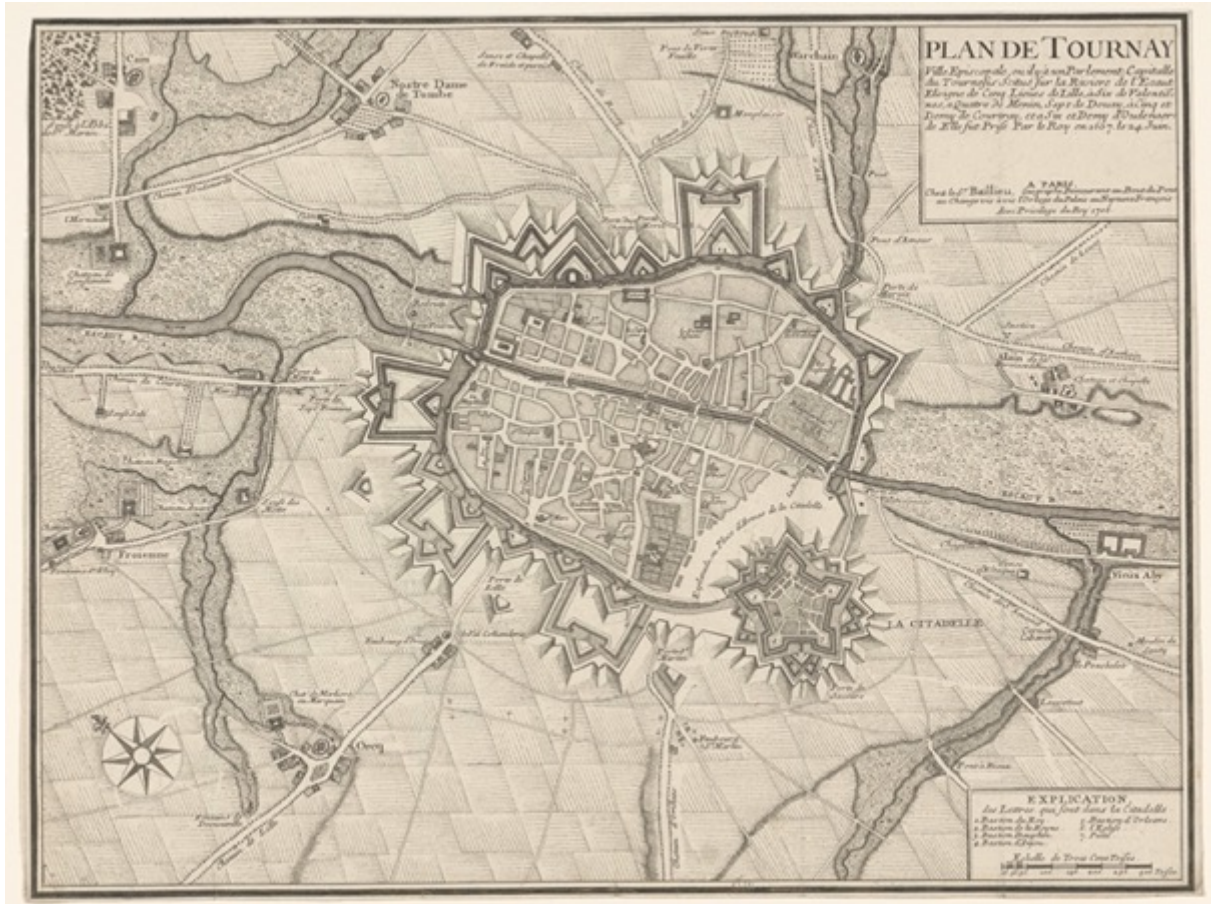

Afbeelding 31 Kaart Tournai – Atlas de Wit (ca. 1698)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Atlas_de_Wit_1698-pl100-Doornik-KB_PPN_145205088.jpg

Afbeelding 32 Kaart Tournai - Atlas de Wit (na 1698) Rijksmuseum: RP-P-AO-18-168
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.695350>

Ook staat het voorplein bij de citadel nog vol met bebouwing op afbeelding 31 van De Wit, terwijl op de kaart van na 1698 (afbeelding 32), deze bebouwing wel is weggehaald. Op de kaarten van Beek en Fricx is het voorplein eveneens een gebied zonder bebouwing.

Afbeelding 33 Kaart Tournai – Gaspar de Baillieu (1706) Rijksmuseum: RP-P-AO-18-171
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.695382>

In de collectie van het Rijksmuseum is een kaart van Tournai aanwezig die later gedateerd is dan de kaarten uit het Stedenboek van Frederick de Wit. Het gaat om een kaart van Tournai uit 1706 van Gaspar de Baillieu (of Gaspard Baillieul) (16..-1744), een Franse militair ingenieur en uitgever van kaarten uit Parijs. Deze stadsplattegrond (afbeelding 33) vertoont grote gelijkenissen met die van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek. Het meest in het oog springende element op de kaart van Baillieu ten opzichte van de kaarten van De Wit is de gekanaliseerde Schelde. De vestingwerken op Baillieu's kaart komen ook grotendeels overeen met die op de kaarten van Beek en Fricx, al zijn de bastions ten zuidwesten van de stad op de kaarten van Beek en Fricx iets gedetailleerder weergegeven. Het is onmiskenbaar dat de kaart van Baillieu uit 1706 de meest recente inspiratiebron is geweest voor de stadsplattegronden van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx. Historicus en cartograaf Gerhard Holzer claimt in *The*

History of Cartography, Volume 4 dat Fricx zijn stadskaarten baseerde op die van Baillieu.²²² Daarbij is het opvallend dat er in het gezaghebbende *History of Cartography* geen melding over Anna Beek wordt gemaakt. Holzer zal deze bewering over Baillieu en Fricx hebben overgenomen van de Belgische historicus Wouter Bracke, zo blijkt uit zijn voetnoten. Bracke heeft geschreven dat Fricx Baillieu als bron gebruikte voor de meeste van zijn stadsplattegronden en noemt onder andere de stadsplannen van Atrecht, Duinkerke, Sint Omaar en Ieper als voorbeelden.²²³ Het is niet ondenkbaar dat Baillieu ook een kaart van Tournai heeft gepubliceerd. Ook beschrijft Bracke dat er over Baillieu weinig verder bekend is, maar dat zijn kaarten doorgaans één à twee jaar voor die van Fricx werden gedrukt.²²⁴ In het geval van Tournai zou er drie jaar tussen de kaarten van Baillieu (1706) en Fricx (1709) zitten. Tenslotte vermeldt Bracke dat de kaarten van Baillieu in 1704 in Brussel werden verkocht door boekhandelaar Leonard.²²⁵ Fricx moet dus van het bestaan van de stadsplannen van Baillieu hebben geweten. In de beschrijving van de kaarten van Baillieu van het Rijksmuseum wordt zelfs beweerd dat Fricx en Harrewijn de kaart van Baillieu hebben gekopieerd. Deze bewering kan in zoverre waar zijn wat betreft de topografische onderlaag van de kaart. Het actionele gedeelte zal Fricx natuurlijk pas na het beleg hebben kunnen aanbrenge.

Nu is vastgesteld dat de kaart van Baillieu uit 1706 naar alle waarschijnlijkheid als inspiratie diende voor de stadsplattegronden van Beek en Fricx is de vraag welke andere elementen op de kaart zijn terug te vinden om de chronometrische nauwkeurigheid verder te bepalen. Net als op de kaart van Lille van Anna Beek, staat ook op de kaart van Tournai de naam P. V. Call vermeld. Het is aannemelijk dat Van Call ook bij de belegering van Tournai, een jaar na het beleg van Lille, de situatie heeft opgetekend voor de nieuwskaart van Anna Beek. Op de kaart van Fricx staat ditmaal geen naam vermeld van een militaire ingenieur en blijft het dus onbekend hoe hij voor deze kaart aan zijn informatie is gekomen. Zijn kaart vertoont echter zoveel verschillen met die van Anna Beek dat het geen kopieën van elkaar zijn, hetgeen ook onwaarschijnlijk is vanwege de actualiteitswaarde van de nieuwskaarten.

Op het gebied van taal en taalgebruik zijn beide nieuwskaarten niet verder te onderscheiden. Beide kaarten zijn evenals de rest van de nieuwskaarten in het Frans uitgegeven en qua taalgebruik zijn er geen opvallende lofzangen of andere vormen van

²²² Gerhard Holzer, "Eugène-Henry Fricx", in Matthew H. Edney en Mary Sponberg Pedley (eds.) *The History of Cartography, Volume 4. Cartography in the European Enlightenment* (Chicago 2019) 423.

²²³ Bracke, 'Fricx en de Spaanse Successieoorlog', 207.

²²⁴ Idem.

²²⁵ Ibid., 208.

propaganda zichtbaar. Het taalgebruik is feitelijk van aard en dient alleen ter ondersteuning van het visuele narratief van de nieuwskaarten. Verder zijn er geen elementen zichtbaar op de kaarten die houvast bieden in de zoektocht naar antwoorden op de vraag waarom de kaarten van Beek en Fricx van elkaar verschillen.

3.7 Malplaquet 1709

Na de verovering van Tournai trok het geallieerde leger in begin september door naar Mons (Bergen). Lodewijk XIV gaf zijn opperbevelhebber maarschalk Villars het bevel om het garnizoen aldaar te versterken, al zouden de extra manschappen geen verschil maken tegen de geallieerde oorlogsmachine.²²⁶ De Franse koning was door de desastreus lopende oorlog terughoudend om Villars een grote veldslag te laten leveren omdat door een verlies de weg open lag voor een invasie van Frankrijk, terwijl een overwinning niet uitgebuit kon worden.²²⁷ In de zomer van 1709 gaf Lodewijk Villars toch toestemming om slag te leveren als een gunstige mogelijkheid zich voordeed. Hoewel het Franse leger een numerieke minderheid had, ongeveer 75.000 man tegenover 90.000-110.000 geallieerden, hoopte Villars een veldslag te kunnen uitlokken op een door hem gekozen terrein.²²⁸ Het werd de bosrijke omgeving van Malplaquet, zo'n 18 kilometer ten zuiden van Mons (België) en 12 kilometer ten westen van Maubeuge (Frankrijk) op de huidige Frans-Belgische grens.

Door de Fransen werd het gerucht verspreid dat ze van plan waren de geallieerden aan te vallen, een gerucht dat werd versterkt door de berichten dat maarschalk Boufflers eveneens op weg was om zich aan sluiten bij het Franse leger.²²⁹ De bosrijke omgeving gaf Villars de mogelijkheid om zijn verdediging zo in te richten dat hij de geallieerden dwong om gebruik te maken van de schaarse openingen tussen de bossen.²³⁰ De invloed van het terrein is daarom ook goed zichtbaar op de militaire nieuwskaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx. Het lukte de geallieerde troepen niet om een definitieve doorbraak te forceren en de verliezen waren gigantisch. Er vielen ruim 20.000 doden en gewonden te betreuren, waarvan bijna 9.000 Nederlandse troepen.²³¹ Aan Franse zijde lopen de schattingen uiteen van 12.000-16.000 doden en gewonden.²³² De slag bij Malplaquet was de bloedigste veldslag van de Spaanse Successieoorlog en zelfs van de gehele achttiende eeuw. Door de enorme verliezen

²²⁶ Holmes, *Marlborough*, 421.

²²⁷ Idem.

²²⁸ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 311.

²²⁹ Holmes, *Marlborough*, 421; Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 311.

²³⁰ Holmes, *Marlborough*, 422.

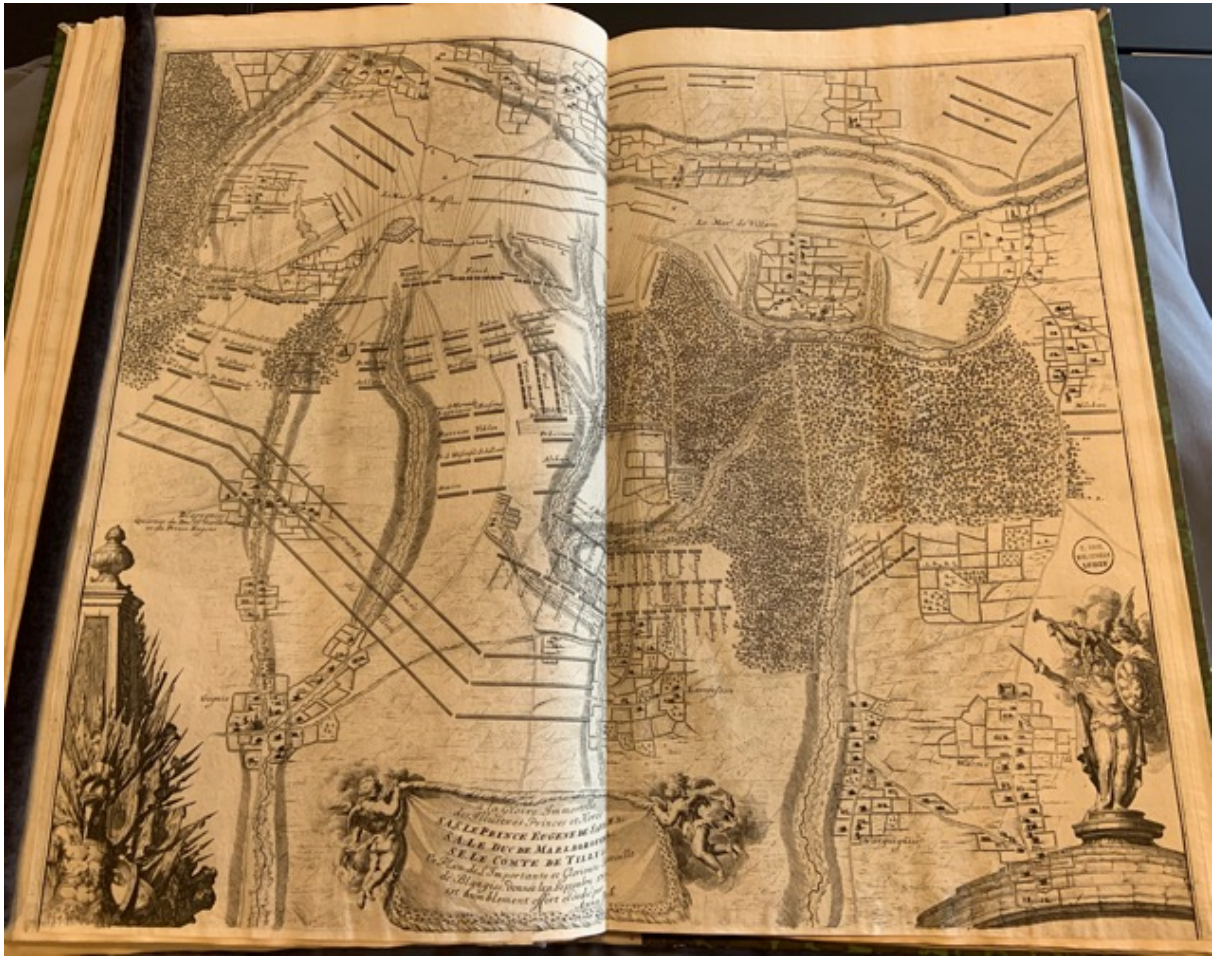
²³¹ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 318.

²³² Idem.; Holmes, *Marlborough*, 433.

was het voor de geallieerden een pyrrusoverwinning en tegelijkertijd voor de Fransen een tactische overwinning. Marlborough kon bij Malplaquet geen overtuigende overwinning boeken en door de grote verliezen was hij niet in staat Frankrijk verder binnen te vallen. Hij moest genoeg nemen met Mons als troostprijs. Villars had daarentegen zijn doel bereikt. Hij werd niet vernietigend verslagen, stelde Frankrijk voorlopig veilig voor een geallieerde inval, en belangrijker, het bracht Lodewijk XIV met een hervonden zelfvertrouwen terug aan de onderhandelingstafel.²³³

Hoe is deze bloedige veldslag weergegeven op de kaarten van Anna Beek en Eugène-Henri Fricx en wat valt daaruit af te leiden? Zoals hierboven vermeld speelde het terrein een prominente rol in de locatie en het verloop van de veldslag. Evenals bij de nieuwskaarten van Ramillies hebben beide uitgevers voor de nieuwskaart van Malplaquet geen gebruik kunnen maken van een bestaande topografische onderlaag. De situatie zal in allerijl zijn opgetekend door cartografen en militaire ingenieurs rondom de veldslag voordat de graveurs de inmiddels welbekende nieuwskaarten produceerden.

²³³ Holmes, *Marlborough*, 435.

Afbeelding 34 Kaart Malplaquet – Anna Beek

Afbeelding 35 Ordre de Bataille Malplaquet – Anna Beek

Voordat de vergelijking met de nieuwskaart van Eugène-Henri Fricx gemaakt kan worden is het in het geval van deze nieuwskaart van Malplaquet van Anna Beek op zijn plaats om deze

eerst te vergelijken met haar andere nieuwskaarten. Haar kaart van Malplaquet (afbeeldingen 34 en 35) verschilt op een aantal punten van haar nieuwskaarten van Ramillies, Lille en Tournai. Opmerkelijk is dat ze deze kaart alleen heeft ondertekend met “Anna Beek” en niet met “A la Haye chez Anna Beek avec privilege de Etat d’Holl. et de West-Frise”, zoals ze op al haar andere nieuwskaarten wel deed. Wat was hier de reden van? Net als bij haar nieuwskaart van Ramillies is er bij deze kaart van Malplaquet een *ordre de bataille*, een slagorde, toegevoegd, maar in tegenstelling tot de kaart van Ramillies was deze slagorde onderdeel van de gehele kaart. Helemaal onderaan de slagorde staat echter wel het privilege van Anna Beek vermeld. Het is niet uitzonderlijk dat de slagorde in de loop van de tijd werd gescheiden van het cartografische gedeelte van de nieuwskaart. In dit geval is het zeer waarschijnlijk de samensteller geweest van de atlas die de nieuwskaart in zijn geheel te groot vond en de slagorde er afgeknipt heeft.

Er wordt op deze kaart van Malplaquet geen graveur of militair ingenieur vermeld, waardoor het nog moeilijker is om de oorsprong van de afgebeelde informatie te achterhalen. Op haar andere drie nieuwskaarten werd telkens ofwel een graveur of een militair ingenieur vermeld. Ook staat er in tegenstelling tot haar andere kaarten geen schaal afgebeeld. Een belangrijker detail is echter de uitgesproken lofzang voor de overwinnaars die Anna Beek op haar kaart van Malplaquet heeft opgenomen. Al haar nieuwskaarten zitten niet verlegen om wat propaganda, omdat op alle kaarten overwinningen van de geallieerden worden afgebeeld en Anna Beek van de Staten-Generaal tekeningen kreeg aangeleverd van de veldslagen en belegeringen, maar in vrijwel alle gevallen waren de bewoordingen iets genuanceerder. Waarom heeft Beek juist voor Malplaquet deze lofzang gekozen?

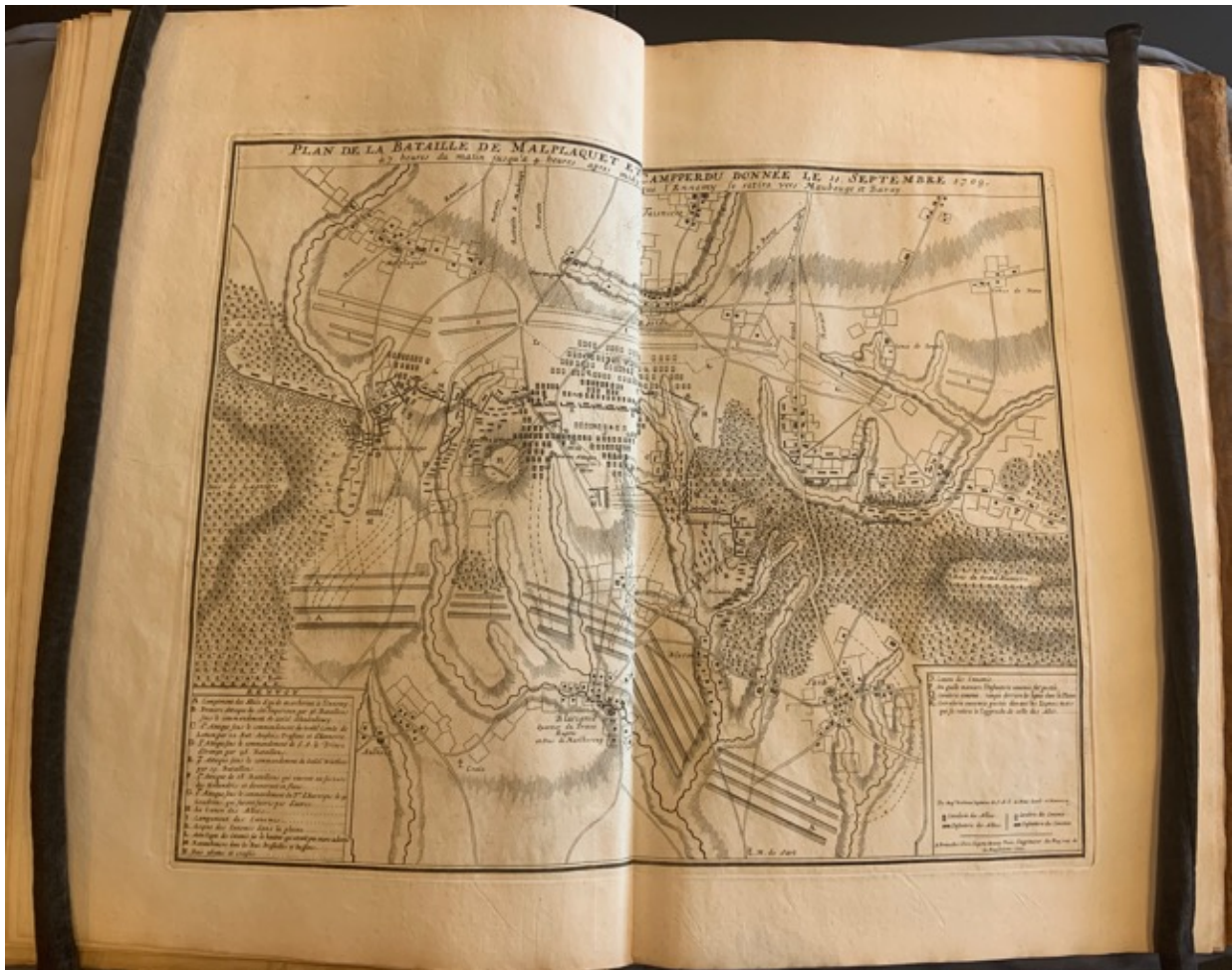

Afbeelding 36 Lofzang Malplaquet – Anna Beek

Vertaald staat op afbeelding 36 weergeven: “Voor de onsterfelijke glorie van illustere prins en helden, Prins Eugenius van Savoye, de Hertog van Marlborough, de Graaf van Tilly. Deze optekening van de belangrijke en glorieuze slag bij Blangies (een andere benaming voor de slag bij Malplaquet), gehouden op 11 september 1709, wordt nederig aangeboden en opgedragen door Anna Beek.” Dat het om een lofzang gaat wordt verduidelijkt door de engelen aan de rand die het doek richting de hemel tillen en de manier waarop de hoofden van Eugène, Marlborough en Tilly zijn afgebeeld (links of afbeelding 35). Zoals eerder vermeld was Malplaquet een pyrrusoverwinning van de geallieerden en de enorme, vooral Nederlandse, verliezen leidde tot verontwaardiging in de Republiek.²³⁴ De Staten-Generaal was er dus bij gebaat om deze overwinning zo positief mogelijk neer te zetten voor het publiek. Anna Beek, als onderdeel van de propagandamachine zal ongetwijfeld de opdracht hebben gekregen hieraan mee te werken met de productie van haar nieuwskaart over de veldslag. Daarom is er op de kaart van Malplaquet een lofzang terug te vinden terwijl op haar andere nieuwskaarten alleen een genuanceerde, ‘feitelijke’ beschrijving van de desbetreffende slag afgebeeld.

Eugène-Henri Fricx draagt zoals eerder vermeld alleen zijn nieuwskaart van Lille specifiek op aan prins Eugenius van Savoye. Op zijn kaarten van Ramillies, Tournai en vooral Malplaquet blijft hij opvallend genuanceerd de situatie van de desbetreffende slag beschrijven. De zwaarbevochte overwinning bij Malplaquet behoeft volgens Fricx geen propagandistische ondersteuning in de vorm van een uitgebreide lofzang. Wel is zijn nieuwskaart, evenals die van Anna Beek, duidelijk vanuit een geallieerd oogpunt opgetekend. Zoals ook in de overige nieuwskaarten zichtbaar was, is de actie bij Malplaquet vanuit de onderkant van de kaart weergegeven. Hoewel er op beide kaarten geen kompasroos is afgebeeld is het evident dat de aanval vanuit het noorden werd ingezet. Dit blijkt ook uit het feit dat de verslagen Franse troepen zich richting het zuiden terugtrokken naar Maubeuge en Bavay zoals op de kaart van Fricx staat vermeld. Het perspectief van deze nieuwskaart past dan ook naadloos in de cartografische traditie zoals die staat beschreven bij de nieuwskaart van Lille.

²³⁴ Van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog*, 319.

Afbeelding 37 Kaart Malplaquet – Eugène-Henri Fricx

Van de vier onderzochte nieuwskaarten verschillen die van Malplaquet nog het meest van elkaar. Waar zeker de belegeringskaarten van Lille en Tournai vrijwel identiek leken en de kaarten van Ramillies op het eerste gezicht veel gelijkenissen vertoonde, zijn de kaarten van Malplaquet duidelijk van een ander signatuur. Op de topografische onderlaag, de manier waarop het landschap is afgebeeld, zijn de verschillen al goed zichtbaar, maar het gebied is overduidelijk herkenbaar als het gebied rondom Malplaquet. Ook de actionele laag, de afgebeelde troepen en bewegingen op de kaart, komen qua positie, actie en aanduiding grotendeels overeen op beide kaarten. Los van de vermelding van kapitein Bruchman, de Hannoveraanse militair ingenieur, op de kaart van Fricx zijn er weinig cartografische aanwijzingen zichtbaar die meer kunnen vertellen over hoe de kaarten tot stand zijn gekomen en waarom ze op bepaalde punten van elkaar verschillen. Ook de taal en het taalgebruik op beide zullen verder niet van hulp zijn om de hierboven gestelde vragen te beantwoorden.

Door het ontbreken van een gemeenschappelijke topografische onderlaag zullen nieuwskaarten van veldslagen meer verschillen van elkaar ten opzichte van nieuwskaarten

van belegeringen. Chronologisch is de nieuwskaart van Malplaquet de laatste kaart van Fricx die in deze vergelijkende analyse behandeld wordt. Waar Fricx in 1706 ten tijde van de slag bij Ramillies pas net was gestart met de productie van zijn nieuwskaarten, had hij eind 1709 bij Malplaquet al enkele jaren ervaring. Ervaring die zich voornamelijk zal hebben uitbetaald in de vorm van zijn netwerk. Op zijn kaart van Ramillies staat geen militair ingenieur vermeld. Een verklaring hiervoor kan zijn dat zijn netwerk destijds nog onderontwikkeld was, waardoor hij was aangewezen op dezelfde informatie die aan bijvoorbeeld Anna Beek werd verstrekt, een uitgeefster met al een langere staat van dienst. Naarmate de oorlog vorderde groeide het netwerk van Fricx ook, waardoor hij misschien net andere tekeningen en informatie kreeg aangeleverd dan zijn concurrente Anna Beek. Omdat beide uitgevers geen nieuwskaart hebben geproduceerd van veldslag van de oorlog, de Franse overwinning bij Denain in 1712, valt deze hypothese niet te controleren. De verschillen op de nieuwskaarten van de overige belegeringen van de Spaanse Successieoorlog in 1710, 1711 en 1712 zijn eveneens te klein om de hypothese te ondersteunen.

3.8 Conclusie

Waar de eerste twee hoofdstukken werden gebruikt om een context te scheppen over de hoofdrolspelers Eugène-Henri Fricx en Anna Beek, de netwerken waarin ze zich begaven en de Spaanse Successieoorlog, werden in dit hoofdstuk de militaire nieuwskaarten van de beide uitgevers geanalyseerd. De selectie van de kaarten kwam tot stand door de atlas van Fricx, *Cartes des Pays-Bas et des frontières de la France: avec un recueil des plans des villes, sièges et batailles données entre les Hauts Alliés et la France* uit 1712, als leidraad te gebruiken. De atlas van Anna Beek was in tegenstelling tot die van Fricx, niet door haarzelf samengesteld maar op een later moment door (vermoedelijk) een verzamelaar. Gekozen is voor een vergelijking van vier paar kaarten van militaire gebeurtenissen tijdens de Spaanse Successieoorlog. Daarbij is rekening gehouden met een chronologische spreiding van deze gebeurtenissen en eveneens met een evenredige variatie tussen kaarten van belegeringen en kaarten van veldslagen. Op basis van gebeurtenissen waar beide uitgevers militaire nieuwskaarten over hebben geproduceerd is de keuze uiteindelijk gevallen op Ramillies (1706), Lille (1708), Tournai (1709) en Malplaquet (1709).

Er kunnen uit de analyse een aantal conclusies worden getrokken. De militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek zijn op enkele details na grotendeels identiek en dat is niet verwonderlijk. Beide uitgevers produceerden hun kaarten met name voor een geallieerd publiek op basis van geallieerde informatie over geallieerde

overwinningen tijdens de Spaanse Successieoorlog. Dit valt onder andere af te leiden aan de taal en het taalgebruik. De opschriften van de nieuwskaarten zijn in het Frans, de taal van de bestuurlijke elite en gegoede burger in Europa, en de incidentele lofzang voor de geallieerde bevelhebbers onderstreept aan welke zijde de beide uitgevers stonden. Daarnaast maakten Beek en Fricx gebruik, of ontleenden op zijn minst inspiratie aan, de stadsplattegronden van Frederick de Wit en Gaspar de Baillieu. Dat de nieuwskaarten uiteindelijk toch genoeg van elkaar verschillen om niet als kopie te worden aangezien kan worden toegedicht aan het gegeven dat Beek en Fricx over een eigen netwerk van graveurs, militaire ingenieurs, etc. beschikten. Door de artistieke vrijheden die de graveurs genoten verschilden de militaire nieuwskaarten genoeg van elkaar om ze te onderwerpen aan een uitvoerige vergelijking. Zelfs als daarbij de uitkomst is dat de verschillen eigenlijk verwaarloosbaar zijn.

Conclusie

De Spaanse Successieoorlog is, geheel onterecht, onderbelicht gebleven in de historiografie. In deze scriptie is door middel van een vergelijkende analyse van militaire nieuwskaarten uit deze oorlog getracht een nieuw licht te werpen op het conflict. Zoals benadrukt door Christie Klinkert leent een nieuwsprent/kaart zich uitstekend voor een multidisciplinair historisch onderzoek. Al deze door Klinkert genoemde aspecten: letterkundig, militair-historisch, cartografisch en kunsthistorisch onderzoek, zijn allen in meer of mindere mate behandeld in deze scriptie en vormen samen de basis voor het antwoord op de vraag hoe en waarom de militaire nieuwskaarten van Eugène-Henri Fricx en Anna Beek in de periode 1706-1712 van elkaar verschilden. Alleen kijkend naar de nieuwskaarten valt er geen evenwichtig antwoord te geven op deze vraag. Pas als het verloop van de oorlog, de achtergrond van de hoofdpersonen, de tijdsgeest en de netwerken in ogenschouw worden genomen, komt men dichterbij een antwoord.

De periode 1702-1713 vormde het slotstuk voor wat nu wordt aangeduid als de Veertigjarige Oorlog (1672-1713). Het was een conflict waarin de landsgrenzen van de pas vrijgevochten Republiek opnieuw onder immense druk stonden. De defensieve dominantie van fortificaties werd in deze periode enigszins doorbroken door nieuwe belegeringstactieken van de Franse militaire ingenieur Sébastien le Prestre, Markies de Vauban. Deze methodes waren zo succesvol dat ten tijde van de Spaanse Successieoorlog door vrijwel alle militair ingenieurs werden toegepast. De parallellen, approches en artilleriebatterijen zijn dan ook prominent aanwezig op de nieuwskaarten van Beek en Fricx. Na een bloedige strijd van tien jaar werd in 1713 door de strijdende partijen de Vrede van Utrecht ondertekend. In tegenstelling tot de grote machten kwam de Republiek er bekaaid vanaf. De Republiek en Oostenrijk zouden samen verantwoordelijk worden voor de verdediging van de Oostenrijkse Nederlanden. Barrièresteden als Ieper, Menen, Tournai, Namen en Venlo moesten een verdedigingslinie vormen tegen de toekomstige Franse agressie.

Voor dit onderzoek is echter het jaartal 1706 van veel groter belang. Tijdens dat campagneseizoen werd het Franse leger bij de Slag bij Ramillies een grote nederlaag toegebracht en kwam het overgrote deel van de Zuidelijke Nederlanden in geallieerde handen. Brussel werd bevrijd en Eugène-Henri Fricx zag zijn kans schoon om niet alleen zijn topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden opnieuw uit te brengen, maar zich ook toe te spitsen op de productie van nieuwskaarten. Met het vertrek van de Franse troepen uit zijn stad en het afbrokkelende Spaanse gezag, was voor Fricx het moment gekomen om zich

als ondernemer te positioneren in dit nieuwe genre. Kortgezegd, hij zag dat er geld te verdienen viel met de productie van nieuwskaarten. Zijn collega Anna Beek produceerde al vanaf het begin van de Spaanse Successieoorlog nieuwskaarten van de strijd. En, in tegenstelling tot Fricx, besloeg haar oeuvre de gehele Europese oorlog, niet alleen de veldslagen en belegeringen in de Lage Landen en Noord-Frankrijk vanaf 1706. Om deze reden is er dan ook gekozen voor een vergelijkende analyse van de kaarten van Ramillies (1706), Lille (1708), Tournai (1709) en Malplaquet (1709). Door deze selectie omvatte het onderzoek zowel meerdere oorlogsjaren als een balans tussen kaarten van veldslagen en belegeringen.

Doordat Beek en Fricx gebruik maakten van dezelfde bronnen en technieken, en over dezelfde gebeurtenissen publiceerden, verschillen de militaire nieuwskaarten van beide uitgevers over het algemeen weinig van elkaar. Dit is de simpele en belangrijkste conclusie van het onderzoek. Omdat de meeste nieuwskaarten zoveel op elkaar lijken had ik aan het begin van het onderzoek de hypothese dat de beide uitgevers de kaarten van elkaar hadden gekopieerd, of een van beide de ander had gekopieerd. Niets blijkt echter minder waar bij de geanalyseerde selectie nieuwskaarten. De subtiele verschillen tussen de nieuwskaarten en het gebruik van een eigen netwerk laten zien dat het in alle vier de gevallen om andere kaarten gaat.

Omdat hij een relatieve nieuwkomer was op het gebied van nieuwskaarten kan het voor Fricx in 1706 een factor zijn geweest dat zijn netwerk nog onderontwikkeld was om zich echt te kunnen onderscheiden ten opzichte van Anna Beek. Beek was tegen die tijd al enkele jaren actief met haar productie van nieuwskaarten en er mag worden aangenomen dat hierdoor haar netwerk ook verder ontwikkeld was. Op de nieuwskaarten van Lille en Tournai was het sowieso moeilijker voor de uitgevers om zich te onderscheiden van elkaar. Een belangrijk element op de belegeringskaarten was de topografische onderlaag, de afgebeelde stadsmuren en andere verdedigingswerken. In beide gevallen waren dat de meest recent gepubliceerde stadsplattegronden van Frederick de Wit en Gaspar de Baillieu. De getekende loopgraven, approches en linies konden een stuk preciezer worden ingetekend omdat een belegering veelal enige weken duurde. Pas bij de laatste kaart van de slag bij Malplaquet in 1709 is het onderscheid tussen beide uitgevers beter zichtbaar. Naast dat de graveurs op nieuwskaarten van veldslagen meer artistieke vrijheden genoten, kan de ervaring van Eugène-Henri Fricx ook een factor zijn geweest in waarom zijn kaart van Malplaquet verschilt met die van Anna Beek.

De strijd om de Spaanse successie werd echter niet alleen op het slagveld uitgevochten. Meer en meer wilde de bevolking op de hoogte blijven van het politieke en militaire nieuws in Europa, met name in tijden van oorlog. Via kranten, pamfletten, (spot)prenten en nieuwskaarten werd het laatste nieuws verspreid. Dit gebeurde zowel met als zonder ‘hulp’ van de staat. Hoewel er in de Republiek een redelijke mate van persvrijheid was, was het de Staten-Generaal er aan gelegen om het nieuws zo positief mogelijk naar buiten te brengen. Een manier waarop dat gebeurde was door middel van censuur, maar ook door het verstrekken van informatie kon er enige grip worden gehouden op welke informatie gepubliceerd zou worden. Uitgevers als de Haagse Anna Beek, maar ook de Brusselaar Eugène-Henri Fricx kregen informatie en tekeningen van veldslagen en belegeringen tijdens de Spaanse Successieoorlog van geallieerde troepen. Dit waren schetsen opgetekend door militair ingenieurs die aanwezig waren bij de veldslag of de belegering. Op deze manier werden de uitgevers gebruikt om het narratief van de geallieerden uit te dragen. In lijn met de herijking van het onderzoeksveld van diplomatie, waarbij de nadruk op het onderzoek is verschoven van de politieke en economische aspecten van de diplomatie naar de culturele en cultuursociologische dimensies, zoals Maurits Ebben en Louis Sicking benadrukken, maakt het dat het leven en werk van Beek en Fricx kan worden bestudeerd als onderdeel van de diplomatieke geschiedenis.

In het onderzoeksveld van *New Diplomatic History* is meer aandacht voor onofficiële en informele diplomatieke actoren gekomen. Wanneer uitgevers als Eugène-Henri Fricx en Anna Beek militaire nieuwskaarten publiceren aan de hand van informatie die door statelijke actoren aan hen is versterkt, maken zij deel uit van het informele diplomatieke verkeer en kunnen zij worden gekwalificeerd als diplomatieke actoren. Of de informatie nu waarheidsgetrouw is, overwinningen die worden bejubeld of verliezen die worden afgezwakt, informatie wordt altijd met een bepaald doel verstrekt of gepubliceerd. Beek en Fricx kunnen niet als onafhankelijke bringers van nieuws worden gezien (journalisten is een te groot woord), omdat de informatie die zij gebruiken voor de productie van hun nieuwskaarten per definitie gekleurd is. Niet alleen het binnenlandse publiek wordt geïnformeerd en overtuigd door wat zij in de vroegmoderne media lezen, zien en horen, maar ook buitenlandse actoren wil je meenemen in het narratief dat verspreid wordt van een veldslag of een belegering. Dit gebeurde met twee redenen: om bondgenoten lof toe te zingen voor de inzet en strijd die zij leverden, maar ook om het moraal van de vijand te ondermijnen. Nieuwsberichten zoals militaire nieuwskaarten speelden een belangrijke rol in deze strategie. Helaas valt niet te achterhalen hoe het proces achter deze informatievoorziening vanuit de statelijke actoren

richting Beek en Fricx exact liep. Daarmee is de precieze rol die de uitgevers in de nieuwsvoorziening speelden niet bekend. Wellicht dat een vervolgonderzoek nieuw licht kan schijnen op de informatievoorziening vanuit legers naar bijvoorbeeld uitgevers.

Er ging een heel netwerk schuil achter de productie van militaire nieuwskaarten. Niet alleen statelijke actoren en uitgevers als Eugène-Henri Fricx speelden een rol, maar ook graveurs, militair ingenieurs, afzetteren en koop- en handelslieden die zorgden voor het papier en de inkt bijvoorbeeld, waren belangrijke schakels in de totstandkoming van een militaire nieuwskaart. De beide uitgevers waren hierin een spin in het web. Van Fricx is bekend dat hij zich in de hogere sociale cirkels bewoog in Brussel. Als een gerenommeerd uitgever en *Imprimeur de Sa Majesté* (Zijne Majesteits' Drukker) was Fricx een bekende verschijning in de Brusselse binnenstad. Door zijn verkregen privilege als overheidsdrukker was het feitelijk nog in dienst van de Spaanse koning toen hij in 1706 begon met het drukken van zijn nieuwskaarten. Zijn contacten met in Brussel gelegerde Franse officieren waren doorslaggevend voor hem om zich uiteindelijk toe te spitsen op de productie van militaire nieuwskaarten. Dit terwijl hij de informatie voor deze nieuwskaarten juist niet te danken had aan zijn goede Spaanse en Franse contacten, maar aan de geallieerde militairen in het leger van Marlborough. Van Anna Beek is helaas een stuk minder bekend over hoe en waarom ze nieuwskaarten van de Spaanse Successieoorlog is gaan produceren. Ze woonde echter in de Haagse binnenstad, had daar haar winkel/werkplaats en was zodoende dicht bij de notabelen in stad en het politieke vuur van het Binnenhof.

Bibliografie

Bronnen

Anna Beek, *Batailles Gagnées Par Marlborough, Eug. De Savoye Et Le Prince D'Orange-Nassau* (La Haye 1720). (COLLBN Atlas 192 Universiteitsbibliotheek Leiden).

Beeck, Anna, 1678- A collection of plans of fortifications and battles, 1684-1709 : [Europe] / Anna Beek, Gaspar Baillieu and others. [S.l. : s.n., 1709] Scales differ. 1 atlas (3 v. (various pagings)): hand col. ill., 117 hand col. maps ; 56 cm. G1793.B4 1709.
<https://lccn.loc.gov/2008621715>.

Eugène Henry Fricx en J. Harrewijn, *Cartes Des Pays-Bas Et Des Frontières De La France: Avec Un Recueil Des Plans Des Villes, Sièges Et Batailles Données Entre Les Hauts Alliés Et La France* (Bruxelles 1712). (COLLBN Atlas 128 Universiteit Leiden).

Eugène-Henri Fricx, *Table des cartes des Pays-Bas et des frontières de France, Avec un Recueil des plans des villes, sièges et batailles données entre les Hauts Alliés et la France* (1712) (Rijksmuseum Amsterdam FMH 3035-a en FMH 3035-b).

Guillaume Sanson, *Inleidinge tot de geographie* (laat 17e, vroeg 18e eeuw) Koninklijke Bibliotheek, aanvraagnummer: KW 395 B 8, recordnummer: 843141247,
<https://kb.on.worldcat.org/oclc/778470125>.

Literatuur

Arblaster, Paul, *From Ghent to Aix. How They Brought the News in the Habsburg Netherlands, 1550-1700* (Leiden 2014).

Barker, Nicholas (ed.), *A Potencie of Life. Books in Society* (London 1993).

Beijermans-Schols et al, J., *Geschiedenis in Beeld: 1550-2000* (Zwolle 2000).

Bellingradt, Daniel; Nelles, Paul; Salman, Jeroen (eds.), *Books in Motion in Early Modern Europe. Beyond Production, Circulation and Consumption* (London 2017).

Blakemore M.J., & J.B. Harley, “Concepts in the History of Cartography”, *Cartographica*, 17 (1980) 54-75.

- Bracke, Wouter, 'Maps by Fricx', *BIMCC Newsletter No. 24* (Januari 2006) 14-18.
- Bracke, Wouter, 'Eugene-Henri Fricx en de Spaanse Successieoorlog: Une Affaire de Cartes', in *Quotidiana: Huldeboek Dr. Frank Daelemans* (Brussel 2012) 197-224.
- Chandler, David, *Marlborough as Military Commander* (Londen 2000).
- Chandler, David, *The Art of Warfare is the Age of Marlborough* (Londen 1976).
- Claydon, Tony, 'The Revolution in Foreign Policy, 1688-1713', in Tim Harris and Stephen Taylor (eds.) *The Final Crisis of the Stuart Monarchy. The Revolutions of 1688-91 in their British, Atlantic and European Contexts* (Woodbridge, Suffolk 2013).
- Darnton, Robert, "What is the History of Books? Revisited", *Modern Intellectual History*, 4:3 (2007) 495-508.
- Darnton, Robert, 'What is the History of Books?', *Daedalus*, 111:3 (1982) 65-83.
- Dijk, Hanne van, *Anna Beek (1657-na 1717) Haagse Uitgeefster van Prenten* (MA-scriptie UvA 2011, niet gepubliceerd).
- Dooley, Brendan, *The Social History of Skepticism. Experience and Doubt in Early Modern Culture* (Baltimore/Londen 1999).
- Ebben, Maurits & Sicking, Louis, 'Nieuwe Diplomatieke Geschiedenis van de Premoderne Tijd', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 127:4 (2014) 541-552.
- Gestrich, Andreas, 'The Public Sphere and the Habermas Debate', in *German History*, 24:3 (2006) 413-430.
- Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, vertaald vanuit het Duits (1962) door T. Burger en F. Lawrence (Cambridge, Mass. 1989).
- Haks, Donald, *Vaderland & Vrede, 1672-1713: Publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013).
- Hattendorf, John B., Augustus J. Veenendaal, Jr., en Rolof van Hövell tot Westerflier (eds.), *Marlborough: Soldier and Diplomat* (Rotterdam 2012).
- Holmes, Richard, *Marlborough: Britain's Greatest General* (London 2008).

- Holzer, Gerhard, “Eugène-Henry Fricx”, in Matthew H. Edney en Mary Sponberg Pedley (eds.) *The History of Cartography, Volume 4. Cartography in the European Enlightenment* (Chicago 2019) 421-424.
- Impe, Steven van, ‘The Business and Profit of Newspapers in the Southern Netherlands’, *Early Modern Low Countries*, 2 (2018) 88-102.
- Keblusek, Marika, *Boeken in de Hofstad: Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw* (Hilversum 1997).
- Klinkert, Christi, *Nassau in het nieuws: nieuwsprenten van Maurits van Nassaus militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600* (Zutphen 2005).
- Koeman, C. (ed.), *Atlantes Neerlandici*, vol. I (Amsterdam 1967).
- Koeman, C. (ed.), *Atlantes Neerlandici*, vol. II (Amsterdam 1967).
- Koeman, C., ‘Krijgsgeschiedkundige kaarten’, in G. Schilder en P.C.J. van der Krogt (eds.) *Miscellanea Cartographica: Contributions to the History of Cartography* (Utrecht 1988) 221-235.
- Kolfin, E., ‘Amsterdam, stad van prenten. Amsterdamse prentuitgevers in de 17e eeuw’. E. Kolfin, J. van der Veen (reds.) *Gedrukt tot Amsterdam: Amsterdamse prentmakers en –uitgevers in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2011) 10-57.
- Koopmans, Joop W., *Early modern media and the news in Europe: perspectives from the Dutch angle* (Leiden 2018).
- Kossmann, E.F., *De boekhandel te ‘s-Gravenhage tot het eind van de 18e eeuw: biographisch woordenboek van boekverkoopers, uitgevers, boekdrukkers, boekbinders enz.* (Den Haag 1937).
- Lemoine-Isabeau, Claire, “À l’origine de la Carte des Pays-Bas d’Eugène-Henry Fricx, les levés des ingénieurs militaires de Louis XIV”, in *Annales de cercle archéologique de Mons*, 75 (Mons 1992) 89-102.
- Ligtendag, Wim, ‘Oude kaarten als kenbron voor verleden en toekomst’, *Het Nederlands Landschap*, 9:3 (1991) 77-87.
- Lynn, John A., *The Wars of Louis XIV, 1667-1714* (New York 1999).

- Luijk, R.B. van, 'Maps of Battles, Battle of Maps: News Cartography of the Battle at Neerwinden, Flanders, 1693', in *Imago Mundi*, 60:2 (2008) 211-220.
- McKenzie, D.F., *Bibliography and the Sociology of Texts* (Cambridge 1999).
- Muller, F., *De Nederlandsche geschiedenis in platen: beredeneerde beschrijving van de Nederlandsche historieplaten, zinneprenten en historische kaarten* (Amsterdam 1863-1882). Vier delen, deel 1.
- Nierop, Henk van, *De vernuftige etser. Het scandaleuze leven van Romeyn de Hooghe* (Amsterdam 2019).
- Nierop, Henk van, et al (red.), *Romeyn de Hooghe. De verbeelding van de late Gouden Eeuw* (Zwolle 2008).
- Nimwegen, Olaf van, *De Veertigjarige Oorlog (1672-1712). De strijd van de Nederlanders tegen de Zonnekoning* (Amsterdam 2020).
- Nimwegen, Olaf van, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)* (Amsterdam 2002).
- Onnekink, David, *Reinterpreting the Dutch Forty Years War, 1672–1713* (London 2016).
- Onnekink, David, & de Bruin, Renger *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013).
- Osborne, Toby, 'Whither Diplomatic History? An Early-Modern Historian's Perspective', *Diplomatica*, 1 (2019) 40-45.
- Osborne, Toby, *Dynasty and Diplomacy in the Court of Savoy: Political Culture and the Thirty Years War* (Cambridge 2002).
- Ostwald, Jamel, *Vauban Under Siege Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of the Spanish Succession* (Leiden/Boston 2007).
- Panhuysen, Luc, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam/Antwerpen 2009).

- Pettegree, Andrew en Arthur der Weduwen, *De boekhandel van de wereld. Drukkers, boekverkopers en lezers in de Gouden Eeuw*, vertaald door Frits van der Waa (Amsterdam 2019).
- Pettegree, Andrew, *The Invention of News: How The World Came To Know About Itself* (New Haven/London 2014).
- Pohlig, Matthias (ed.) *The War of the Spanish Succession: new perspectives* (Oxford 2018).
- Pollmann, Judith, en Andrew Spicer (eds.), *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands. Essays in Honour of Alistair Duke* (Leiden 2007).
- Riches, Daniel, *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century* (Leiden 2013).
- Sorgeloos, Claude, 'Travaux et Clients de Guillaume Fricx, Imprimeur et Libraire à Bruxelles (1705-1708)', *In Monte Artium*, 6 (2013) 141–166.
- Watkins, John, 'Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe', *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38:1 (2008) 1-14.
- Weduwen, Arthur der, *Dutch and Flemish Newspapers of the Seventeenth Century, 1618-1700*, vol.1 (Leiden 2017).